Buiten-leven

Willem Sluiter

Editie F.C. Kok

bron
Willem Sluiter, *Buiten-leven* (ed. F.C. Kok). W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1958

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/slui006buit02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

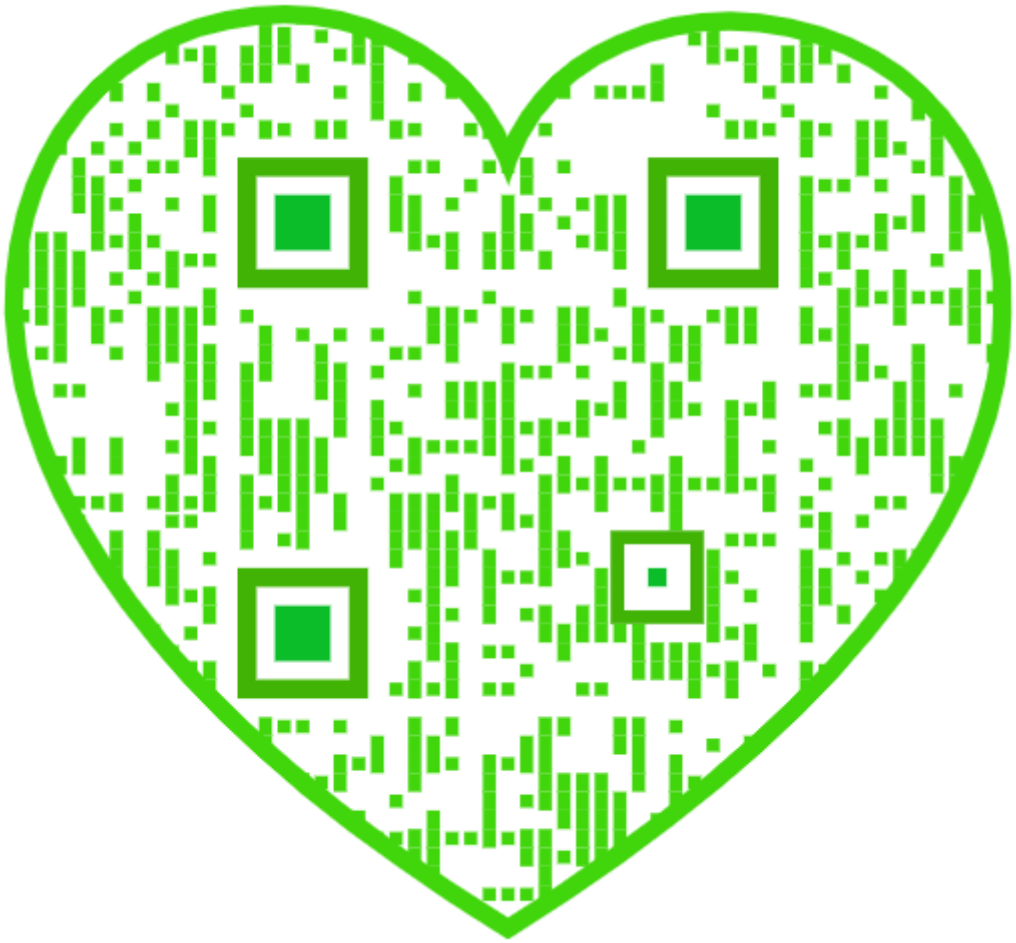

Inleiding

I. Willem Sluiter.

‘Aan den kronkelweg, die van Zutfen over Lochem naar Borculo en van daar naar de Pruissische grenzen voert, ligt in het hart van den Gelderschen Achterhoek een groot dorp, Eibergen, dat in de vaderlandsche historie en in de vaderlandsche litteratuur eene bescheiden vermaardheid bezit. Daar was het, dat twee honderd jaren geleden de Munstersche bisschop Jan van Galen[1], de grenzen overgetrokken, een begin maakte met den zegevierenden strooptocht, die eerst onder de muren van Groningen met eene nederlaag eindigen zou; daar dat de populaire dorpspredikant en dichter Willem Sluyter omstreeks denzelfden tijd die stichtelijke overdenkingen rijmde, welke nog in onze dagen worden herdrukt en, hoewel in Holland weinig meer gelezen, in de Kaapkolonie een goeden aftrek vinden.’ (Cd. Busken Huet, *Novellen*, Batavia 1875, tweede druk, blz. 149-150.)

Een goede vier kilometer naar het noordwesten, te Neede, stond de ouderlijke woning van Willem Sluiter, waar hij als oudste van elf kinderen was opgegroeid. Zijn vader Tileman Sluiter was, mede[2] door zijn eerste huwelijk met de brouwersdochter Geertruid Saalkink, Willems moeder, een der welgestelde inwoners van Neede.

Materiële welvaart was overigens in die gewesten en in die tijd een broos bezit. Was het platteland in het algemeen reeds

1 *Jan van Galen:* Huet bedoelde Christoffel Bernard van Galen, 1606-1678, bisschop van Munster sinds 1650, en verwarde hem waarschijnlijk met de in onze geschiedenis meer bekende zeeheld Jan van Galen, 1604-1653, die omkwam na een zware verwonding in de slag bij Livorno.

2 *mede:* zijn vader Albert Sluiter was burgemeester van Borculo.

een gemakkelijk plunderobject voor muitende of afgedankte huurtroepen, de staatkundige onzekerheid rond de heerlijkheid Borculo veroorzaakte de bewoners veel zorg en angst. Borculo, een oud Munsters leen onder de Bronkhorsten, was in 1579 krachtens een opvolgingskwestie door de Munstersen bezet. Hoewel het Hof van Gelderland in 1615 een uitspraak ten nadele van Munster deed, waarna de Staatsen Borculo bezetten, bleef de bisschop van Munster zijn aanspraken handhaven, wat hij metterdaad in 1665 en 1672 zou bewijzen. Nog groter was het gevaar van de zijde der Spanjaarden, die herhaaldelijk van de vesting Grol uit het land teisterden. Zo werd deze streek sinds 1580 voortdurend door wapengekletter opgeschrikt. Neede werd in 1586 verbrand door Spanjaarden en in 1623 door plunderzieke troepen van Tilly. In 1627, het jaar waarin Grol door Frederik Hendrik voorgoed op de vijand werd veroverd, plunderden twaalf Spaanse ruiters Eibergen en lieten ook Neede niet ongemoeid.

Op 22 maart in dit roerige jaar 1627 werd Willem Sluiter geboren. Wanneer hij later, als volwassen man, meermalen zijn kinderen, zijn boeken en bezittingen en zichzelf in veiligheid zal moeten brengen voor dreigend of reeds nabij oorlogsgeweld, is zijn optreden misschien reeds mede bepaald door het krijgsrumoer dat zijn geboorte heeft omgeven.

Over Sluiters- jeugd en jongelingsjaren is niets bekend. Het ligt voor de hand dat hij de Latijnse school in Borculo bezocht, en op 17 oktober 1646 werd hij aan de Illustere School te Deventer ingeschreven. Drie jaar later vinden wij hem aan de Universiteit van Utrecht, waar Voetius de theologische faculteit beheerste. In hoeverre diens piëtistische ideeën de jonge theologant voor het leven hebben beïnvloed, zal in een bredere studie over Sluiter moeten worden nagegaan. De strijdbare orthodoxie van zijn leermeester is in ieder geval bij de vreedzame plattelandsdominee niet terug te vinden[1].

1 ‘Uit zijn vele gedichten spreekt zelden of nooit de leerling van Voetius.’ Dr. A.W. Bronsveld: *De Evangelische Gezangen*, Utrecht 1917, blz. 468.

Reeds in 1650 werd Sluiter tot de openbare predikdienst toegelaten en twee jaar nadien werd hij als de derde predikant, na Palmerius en Theodorus Rumphius op 23 juli 1652 door Graaf Otto begiftigd met de vacerende predikantsplaats van Eibergen, waar hij gedurende 20 jaar de bediening naar best vermogen zou vervullen. Moge een benoeming in een dorp, dat bestond uit een honderdtal boerse huizen met leemwanden, planken gevels en strodaken langs een soms stoffige, meestal modderige, ongeplaveide weg, een teleurstelling betekenen voor een ambitieuze jongeman vol ondernemingsgeest, Sluiter met zijn bespiegelend karakter zal zich direct thuis gevoeld hebben in dit dorp, zo vlak bij zijn geboorteplaats, in de streek die de herinnering aan zijn kinderspel bewaarde, in de velden waar hij in de eenzaamheid van zijn adolescentie klaarheid had gezocht voor zijn eigen problemen, en in zijn verhouding tot God.

Ettelijke jaren bleef Sluiter alleen: eerst in pension, daarna samen met zijn zusters, tenslotte met een dienstmaagd, tot hij op 3 augustus 1662 te Borculo huwde met de dertien jaar jongere Margaretha Sibylla Hoornaert, de dochter van de rentmeester van het graafschap Bronkhorst en de heerlijkheid Borculo. In haar vond hij een begrijpende echtgenote, die zijn voorliefde voor de eenzaamheid mee aanvoelde, - ook zij een stille in den lande - en met hem een innige vroomheid en een grote zorg voor de gemeentenaren deelde. De kinderen uit dit huwelijk, Charlotte Geertruid en Joannes, mochten maar kort de moederlijke zorg genieten, want reeds op 9 oktober 1664 kwam de jonge vrouw te overlijden. De herinnering aan de laatste dagen van zijn vrouw heeft Sluiter vastgelegd in zijn ontroerendste en menselijkste gedicht: *Doods Echt-Scheidinge*. De beide kinderen werden bij Sluiters schoonouders in Borculo opgevoed.

Het moge een begrijpelijke oplossing zijn, toch dunkt het mij ook typerend voor Sluiter, dat hij geen mogelijkheid vond zijn kinderen bij zich te houden. Zijn voorkeur voor de eenzaamheid, die hij in Eibergen kon volgen, lijkt hier om te slaan in een

zekere onmacht om aan moeilijke omstandigheden het hoofd te bieden en toch zichzelf te blijven. Ongetwijfeld heeft de scheiding van vrouw en kinderen hem diep getroffen, waarschijnlijk heeft de vaderlijke verantwoordelijkheid zijn geweten vaak gekweld, de feitelijke toestand zal desondanks de betekenis van een met God gedeelde eenzaamheid voor hem vergroot hebben.

Al gauw kwamen politieke verwikkelingen zijn herwonnen rust verstoren. Op 14 september 1665 vaardigde Bernard van Galen, bisschop van Munster, zijn oorlogsverklaring uit. Daags daarna nam Sluiter de wijk naar Zutphen, waar hij voorlopig de loop der gebeurtenissen afwachtte Weliswaar zou later blijken dat de goed geordende troepen van de bisschop de protestanten geen overlast aandeden, het is begrijpelijk dat de officiële vertegenwoordigers van de protestantse religie in veiliger omgeving betere tijden wachtten. Tijdens zijn verblijf in het westen des lands, waar hij veel familie had - al zijn broers, behalve Albert, en zusters hadden de Graafschap verlaten - heeft hij diverse betrekkingen aangeknoopt of hernieuwd. Door toedoen van zijn vriend Joannes van Vollenhove, een erkende grootheid in het rijk der poëzie, die in 1665 van Zwolle naar Den Haag was beroepen, was hij bijvoorbeeld in 1666 in aanraking gebracht met Geeraert Brandt, met wie hij gedichten uitwisselde.

Onmiddellijk na het terugtrekken van de Munstersen keerde de herder in mei 1666 terug naar zijn kudde in Eibergen, die hij vanuit de ballingschap met brieven had bemoedigd. Vol vreugde hervond hij daar de veilige rust. Had hij wellicht de omgang met geëerde literatoren en predikanten als niet geheel ongevaarlijk gevoeld voor zijn toch evenzeer menselijk gemoed?

Terwijl zijn kinderen in Deventer bij de uit Borculo verhuisde grootmoeder bleven, leidde Sluiter een kluizenaarsbestaan, nu zelfs zonder een huishoudster, tot hij in 1669 wederom een dienstmaagd nam en zijn kinderen liet overkomen. Slechts voor enkele maanden, want de oorlogsdreiging was niet voorgoed

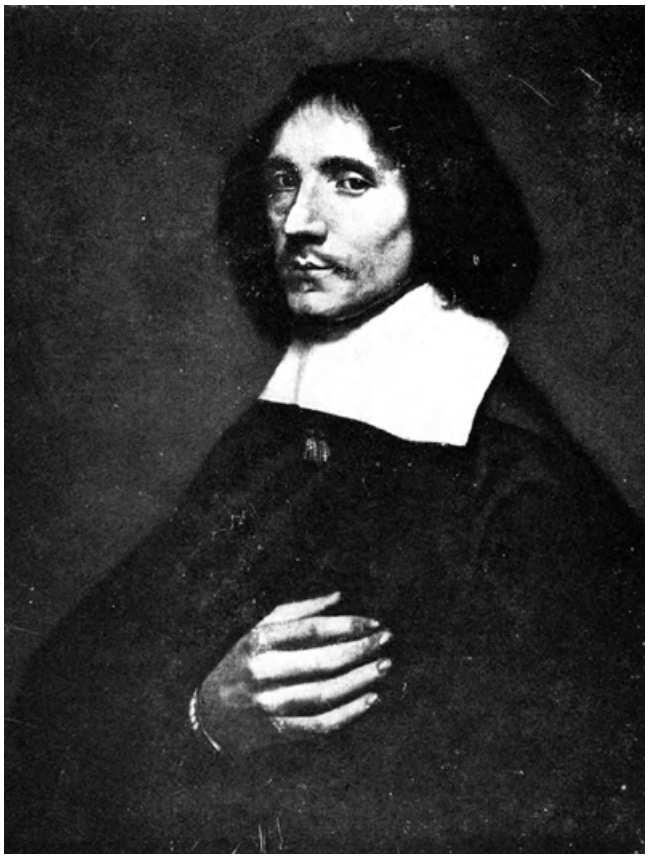

WILLEM SLUITER

afgewend, zodat hij (in 1671) Vollenhove in een brief liet weten, dat een beroep naar een veiliger streek hem niet onwelgevallig zou zijn. Weliswaar kwamen zijn dochter en zoon het volgend jaar, en nu langer, bij hem terug, maar in het rampjaar waren het weer de Munsterse troepen die hem deden vluchten, nadat een katholieke buurman hem van het dreigend onheil had verwittigd. Het was een afscheid voorgoed. Na omzwervingen door Holland keerde hij terug naar het oosten des lands, waar hij in Deventer een half jaar preekte, maar voor de Achterhoek weer vrij was, nam hij een beroep naar Rouveen aan. Hetzelfde jaar echter is hij te Zwolle overleden, in het huis van zijn zwager. Zijn constitutie heeft waarschijnlijk de onzekerheden van zijn leven niet kunnen verwerken.

Uit zijn gedichten treedt hij ons tegemoet niet als een krachtfiguur, een streng asceet, een pessimistisch hervormer gelijk Lodenstein, maar als een zachtaardig, wereldvreemd mens, met een innig geloof en godsvertrouwen, gevoelig voor de natuur, die voor hem een blij, bovennatuurlijk perspectief opende. Hij zong zijn subjectief gezien grote zorgen moedig weg, of vergat ze in de stilte van zijn studeerkamer met de geliefde boeken en het geduldige papier, waarop hij de stichtelijke overpeinzingen vastlegde, die hem op de lange wandelingen langs de Berkel en naar zijn zielepatiënten in de gehuchten Rekken, Haarlo, Mallem, en Olden Eiberg hadden beziggehouden. Met alle bescheidenheid en nederigheid had hij een onomstotelijk besef van de waarde en waardigheid van zijn beroep. Hieraan ontleende hij ook de overtuiging dat zijn dichterlijke bezigheden de grenzen van zijn lijfelijk bestaan verre overschreden. Het was een gerechtvaardigde overtuiging, de geschiedenis heeft haar bevestigd. Niet vrij van klein-menselijke trots op zijn dichtwerken - hij verzorgde drukproeven uiterst minitieus en was zeer gevoelig voor een woord van waardering - bleef hij zich er volkomen van bewust tot de poetae minores te behoren, maar het deerde hem niet, want hij beoogde geen literaire, maar ethische winst, zoals meermalen uit zijn voorwoorden blijkt.

II. De drukgeschiedenis van het *Buiten-Leven*.

Ethische gerichtheid bleek al in zijn eerste werk *Psalmen*, *lof-sangen ende geestelike liedekens..... Deventer*, *gedr. bij Jan Colomp 1661*, (4to met muzieknoten). Dit werk heeft in de levensbeschrijving van Johannes Wessing het jaar 1659 gekregen, maar deze noemt dan ook de jaren waarin Sluiters oeuvre achtereenvolgens gedicht werd. Een uitvoerig artikel van K. Heeroma over *De datering van Sluiters gedichten*, *Ts.* LXXIII, 1955, 68-89 - waarvan hier veel gebruik gemaakt wordt - heeft op grond van de bereikbare drukken en een vijftiental brieven van Sluiter aan Vollenhove, die berusten in de universiteitsbibliotheek te Leiden, aangetoond dat Wessing betrouwbaar is. De approbatie van de *Psalmen* dateert van 14 april 1659, zodat het hoogstwaarschijnlijk is dat Sluiter ook voor 1659 hieraan heeft gewerkt. Wessings ‘gedicht zyn’ zal verstaan moeten worden als ‘voltooid zijn’.

Over de datering van het *Buiten-Leven* liepen de meningen in de loop der jaren sterk uiteen. Al geruime tijd werd de eerste druk als niet meer bestaand beschouwd. Wessing noemt als jaar van ontstaan 1660, het jaar waarin het volgens H.W. Heuvel ook verscheen. Van de oudere schrijvers over Sluiter is Sloet in de *Geldersche Volks-Almanak* van 1838 de eerste die iets over de datering zegt. Hij plaatst de vervaardiging ongeveer gelijktijdig met die der *Psalmen*. Ook Van Vloten sluit zich hierin aan bij Wessing, en in onze tijd H. Odink. Van der Aa stelt de *Psalmen* en het *Buiten-Leven* tussen 1664 en de inval der Munstersen. Het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* zegt dat het *Buiten-Leven* in 1668 tweemaal is uitgegeven, de tweede maal met *Eensaem Huis- en Winter-Leven*. Dit laatste gegeven vermeldt ook Te Winkel, die echter meent dat Sluiter het *Buiten-Leven* in 1666 schreef uit vreugde over de terugkeer na zijn vlucht. C. Tazelaar en G.A. van Es deelden deze mening met Te Winkel, waartoe interne kritiek gemakkelijk kon leiden. De versregels 785-788

> Het is noch niet heel lang geleden,
> Dat ik, door noot in d' eêlste Steden
> Een ruime tijt hield mijn verblijf:

kunnen immers moeilijk anders uitgelegd worden dan als een verwijzing naar Sluiters verblijf in het westen tijdens zijn vlucht voor de Munsterse krijgslieden. Zijn studietijd in Deventer en Utrecht, hoewel dat ‘een ruime tijt’ was, kan bezwaarlijk een verblijf ‘door noot’ genoemd worden, en bij ‘d' eêlste Steden’ gaan de gedachten uit naar Amsterdam en Den Haag.

Een eerste poging van C. Blokland (in zijn niet-gepubliceerde scriptie) om een oplossing te vinden voor de tegenstrijdige opvattingen, is inmiddels door Heeroma achterhaald en verbeterd. Immers in de eerste druk van de *Psalmen* (1661) staan twee lofdichten van Van Vollenhove: een ‘Op het Lant-leven en de Heilige Gezangen’, het tweede op de eindelijk tot stand gekomen uitgave van zijn *Psalmen*. Het eerste lofdicht moet slaan op twee verschillende produkten van Sluiters dichtpen, waarschijnlijk zijn hele literaire werk van die tijd, dat hij aan zijn vriend ter beoordeling had toegezonden. Gezien de inhoud van het eerste lofdicht moet Van Vollenhove een pastoraal gedicht van Sluiter voor zich gehad hebben, en dit was het *Buiten-Leven*[1]. Want op 2 maart 1668 stuurt Sluiter een gedrukt exemplaar hiervan aan zijn vriend, die inmiddels in Den Haag woonde: in Zwolle heeft Van Vollenhove 't al eens doorgenomen met Sluiter; sindsdien is 't veranderd, vermeerderd en aldus gedrukt. Wessing heeft dus gelijk met zijn datering van het *Buiten-Leven* op 1660. Het werk is na de terugkeer in 1666 of '67 herzien, en daarna voor 2 maart 1668 gedrukt.

Een gegeven is tot nu toe over het hoofd gezien. Dr. D.F. Scheurleer: *Nederlandsche Liedboeken*, 's-Gravenhage 1912, noemt meer dan honderd uitgaven van Sluiter. Daaronder vinden wij op blz. 69 *Buyten eensaem huys- somer- en winterleven. Gedrukt v.d. Autheur..... 1668. 12mo obl.* en *Eensaem huis- en winterleven. Gedrukt v.d. Autheur.... 1668. 12mo obl.*, beide onder het nummer Pz. 113. mf. van de K.B., waar de boekjes echter niet meer zijn. Het gelijke registratienummer der boekjes wijst op

1 In het lofdicht komen verschillende zinnen, wendingen en woorden voor die onmiddellijk naar het *Buiten-Leven* verwijzen.

twee deeltjes in een band. Het tweede werkje is dan het ‘vervolg’ op het *Buiten-Leven*, dat Sluiter zich gehaast heeft uit te geven na een teken van misnoegen van het grafelijk huis. Dit valt te lezen uit de opdracht aan de dochter van de graaf, Amelia Louisa Wilhelmina: ‘Myn voorgaende Buiten-Leven, aen U Graefl. Gen. Heer Vader, mijnen genadigen Heere, onderdaniglik toe-geëigent en opgedragen, is niet soo haest in 't licht gekomen, of 't heeft U Graefl. Gn. belieft aen my te schrijven, *dat het wel seer aengenaem was*, *maer dat het haer Heer Vader*, *Vrouw Moeder*, *en haer allen verdroot*, *dat het allersoetste van mijn eigen Huys-houdinge* (soo luiden U Graefl. Gn. woorden) *daer was uit-gelaten; dat sy dat datelik gesocht hadden door het heele Boekje*, *niet anders meenende*, *of 't selve sou mede daer by zyn geweest*.

De reden, waerom ik 't 'er niet by-gevoegt hadde, hebb' ik, sulks verstaende, wel overgeschreven, doch is niet aengenomen, noch genoegsaem bevonden tot mijn verontschuldinge; maer my wordt door last van syn Hoog-Graefl. Gn. bevolen, mijn *Eensaem Huis- en Winter-leven* noch daer by te voegen.

Het komt dan heden dus in 't selve klein formaetje voor den dag, op dat het als een Boekje met het voorige moge wesen.’

De aanduiding ‘in 't selve klein formaetje’ komt voortreffelijk overeen met Scheurleers duodecimo. Wat is de conclusie voor de datering van het *Buiten-Leven?*

Blijkbaar heeft Sluiter terstond na het verschijnen een exemplaar aan Van Vollenhove gezonden, wat ook geheel in de lijn der verwachting ligt. Had hij toen geweten dat *EHWL* (*Eensaem Huis- en Winter-Leven*) onmiddellijk zou volgen, hij zou zijn vriend zonder twijfel ervan in kennis gesteld hebben. Nochtans is zijn *Buiten-Leven* ‘niet soo haest in 't licht gekomen’, of de jonge gravin maakt Sluiter een standje over het achterhouden van *EHWL*, dat in manuscript blijkbaar samen met het *Buiten-Leven* aan het grafelijk hof was geweest. Dit laatste moet dus in 1668 zijn uitgegeven en wel zeer kort voor 2 maart 1668.

De betrouwbaarheid van Scheurleers opgave is inmiddels

gebleken, doordat de Amsterdamse U.B. de verloren gewaande eerste druk in bezit heeft[1]. Ook dit boekje is een samenvoeging van *Buiten-Leven* en *Eensaem Huis- en Winter-Leven*, maar zonder de door Scheurleer vermelde verzameltitel[2]. Korte tijd na de publikatie van *EHWL*, die wel in allerijl geschied zal zijn, zijn waarschijnlijk de meeste exemplaren samen gebundeld met het *Buiten-Leven* 'op dat het als een Boekje met het voorige moge wesen.' Zo'n exemplaar heeft de K.B. klaarblijkelijk bezeten, en hierop doelt het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* met de vermelding van de dubbele uitgave in 1668. Ook de samenbundeling kunnen we dus als de eerste druk beschouwen. Het is wel hoogst onwaarschijnlijk dat de eerste oplage direct uitverkocht was en er onmiddellijk een herdruk (bijv. onder 'Scheurleers' verzameltitel) gevolgd is.

Waar heeft de eerste druk het licht gezien? Het *Buiten-Leven* verstrekt geen andere aanduiding dan 'Gedrukt voor den Autheur, in 't Jaer onses Heeren 1668', hetgeen verstaan moet worden als: gedrukt met financiële steun van Graaf Otto, zoals blijkt uit de Toe-eigeningh: 'te meer, alsoo ik menigmael gespeurt hebbe een gunstig welgevallen, welk U Hoog-Gr. Gn. in mijn eenvoudige Dichten belieft te nemen, ja ook wel door U Hoog-Gr. Gn. selve daer toe verwekt en aengemoedigt ben.... Ik hebbe dese vrymoedigheit te eer en meer durven

1 Mej. Dr. E. de la Fontaine Verwey van de Koninklijke Bibliotheek deelde mij mede dat het boekje aldaar in 1901 is uitgeleend en niet meer teruggebracht. De centrale cartotheek vermeldde geen ander exemplaar in den lande, maar na een rondschrijven aan de bibliotheken kon zij mij berichten dat de Amsterdamse U.B. een exemplaar bezat.

2 De aanduiding *Buyten eensaem huys- somer- en winterleven* bij Scheurleer zou doen vermoeden dat hierbij ook al de bloemlezing van '43 bygevoegde Gezangen', die in de latere drukken - sinds 1698 - steeds onder de titel *Somer- en Winter-Leven* voorkomt, begrepen is. Hoe deze verzameltitel zonder de bloemlezing ontstaan is, blijft onzeker. Ook Boeckholts uitgaven van 1680 en 1688 hebben wel deze titel, maar niet de bloemlezing. Die heeft Schagen verzorgd, zoals hij in zijn voorwoord tot de lezer meedeelt: hij publiceert een aantal onuitgegeven gedichten achter *BL* en *EHWL*, die hij door de medewerking van Sluiters zoon Johannes in handen heeft gekregen. De bloemlezing draagt in 1687 nog niet de titel *Somer- en Winter-Leven*, maar het gehele boekje heet wel: *Buiten- // Eensaem Huis- // Somer- // en // Winter-Leven //*, blijkbaar volgens de reeds gevestigde traditie. Op de titelpagina heet het: 'Verciert met eenige Figuuren, en vermeerdert met 43 By- // gevoegde Gezangen van den Selven Autheur op dese // Stoffe en Inhoudt passende, nooit voor // deesen gedruckt.'

nemen, dewijl U Hoog-Gr. Gn. slechts een deel van dit mijn Buiten-Leven met sulk een smaek en vermaek heeft gelesen, dat hem naderhant belieft heeft my te vragen, wanneer ik 't selve eens in 't licht soude brengen.'

Als de graaf zich garant gesteld heeft, zal de drukker in Deventer of Zutphen gezocht moeten worden, meent Heeroma. En toch zal dat niet het geval geweest zijn! Het vervolgboekje uit hetzelfde jaar zegt ons namelijk meer: *W. Sluiters // Eensaem Huis- // en // Winter-Leven. // Quanto secretius*, *tanto liberius. // Tot Delf*, // *By Jacobus vander Beek*, *Boek-verkooper ter zijden de // Mart*, *in den Beslagen Bibel. 1668*. Dit alleen lijkt al ruimschoots voldoende om als zeker aan te nemen, dat bij dezelfde Jacobus van der Beek ook het *Buiten-Leven* van de persen gekomen is. Sluiter was bovendien in Delft, de stad van Volckerus van Oosterwyck en Bornius, geen onbekende, want een jaar tevoren had laatstgenoemde vriend daar de *Christelicke Doodtsbetrachting* (1667) ter drukpers bezorgd: vermoedelijk het eerste resultaat van Sluiters contacten met het westen. En tenslotte noemt Sluiter in zijn brief van 2 maart Jacobus van der Beek als verkoper van zijn *Buiten-Leven* in het volgende postscriptum: 'Indien UEerw. mij de gunst beliefde te bewijsen van dit Boekje aen d'een of d'ander te recommenderen, of bekent te maken, soo is het altijt te bekomen tot Delf, by Jacobus van der Beek, Boek-verkoper ter zijden de Merkt, in de beslagen Bibel; gelijk ook mijne Gesangen in 4°, mijne Doots-betrachting, en de Triumpherende Christus bij hem te vinden zijn. Mijn gezangen zijn ook bij Joannes Tongerloo, in de veenstraet, in den Haege.'

De tijd van ontstaan van het *Buiten-Leven*, waarvoor Wessing een betrouwbare gids bleek, en de tijd van publikatie is nu bepaald, ook ten opzichte van de andere werken, want blijkens een brief aan Van Vollenhove is de *Triumpherende Christus* in 1663 de eerste uitgave na de *Psalmen*, zodat deze twee met de *Christelicke Doodtsbetrachting* en het *Buiten-Leven* op 2 maart 1668 zijn gehele gedrukte oeuvre vormden.

Na *EHWL* volgden: *Lof der Heilige Maagt Maria* in 1669

bij Sweerts in Amsterdam[1], de *Eibergsche Sanglust* in 1670 (Heeroma blz. 87, 88), de *Vreugt- en Liefde-sangen* in 1671 (Heeroma id. en *Geld. Volks-Almanak* 1841), *Jeremia's Klaagliederen*, waarschijnlijk in 1673 of kort daarna, en eerst in 1687 bij Schagen in Amsterdam de *Gezangen van Heilige en Godtvruchtige stoffe* (Scheurleer, Heeroma blz. 81-83)[2].

Tenslotte bevat de *Schakel van Gezangen*, Zwolle 1733, samengesteld door Wilhelmus Sluiter (de kleinzoon) in een 'Aenhangsel' 'eenige godvruchtige Latijnsche Rhymstukjes, nagelaten door Wilhelmus Sluiter....: Uit zijn Eerw. nagelaten handschriften door Johannes en Wilhelmus Sluiter, Zoon, en Zoons-Zoon,.... voortgebragt, en in gelijkvloeyenden Nederduitschen Rhym overgezet'.
Sluiter heeft na 1668 blijkbaar weinig moeite meer gehad met het laten drukken van zijn boekjes. Hij begon populair te worden en is dat lang gebleven, zodat zijn werk telkens herdrukt werd. Van het *Buiten-Leven* zijn de volgende zeventien Nederlandse herdrukken bekend:

1680	t'Amsterdam. By Johannes Boeckholt, Boeckverkoper, in de Gaper-steegh, by de Beurs. (Samen met *Eensaem Huisen Winter-leven*. Zonder privilegie. Met titelprent van Luyken.)
1687	t'Amsterdam, By Gerbrand Schagen, Boekverkoper, in de Kalverstraet, in de Staten Bybel. (Met privilegie van 25 mei 1686 voor 'alle de Wercken', waarin dit *BL* is opgenomen - zie aant. 2, hieronder. Met titelprent en vier prenten van Jan Luyken.)

1 Volgens het lofdicht van Umbgrove bij de *Eibergsche Sanglust* zou de *Lof der Heilige Maagt Maria* bij Sweerts in Amsterdam gedrukt zijn, zegt Heeroma, blz. 88. Inderdaad is dit het geval. Een exemplaar van deze eerste druk in 4° berust in de K.B. (523. E. 18). De approbatie dateert van 6 jan. 1669.

2 Een aparte bundel, niet door Heeroma genoemd, is Sluiters *Lyk-Reden*, *Aen de Gemeynte J.C. t'Eybergen. Door hem zelve*, *voor zyn dood*, *aldus in 't verborgen vaerdig gemaekt; en in 't licht gegeven*, *als hy is overleden*. (aldus bij Wessing). De oudste druk die ik hiervan gezien heb, was ongedateerd, maar samengebundeld met *BEHSWL*, de *Gezangen van Heilige en Godtvruchtige stoffe*, *Eybergsche Zang-Lust* en *Vreugd- en Liefde-Zangen*, alle van 1687 bij Schagen te Amsterdam. Ook bij Scheurleer is geen vroegere vermeld.

1688	t'Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boeckverkoper, in de Gaper-steegh, by de Beurs. (Aangeduid door B. als 'Den derden druk, na de eerste Copy van den Auteur overgesien'. In: *Alle de // Geestelyke // En // Soetvloeyende // Werken*. Zonder privilegie. Zonder prenten.)
1698	De tweede Druk. t'Amsterdam. By de Weduwe van Gerbrand Schagen, Boekverkoopster in de St. Janstraet. (Met privilegie. Met de prenten van Luyken.)
1703	bij dezelfde (volgens P. van Eeghen en J.Ph. van der Kellen: *Het werk van Jan en Casper Luyken*, Amsterdam 1905, I, blz. 148. Met de prenten van Luyken, en zeker met privilegie.)
1708	De vierde Druk. T'Amsterdam, By de Weduwe van Gerbrand Schagen, Boekverkoopster, op de Zeedyk, by de Stormsteeg. (Met privilegie d.d. 1 april 1701. Met de prenten van Luyken.)
1712	De vijfde Druk. T'Amsterdam, By de Weduwe van Gerbrand Schagen, Boekverkoopster, op de Zeedyk, by de Stormsteeg. (Met privilegie. Met de prenten van Luyken. Opgenomen in *De Werken van Willem Sluiter;* de overige werkjes in het boekdeel dateren van 1713 en 1714.)
1716	De sesde Druk. Te Amsterdam. By de Weduwe van Gysbert de Groot, Boekverkoopster, op de Nieuwendyk, tusschen de twee Haerlemmer Sluyzen. (Met privilegie d.d. 28 februari 1716. Met de prenten van Luyken.)
1716	De sesde Druk. T'Amsterdam. (Overigens als boven. Opgenomen in *De Werken van Willem Sluyter*. De overige werken dateren van 1717.)
1717	W. Sluiters // Eenzaam // Buitenleven, // met // Aantekeningen en Zinnebeelden // verrykt. // Benevens zijne // Vreugde- en

	Liefdezangen. // t'Amsterdam, // By Jacob van Royen, in de Kalverstraat, // by de Kapel. 1717. // (Zonder privilegie. Zonder prenten.)
1728	t'Amsterdam, By Gerrit Bos, Boekverkooper in de Kalverstraat, by de Kapel. (Zelfde titel in rood en zwart,

	zelfde uitgave als 1717, met Van Royens vignet ‘Rooy met Verstand’.)
1731	Den achtsten Druk. t'Amsterdam, By de Erve. de Wed. Gysbert de Groot, Boekverkoopster op den Nieuwendijk op den hoek van de Engelse Steeg. (Met privilegie d.d. 13 dec. 1730. Met de prenten van Luyken[1]. Opgenomen in *De Werken;* alle van 1731.)
1739	Den negenden Druk. t'Amsterdam, By de Erve de Wed. Gysbert de Groot, Boekverkooper op den Nieuwendijk op den hoek van de Engelse Steeg. (Met privilegie. Met de prenten van Luyken. Opgenomen in *De Werken;* alle van 1739, behalve de *Chr. Doodsbetrachting* van 1731.)
1767	De sevende Druk. Te Amsterdam, By Jan Morterre. (Met privilegie d.d. 14 sept. 1763. Met prenten van B. de Bakker[2]. Opgenomen in *De Werken*, die behalve *BEHSWL* dateren van 1739 en 1731.)
1778	De laatste druk. Nieuwe uitgave. Met eene Levensbeschryvinge van den Dichter, uit aantekeningen van Hem en zyn geslacht opgemaakt. Te Amsterdam. By Johannes Wessing Willemsz. (zonder jaar. Met privilegie d.d. 20 nov. 1778. Met de prenten van de vorige druk. In *Alle de Werken*.)
1839	De laatste druk. Nieuwe uitgave. Te Rotterdam. By M. Wijt en Zonen. (Zonder jaar. Onder de titelprent staat: ‘te Amsterdam by Joannes Brandt. Met privilegie’. Met het privilegie van 1778! Hiervoor staat: ‘Het Recht van het volgende Privilegie, en alle Exemplaren, zyn den 19 April 1797, overgedaan, aan Johannes Brandt. Van welke de

1 Volgens Van Eeghen en Van der Kellen is de uitgave van 1716 de laatste met de plaatjes van Luyken.

2 De titelprent heeft onderaan ‘B. de Bakker f.’ Het is een nauwkeurige kopie van Luykens prent. Barent (ook wel Baptist) de Bakker is werkzaam te Amsterdam van 1762-1805. Van hem zullen ook wel de vier andere prenten zijn, maar de beoordeling hiervan behoort niet tot mijn competentie.

Ondergeteekenden het Regt van Eigendom hebben overgenomen den 5den Mei 1838. M. Wijt en Zonen.' Met de prenten van de uitgave van 1778.)

1861	Een druk in dit jaar te Rotterdam van *de Werken* wordt vermeld in de *Catalogus van Boeken in Noord-Nederland verschenen van den vroegsten tijd tot op heden*, 's-Gravenhage 1911, hfdst. VIII, kolom 125, en door Scheurleer, blz. 73[1].
	A.H. Nyland, de vader van Dr. A. Nyland, heeft nog een druk voorbereid in de zeventiger jaren, die echter niet tot stand gekomen is.
± 1880	is Sluiters werk in Kalamazo nogmaals uitgegeven[2]. (Volgens H.W. Heuvel.)

Deze lange lijst van herdrukken roept nog een aparte vraag op. Hoe is het bijvoorbeeld te verklaren dat de druk van 1739, in feite de veertiende, is aangeduid als de negende? De oplossing van deze kwestie doet ons stuiten op een verborgen, maar daarom niet minder reële drukkersoorlog, begonnen tussen de heren Boeckholt en Schagen, die beiden een levendige en wel niet belangeloze interesse koesterden voor Sluiters werken. In dit belangengeschil deelt Schagen de eerste klap uit, die bepaald meer dan een daalder waard was. Hij toont aan voor de Staten van Hollandt ende Westvrieslandt dat hij ‘met groote moeite en kosten, hadt gedaen Drucken alle de Wercken van Willem Sluiter, in sijn leven Predicant tot Eibergen; bestaende in Gedichten, Lofsangen, ende Geestelijcke Liederen.’ ‘Ende also hy suppliant beducht was, dat de voorsz. Wercken in 't geheel ofte ten deele door eenige baetsoeckende menschen mochte werden naer gedruckt en verkoft, het welke soude strecken tot sijne merklijke schade’, (aldus de tekst van het Privilegie) vraagt hij privilegie voor 15 jaar, voor druk en verkoop, en verkrijgt dit op 25 mei 1686.

1 Al deze herdrukken, behalve die van 1698, 1703, 1708 en 1861 zijn op de K.B. te Den Haag. Van de vier genoemde bezit de Leidse U.B. de druk van 1708, de Amsterdamse U.B. die van 1698 en 1708. Slechts de drukken van 1703 en 1861 heb ik niet in handen gehad. Ze staan niet aangeduid in de centrale cartotheek van de K.B. De laatste druk wordt ook nog vermeld in het *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Netterkunde*[2], A'dam 1891, blz. 729: met levensbericht.

2 Gezien Huets mededeling van 1874 dat Sluiters werken in de Kaapkolonie een goede aftrek vonden, is het niet uitgesloten dat er reeds eerder herdrukken in Z.-Afrika van de persen gekomen zijn.

Boeckholt is echter niet van zins zich de kluif van Sluiters werk te laten ontnemen, en ondanks een ‘insinuatie en protestatie’ door Schagens notaris aan Boeckholt van 21 oktober 1686 na een mondelinge waarschuwing[1], gaat hij zijn eigen gang. De verdediging, die hij tegen de notaris aanvoerde, komt ook in zijn zoetsappig voorwoord van *Alle de Geestelyke en Soetvloeyende Werken* 1687-1688: tot nu toe kon men Sluiters *Psalmen* krijgen voor een prijs, waarvoor men nu ongeveer alle werken koopt, die hij zover hem bekend, uitgeeft, ‘en dat op Nooten, soo als het voor desen in Quarto bij *Clomp* tot Deventer is gedrukt: wy hebben ook het selfde van woord tot woord, en van Noote tot Noote, soodanig gestelt als het voorgaende, en soo vorders sijn geheele Werk door, waer dat men oordeelde de Nooten noodsakelijk te wesen. Ik hadde over eenige jaaren al van meening geweest, om dit selfde Werk in 't geheel, gelijk gy nu siet, voor het licht te vertoonen, maer heb het tot nu toe opgehouden; wijl ik hoorde dat sommige van meninge waren om het selve te drucken; ja soo ver gekomen, gelijk sy seyden, van Privilegie daer op te hebben ontfangen, ('t welck op een Boek voormaels gedrukt sonder Privilegie, en na gedrukt volgens het selfde Boek, in 't alderminste geen vat heeft, noch en kan hebben) gelijk ik by ondervindinge ben gewaer geworden; en daerom versoeke aen die Vrienden sig niet gebelght te houden, dat ik een Boek druk, daer ik soo veel regt toe heb als iemand om het te doen; en soo die Vrienden mogten genegen zijn om het geheele Werk te drucken, gelijk ik nu gedaen heb, ik soude soo slegt niet zijn om Privilegie te versoeken (soo men seyd) in een saak die yder Christen vry staat om te doen’.

De reacties van de knarsetandende en vloekende Schagen, noch de gevolgen voor de huichelachtig onschuldige Boeckholt zijn ons bekend. Maar het is niet zijn laatste druk van Sluiter geweest[2]!

1 M.M. Kleerkooper en W.P. van Stockum: *De Boekhandel te Amsterdam*, 's-Gravenhage 1914-1916, blz. 669.

2 In het jaar van zijn overlijden, 1693, geeft Boeckholt nog *Den vyfden Druck* uit van de *Christelyke Doodts-betrachting*.

In 1698 geeft de weduwe van Gerbrand Schagen het *Buiten-Eensaem Huis- Somer- en Winterleven* opnieuw uit met privilegie, en met hautaine verachting voor de niet-geprivilegieerde voordrukken noemt ze deze de tweede druk. Ongetwijfeld is de druk van 1703 als de derde aangekondigd, de vierde en vijfde volgen in 1708 en 1712, met een op 1 april 1701 verlengd privilegie voor 15 jaar.

Dan verkopen op 24 jan. 1716 de erfgenamen van de weduwe Schagen de rechten en alle voorradige exemplaren van Sluiters werken aan Juffr. Hendrina Blaauw, weduwe van Gysbert de Groot, wat op 24 febr. notarieel wordt vastgelegd[1]. Gewapend met dit document haast deze zich weer voor 15 jaren het monopolie te verwerven. Op 28 febr. 1716 krijgt zij het privilegie en geeft daarmee *De Werken* uit 1716-1717. Alleen *BEHSWL* is van 1716 T'Amsterdam. Nog datzelfde jaar verschijnt ook de druk van *BEHSWL*, Te Amsterdam, waarschijnlijk een haastdruk (beide drukken heten de zesde druk), op ogenschijnlijk iets slapper papier, met een lelijk uitgevoerd vignet op de titelpagina[2], terwijl ook in de tekst enige afwijkingen zijn, bijvoorbeeld in de Schriftuurverwijzingen. Was er soms een kaper op de kust?

Inderdaad ontduikt Jacob van Royen in 1717 het privilegie met een uitgave (zonder *EHWL* en de bloemlezing *SWL*, en zonder het voorwerk, maar met het lofdicht van Vollenhove uit de *Psalmen* 1661), die hij door bewerking een emblematisch karakter geeft[3]. Bovendien verschuilt hij zich in zijn voor-

1 M.M. Kleerkooper en W.P. van Stockum, a.w. blz. 670, 671. Elders in dit boek, blz. 862, 863, blijkt dat ook Jacobus Verheyden belangstellende was. Hem hadden de erven Schagen Sluiters werken, 270 à 275 in getal, aangeboden, waarop hij een bod deed van 28 stuivers per stuk. De afspraak was dat de erven zouden proberen een hogere prijs te maken, maar Verheyden kreeg op erewoord het recht om het laatste bod te doen. Een paar uur later bood de weduwe De Groot 31 of 31½ stuiver per stuk, waarop Verheyden 33 bood. De erven Schagen hadden de partij echter al aan de weduwe De Groot verkocht voor 31½ stuiver 't stuk. Dit hele verhaal uit een notariële protestatie, die de verontwaardigde Verheyden op 27 jan. 1716 liet opmaken.

2 Deze twee kenmerken gelden merkwaardig genoeg niet voor het exemplaar in de Rotterdamse Gemeente Bibliotheek. Was het voldoende, als een deel der oplage snel beschikbaar was?

3 Uit een vergelijking tussen de verschillende drukken maak ik op dat Van Royen steunt op *BL 1668*, ev. op *BL 1680*, maar zeker niet op de wettige drukken. Zie voor *BL 1717* het artikel van C.M. Geerars: *Willem Sluiters Eenzaam Buitenleven geëmblematiseerd* in de *N. Tg.* IL, 1956, blz. 166-168.

woord achter persoonlijke relaties met de dichter en diens zoon. ‘Niemant verdenke ons dat wy dit Buitenleven zoo onbeschroomt aangetast, met zulke breedtwydige Aantekeningen verrykt, met zoo veel Zinnebeelden, kunstig in 't koper gebracht, verheerlykt, en met zoo veel vaerzen van andere Dichters gestoffeert hebben, om het werk des te meer op te luisteren. Al dit is veroorzaekt uit eene zucht tot onzen Dichter, en zyne stichtelyke Gezangen, al ten onzen gemoede ingesloopen in den jare 1665, alzo wy al ten dien tyde het geluk hadden van den Heer Sluiter ten huize van mynen Neef H. Sweerts te leeren kennen, en zynen minzamen ommegang te genieten..... Daarenboven, naer 't afsterven van onzen Dichter, had het ontwerp van onze Aantekeningen de eere van zynen Zoon, den Heer Joannes Sluiter, Leeraar in de Gemeente te Steenwyk, zoo zeer te gevallen, dat hy betuigde gaerne te zullen zien, dat het werk op deze wyze in 't licht quam’.

Van Royen hoeft de clandestiene drukken niet te miskennen - integendeel! - en komt dan ook in zijn voorwoord tot een juiste telling met ‘thans voor de tiendemaal herboren’, - de elfde druk derhalve - waarbij hij blijkbaar, en terecht, de beide drukken van 1716 als onafhankelijk beschouwt. Gerrit Bos, kennelijk de opvolger van de bejaarde Van Royen in diens drukkerij, drukt hetzelfde werk nogmaals af in 1728.

In 1731 komen we dan weer bij de wettelijke drukken van de Erve de Wed. Gysbert de Groot, (de dochter Cornelia de Groot), die op 13 dec. 1730 weer voor 15 jaar privilegie had ontvangen. Haar uitgave heet de achtste druk van het *BL*. Ze heeft achteraf de twee drukken van 1716 toch dubbel geteld, of er is tussen 1717 en 1731 nog een uitgave verschenen, die dan geheel spoorloos is. Waarschijnlijk lijkt dit laatste niet. In 1739 nogmaals een nieuwe druk. Beide laatste uitgaven verschijnen als *De Werken*.

Op 7 dec. 1746 (na 16 jaar! Het concurrentiegevaar wordt

blijkbaar minder acuut) verkrijgt de zoon van Cornelia de Groot, Gysbert de Groot Keur, weer privilegie voor 15 jaar. Van hem is geen druk bekend. Op 17 april 1758 koopt de katholieke drukker Jan Morterre van De Groot ‘voor een sekere somme van penningen’ diens rechten, maar ook heeft hij door het overlijden van Gerrit Bos door inkoop diens *Eenzaam Buitenleven* weten te bemachtigen, dat dus ogenschijnlijk een zekere rechtspositie bezat. Twee jaar na het verlopen van het octrooi vraagt en verkrijgt Morterre een nieuw privilegie voor 15 jaar op 14 sept. 1763, dat zowel geldt voor de werken van De Groot, als voor het boekje van Bos. Hij is de enige rechthebbende op àlle werken geworden, die hij dan in 1767 uitgeeft.....als de zevende druk. Waarschijnlijk heeft hij geteld volgens de uitgaven van de compilatie: 1687, 1688, 1712, 1716, 1731, 1739, al waren de eerste twee niet volledig. In zijn uitgave is echter alleen *BEHSWL* nieuw. De overige werken zijn drukken van 1739 en een paar van 1731, resten van De Groot, die de hele oplage konden vullen, hetgeen wijst op een grotere aftrek van het *Buiten-Leven*.

Johannes Wessing Willemsz. koopt op 31 dec. 1776 Morterres rechten op, met alle rest-exemplaren en de clichés, en verkrijgt op 20 nov. 1778 privilegie voor Sluiters werken, die alle worden opgesomd. Bovendien schrijft Wessing een biografie van Sluiter in opdracht van de familie, en gaat daarmee met grote nadruk zitten in de reeds aangekochte zetel van Van Royen. Om de moeilijkheid van de drukkentelling te ontlopen, noemt Wessing zijn uitgave ‘De laatste druk. Nieuwe uitgave’.

Het recht van het volgende privilegie gaat over in de handen van Joh. Brandt op 19 april 1797. Staatkundig heeft er inmiddels een geweldige omwenteling plaats gevonden. De wet van 27 november 1795 schafte de privileges af en het kopijrecht berust volgens decreet van 8 december 1796 bij de uitgever. Met dit recht geven Wijt en Zonen (in 1839) Sluiters *Werken* uit in de ‘Nieuwe uitgave’ van.....Johannes Brandt. Dit laatste is een gissing, maar een geloofwaardige dunkt mij. Want welke drukker zou in 1839, het jaar waarin de *Camera*

Obscura van de persen kwam, over zetters beschikken, die dit oude lettertype konden hanteren? Juist in de eerste helft van de negentiende eeuw evolueerde de druktechniek snel! Het gehele uiterlijk van het boek, in bijna volmaakte overeenstemming met Wessings druk, vertoont alle kenmerken van een 18e-eeuwse druk. De titelprent bewijst dat Brandt althans begonnen is met de druk. Hij zal bij de onzekerheid der tijden en de sterk veranderde smaak zijn uitgave hebben uitgesteld, tot Wijt zijn werk overnam en het boek op de markt bracht.

Na de felle concurrentiestrijd om de begeerde boekjes is de belangstelling van de drukkers - gewoonlijk nauwkeurig reagerend op die van het publiek - na 1740 wèl sterk gedaald.

III. De inhoud van het *Buiten-Leven*.

In zijn artikel in *Ts.* LXXIII heeft Heeroma gewezen op het onmiskenbare verschil in toon en kwaliteit tussen het *Buiten-Leven* en *Eensaem Huis- en Winter-Leven*: het eerste is veel pittiger van zegging en heeft meer literaire allure. Dit verschil is gemakkelijker te verklaren, wanneer de gedichten in verschillende perioden ontstaan zijn, zoals inderdaad gebleken is. De anders-geaardheid van beide stukken is wellicht ook het belangrijkste motief van Sluiter geweest om ze niet samen uit te geven in 1668, een motief dat echter door de jonge gravin en haar moeder niet aanvaard werd. Ook de graaf kan het onderscheid tussen beide gevoeld hebben, met aanvankelijke voorkeur voor het *Buiten-Leven*, wat dan de oorzaak van de aparte uitgave zou zijn.

De vraag rijst natuurlijk in hoeverre de bewerking na zijn vlucht invloed heeft gehad op het meer literaire uiterlijk van het *Buiten-Leven*, maar deze vraag blijft vooralsnog open. Wel is er een aanwijzing dat de intensievere omgang met de cultuurdragers van het westen zijn aandacht sterker gericht heeft op de dichterlijke vormgeving, als hij namelijk aan Brandt schrijft: ‘Ik bevinde toch, dat Uw Eerw. in haer voorrede, gaerne eenige Predikanten tot gezelschap in de heilige Dichtkunst moge heb-

ben. Hoewel ik, met mijn eenvoudige rijmery, een van de minste ben, zoo zal dezelve nochtans van Uw Eerw. niet geheel verworpen worden; ten weinigsten niet, omdat ook onze Vollenhove daerin gevonden wordt. Men zie toch mijn overtredinge van de Wetten der naeukeurige Dichtkunst wat over 't hooft. Ik zoude zelf duizent dingen daerin veranderen, en zoeken te verbeteren, indien ik 't nu eerst voor den dagh zou brengen'[1]. Als hij reeds uitgegeven werk graag had verbeterd, te eerder zal hij het oeuvre in portefeuille herzien hebben volgens 'de Wetten der naeukeurige Dichtkunst'. Anderzijds kwam hij dan al gauw in strijd met zijn beginsel, dat zijn werk voor iéder toegankelijk moest zijn. En dit woog het zwaarste, zodat het *Buiten-Leven* een unieke plaats blijft houden in zijn werk.

Gezien de tijd van ontstaan kan het *Buiten-Leven* niet, zoals Te Winkel meende, een vreugde-uiting zijn na zijn terugkeer in het weer door de vijand verlaten Eibergen. Het is een weerspiegeling van de gelukkige tijd, die hij in de afzondering van het platteland had doorgebracht, waarbij de voordelen van het buitenleven scherp worden gesteld tegen de nadelen van de stad, die vooral van ethische aard zijn. Met deze verheerlijking van het buitenleven doet hij mee aan de mode van zijn tijd. Het landgedicht is een modegenre van de Europese renaissancistische literatuur. Er was een algemene belangstelling voor de Romeinse landbouw en onder invloed van Vergilius, Cicero en vooral Horatius was er een allerwegen groeiende idealisering van het buitenleven, evenwijdig lopend met een wetenschappelijke experimenteerlust in de aanleg van tuinen, het vruchtbaar maken van woest gebied, het kweken van bijzondere planten en gewassen, het houden van bijen[2]. Marnix legt zich hierop toe, evenals Cats, en als Petrus Hondius de *Moufeschans* in Terneuzen beschrijft (1621), is daar een kruidenkenner bij uitstek aan het woord. Maar tevens wordt door hem en zijn

1 Joan de Haes: *Het Leven van Geeraert Brandt*, In 's Gravenhage, By Kornelis Bouquet MDCCXL, blz. 128.

2 Zie hiervoor: Dr. J.D.M. Cornelissen: *Marnix en de Tuinbouw* in *Historisch Tijdschrift*, XIX, Tilburg 1940, blz. 223-251.

eveneens Zeeuwse voorganger - vooral in Zeeland bloeide de belangstelling voor de tuinbouw - Philibert van Borsselen, met *Den Binckhorst* (1613) een nieuw genre voor de Nederlandse poëzie geopend: de beschrijving van de als paddestoelen uit de grond schietende buitens en lusthoven. Huygens' *Hofwyck* zal hierin het hoogtepunt en voorbeeld worden voor vele navolgers.

In de renaissancistische pastorales is de boer een idyllische figuur, die even weinig lijkt op de Hollandse boer, als Horatius' *Beatus ille* op de Romeinse landbouwer van weleer. Hij is de ideale drager van ideale denkbeelden, de fictie van een geslacht, dat de voosheid van het hofleven heeft geproefd. Zelden komen we lévende boeren tegen in deze literatuur. De belangstelling van de renaissancist was immers niet gericht op de werkelijke vertegenwoordigers van het buitenleven. En hier ligt het onderscheid tussen deze poëzie en Sluiters *Buiten-Leven*. Deze beschrijft niet een kunstig aangelegde tuin met de vele eruit gewonnen vruchten; hij beschrijft geen idyllische boeren om de cultuurmens een ideaal mee te geven; hij waagt zich aan een zeker realisme, omdat het leven op het platteland hem, de dominee, werkelijk gelukkiger, en veiliger voor de ziel, voorkomt dan dat in de stad. Weliswaar is hier, zoals Van Es opmerkt (*G.L.N.* V, blz. 339, 340) het Horatiaanse grondthema te herkennen, maar er is geen sprake van directe invloed der renaissancistische arcadische poëzie. Er zijn telkens Horatiaanse motieven, maar ze zijn bijbels gekleurd. Hij kende Horatius zo goed als iedere ontwikkelde 17^{e}-eeuwer[1] en vertaalde diens fabel wat graag aan het eind van zijn werkje, maar de mentaliteit die eruit spreekt, is die van de vele ernstige predikanten, die het in stichtelijke didactiek gedijende Nederlandse volk heeft voortgebracht.

Het werkje is een pastorale in een verwijderde zin van het woord: een verheerlijking van het landelijk bestaan, gezien door de ogen van de pastor van Eibergen.

1 Een gezette studie van de betekenis van Horatius voor Sluiters werken, zoals Dr. L.M. Fr. Daniëls O.P. voor Vondel heeft verricht in het *Liber Amicorum van B.H. Molkenboer O.P.*, Amsterdam 1939, blz. 95-104, zou de enkele verwijzingen in deze uitgave waarschijnlijk vermenigvuldigen.

De inhoud is als volgt:

Vers 1-16: Toespraak tot stedelingen die zich over Sl.'s teruggetrokken leven verbazen. 17-32: Beroep op eigen ervaring: ik ken de stad, ‘Maer 't afgesondert eensaem leven // Kan my veel meer genoegen geven.’

Vers 33-456: *Algemene voordelen* van het buitenleven.
33-72: Wie zijn geest weet te richten op de wijsheid, behoeft geen drukke omgeving, 73-104: vindt in de stilte een betere tijdsbesteding, 105-136: beoordeelt de mens niet naar de woonplaats, 137-168: verkiest bestendigheid boven gewoel, 169-200: wordt door kamerstudie voor stratenaanzicht onverschillig, 201-232: bekommert zich niet om een beetje slijk en lemen hutten, als de ziel maar rein blijft in de lemen hut van het lichaam, 233-280: vermijdt de verwijfdheid, die om Babelse afwisseling bedelt, 281-304: wordt door de natuur tot God gebracht, 305-320: vindt alom zinnetekenen, hem sporend tot gebed, 321-352: beleeft eerder en inniger dageraad en zonsopgang, 353-392: tijgt bijtijds aan de arbeid.

393-456: Weerlegging van een bezwaar: weerlegt de opmerking, dat Sl.'s toestand gedurende de winter onhoudbaar zou zijn, met de bewering, dat in de stad de winter ook guur is.

Vers 457-648: *Ethisch-religieuze voordelen*.
457-512: Vrolijkheid en vrijheid van gemoed blijven gemakkelijker bewaard waar de bekoringen zeldzamer zijn; 513-520: in Matth. 4, 8 toont de bekoorder aan Christus ‘d' heerlikste ghewesten // Van 's werelts Koninkrijken’, (de steden); 521-544: op het platteland is minder aanleiding tot jaloezie, minder opwekking der begeerten, minder ijdelheid; 545-560: de werkelijke zielsgevaren zijn er door denkbeeldige vervangen, die zich hiertoe verhouden als een schilderstuk tot een echte storm; 561-600: het land is dus moreel veiliger voor ogen, tong en oren; 601-616: wie er leeft, wekt minder nijd bij zichzelf en bij anderen op, 617-624: vindt gemakkelijker kans tot wereldverzaking, 625-632: heeft rust ‘in een hoekje met een boekje’;

633-648: Gevolgtrekking hieruit: als dus de voordelen voor de ziel zo groot zijn: wie zou de vrijheid van het land niet verkiezen boven het gedrang van de stad?

Vers 649-760: *Schriftuurlijke bevestiging*.

649-656: Het paradijs lag buiten, maar Kaïn bouwde steden; 657-672: de aartsvaders woonden in tenten, zich ervan bewust 'Hoe dat s' alhier maer pelgrims waren'; 673-696: blijkens het evangelie verkoos Christus de dorpen (Nazareth, Bethlehem) boven de steden; 697-704: ook de Bruid van Christus houdt zich blijkens het Hooglied gaarne op het eenzaam veld op; 705-720: de engelen werden zelden naar het gedrang van de steden gezonden, waar hart en oog door ijdele pracht worden verward; 721-736: wijze mannen trekken zich in hun ouderdom in de eenzaamheid terug: hoeveel gelukkiger is degene, die er van zijn jonge dagen af in leven kan.

737-760: Gevolgtrekking hieruit: verheerlijking van de landelijke avondrust.

Vers 761-1312: *Weerlegging van bezwaren*.

Eerste opwerping: 761-768: de landbewoner heeft gebrek aan wereldkennis. Antwoord: 769-784: de bedrieglijkheid van de wereld is mij voldoende bekend; 785-808: autobiografische bevestiging: onlangs zelf 'in d' eêlste Steden' vertoevend, wist ik dan ook niets beters dan de stad te ontvluchten; 809-824: wie het masker van de wereld weet af te trekken, onderkent haar als 'een vuile Jesabel'; 825-840: de rijkaards hebben grote zorgen en zijn gedwongen die te verbergen; 841-848: wie het land verliet, kreeg spijt; 849-904: ongestadigheid van de wereld en haar genoegens; 905-944: haar overschatting der uiterlijkheid. Tweede opwerping: 945-948: maar gij zijt verstoken van alle behoorlijk gezelschap! Antwoord: 949-1072: gezelschap bedroeft achteraf, gelijk de (ongenoemde) schrijver (van de *Im. X*^{i}.) wel wist; 1073-1104: bovendien zijn stomme boeken mij liever dan luide praters.

Derde opwerping: 1105-1108: de stad verschaft bekendheid, eer en roem! Antwoord: 1109-1128: roem is voor de deugd-

zame mens overbodig en 1129-1144: voor iedereen gevaarlijk; 1145-1164: ik ga liever om met vromen dan met beroemden; 1165-1184: en liever met boeren dan met pronkers.

Vierde opwerping: 1185, 1186: gij leert zo weinig van die buitenmensen! Antwoord: 1187, 1188: ‘O ja; een wijse leert ook daer, // Of hy tenminsten leert een âer.’ 1189-1256: maar hij blijft er buiten de spitsvondigheden van de politiek met al haar veinzerij, 1257-1272: leert geen ‘Staet- en Baet-sucht’, 1273-1304: en behoeft zich ook niet naar ieders smaak te voegen; 1305-1312: verheerlijking van de vrijheid: ‘Mijn ed'le ziel, soo vry-geboren, // Mag van geen dwank of ketens hooren, // Daer 't Stadtsch gewoel u vast in houdt, // Al waren s' ook van enkel gout.’

Conclusie: 1313-1320: Wij bidden psalm 119:37: ‘Wend mijne oogen af, dat zij geen ijdelheid zien; maak mij levend door uwe wegen’. 1321-1336: Laat ons dus ons gezicht afwenden van de ijdelheid. 1337-1344: Als de dood komt, die alles gelijk maakt, 1345-1360: wat blijft er dan over? 1361-1424: Dat wij derhalve het geestesoog op het onzichtbare goed richten; 1425-1432: want wie hier met God alleen is, heeft een hemel op aarde.

Deze analyse (van de hand van Prof. Dr. W. Asselbergs[1]) toont aan dat de opbouw - inleiding met poneren der stelling, algemene en ethisch-religieuze voordelen, schriftuurlijke bevestiging, weerlegging van bezwaren en conclusie - die is van een vertoog, met de typische argumentenopbouw van een theologisch of ethisch tractaat. Zijn didactische bedoelingen kunnen nauwelijks duidelijker aan het licht treden. Ook in de toeeigening aan Graaf Otto, die uiteraard voornamelijk op deze aanzienlijke heer is afgesteld, blijken Sluiters oogmerken met zijn ‘stichtelijke Poësij’, die een vrijetijdsbesteding is waarin zijn beroep toch nog vruchtbaar moet zijn; en niet voor een kleine groep van uitgelezen scherpzinnige en kunstgevoelige

1 Prof. Dr. W. Asselbergs heeft deze analyse niet gepubliceerd, maar gebruikt als collegestof bij de behandeling van piëtistische dichters uit de tweede helft van de 17e eeuw - oktober 1955.

zielen, nee ‘om van elk verstaen te worden’, gaat hij ‘eenvoudig op voet en maet’ voort in zijn gedicht. Geen wonder dat deze dichter, die werkelijk de behoeften van zijn doodgewone volk heeft begrepen èn gestild, vergeleken is met die andere figuur die zo diep in erkentelijke waardering stond bij de brede lagen van het gehele volk, dat zijn werken van huis tot huis aanleunden tegen de bijbel: Vader Cats. Vandaar zijn bijnaam van ‘Geldersche Cats’ en dezelfde vertrouwelijke aanduiding met Vader. Telkens en telkens legt de literaire kritiek die band tussen Sluiter en Cats: van Witsen Geysbeek in 1824, over Collot d'Escury, Sloet, Van der Aa (letterlijk als Witsen G.), Jonckbloet, Kalff (voorzichtig in zijn terminologie), Kronenburg, Bronsveld, Verwey en Te Winkel, tot en met Tazelaar in 1931, waarna het oordeel een genuanceerder karakter krijgt. Wel wordt Sluiter herhaaldelijk lager gesteld dan zijn ‘model’.

IV. De waarderingsgeschiedenis van het *Buiten-Leven*.

De waardering van Sluiter is uiteraard aan schommelingen onderhevig geweest. Zeker werd hij in zijn tijd als dichter erkend. Zijn omgang met de grotere poëten wijst hierop. Jacob van Royen spreekt in zijn ‘Aan den Lezer’ bij de uitgave van het *Buiten-Leven* van 1717 over ‘zynen minzamen ommegang’, ‘die ook gequeekt wierdt van zijne tijdtgenooten, de Ridderen Kats en Westerbaen, zonder van den uitmuntensten Huigens en anderen te reppen, die onzen Dichter veel achting toedroegen’. Onder die anderen kunnen wij Brandt en De Decker noemen. Huygens, die wel niet zo'n nauw contact met Sluiter zal gehad hebben - in de uitgave van de uitgebreide correspondentie door Dr. J.A. Worp komt Sluiter niet aan bod[1] -

1 Toch heeft Sluiter ten minste een maal een brief van Huygens ontvangen, want de brief van Sluiter aan Vollenhove van 12/22 november 1669 (evenals de brief van 2 maart '68 een der vijftien brieven in handschrift te Leiden: Letterk. 1234-1235; hierbij bevinden zich ook acht gedichten in hs.) vermeldt het ontvangen van ‘een seer vriendelijke Brief van den heere van Zuilichem, over Zwolle gesonden,’ dus waarschijnlijk via Vollenhove, meent Sluiter. Daarom stuurt hij langs dezelfde weg ‘'t hier-nevensgaande Boekje, den voorn. heere toegeschreven’, want door bemiddeling van Vollenhove zal 't Huygens aangenamer zijn.

schreef in ieder geval tijdens Sluiters verblijf in het westen een gedichtje d.d. 20 maart 1666 op hem, maar kende blijkbaar zijn voornaam niet, want er is ruimte opengelaten om die in te vullen. De toon van het versje lijkt een lichtelijk ironische houding tegenover predikantenpoëzie weer te geven.

> In.....Sluterum Theologum et Poetam.
>
> Quod Praeco liber hactenus laudum Dei,
> Idem Sluterus praestat inclusus metro;
> Applaude, lector; scilicet vincto pede
> Dei canendi exemplar a Paulo et Petro est.[1]

De schrijvers van de lofdichten, wier werk we kunnen vergelijken met de boekaankondigingen in de huidige dagbladpers, zeggen wat de tijdgenoot in Sluiter het meest waardeerde: zij zijn hem er erkentelijk voor, dat hij de waarde van het buitenleven op aanvaardbare wijze gesteld heeft boven die van het stadsbedrijf. Het gedicht van Umbgrove is hiervan een duidelijk voorbeeld.

De eerste bespreking van Sluiter vinden we bij Lambert Bidloo, die in zijn *Panpoëticon Batavum* (1720) de verdiensten bezingt van de dichters uit het schilderijenkabinet van Arnoud van Halen, ‘schoon tot nog het Beeld des grooten Mans, // Niet in de *Schatkist* van *Heer Arnoud* is.’ Wel heeft Bidloo vermeld dat Sluiter niet op ‘Hoog-gelaarsde’ dichtvoet gaat, maar het is nauwelijks een depreciatie. ‘*Heer Sluyters Poësy*, // Veel veyliger verlieft door lust op *Buyten-Leven*, // Aan stille Alleenzaamheyd zyn geest wilde overgeven // Tot Ziel-Bespiegeling, en zingd op 't Lief-geluydt, // Als door den Kempenaar[2],

1 C. Huygens: *De Gedichten*, uitgegeven door Dr. J.A. Worp, VII, blz. 95. De vertaling luidt: Wat de heraut van Gods lof (= predikant), Sluiter, tot dusver in ongebonden stijl verrichtte, brengt hij nu ook besloten in versmaat tot stand; geef het uw goedkeuring, lezer; want sedert Petrus en Paulus hebben wij hier weer een bewijs, dat Gods lof gezongen kan worden met gebonden voeten.

2 Thomas van Kempen.

en Delfsche Muys[1] geuyt.' Als Van Halen dan ook eens Sluiters portret wil maken, moet geen laurierkrans zijn hoofd versieren, maar 'een Krans, // 't Zy uyt Veld-Lelykens, en zuyvere Kerssouwen'[2]. Dat hij Sluiter echter ondanks de vijf aan hem bestede bladzijden (106-111) niet als een der grootsten in poëticis beschouwt, blijkt als hij wat verder verzen met verheven poëzie wil proeven, en daarvoor overstapt op Van Vollenhove.

Het *Groot Algemeen Historisch*, *Geographisch*, *Genealogisch en Oordeelkundig Woorden-Boek* van D. van Hoogstraten, M. Brouerius van Nidek en J.L. Schuer (1732) negeert onze dichter. Joan de Haes vernoemt in zijn biografie[3] (1740) Sluiter onder de vrienden van zijn grootvader Geeraert Brandt; de vriendschap kwam tot stand door toedoen van Vollenhove, met wie Sluiter 'in vele deelen niet ongelijk' heet, 'een man van schrander vernuft en door zijn Gezangen alom bekent.'

Dat Sluiter niet vermeld wordt door P. Langendijk in de *Lof der Dichtkunst* (Gedichten III, Haarlem 1750, blz. 1-8), door B. Huydecoper in het zeer uitvoerig register op zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde*[2], Leyden 1782-'91, door Jacobus Kok in de 33 delen van zijn *Vaderlandsch Woordenboek*[2], Amsterdam 1785-'95, (al verwijst Van der Aa hiernaar in zijn artikel over Sluiter), door Jeronimo de Vries: *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*, 2 dln., Amsterdam 1810, door Ypey en Dermout in de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 4 dln., Breda 1819-'27, door N.G. van Kampen: *Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden*, *van de vroegste tijden af tot op het begin der negentiende eeuw*, 3 dln., 's-Gravenhage 1821-'26 en door W. de Clercq in zijn bekroonde *Verhandeling* over de invloed van de vreemde letterkunde op de Nederlandse sinds de 15e eeuw, Amsterdam 1824, toont aan dat hij als cultuurdichter als een te verwaarlozen grootheid beschouwd werd. Verwondering hoeft dit niet te wekken, want

1 Cornelis Musius.
2 madeliefjes.
3 *Het Leven van Geeraert Brandt*, blz. 32.
2 madeliefjes.
2 madeliefjes.

de volksaardige toon van Sluiter was waarlijk niet geschikt om veel begrip te vinden bij de hoge vertegenwoordigers van deze periode van verheven dichtgenootschappen.

P.G. Witsen Geysbeek luidt een nieuwe periode in met een matig welwillende waardering in zijn *Biographisch*, *Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche Dichters*, V, Amsterdam 1824, blz. 293-296: ''s Mans dichttrant is eenvoudig, naïf, leerzaam en stichtelijk. Naast die van Cats, dien hij zich ten model schijnt genomen te hebben, waren zijne werken lang in hooge achting bij den middelstand onzer natie, en inderdaad, er wordt veel goeds en nuttigs, zoowel als stichtelijks en gemoedelijks in dezelven gevonden.' Het is de eerste maal dat het *Buiten-Leven* als beste werk van Sluiter wordt aangeduid. 'Het onderhoudendste daarin is voorzeker zijn Buitenleven' en *EHWL*, waarbij gewezen wordt op zijn vermogen, evenals Cats uit geringe zaken iets leerzaams af te leiden. 'Als volksdichter van den tweeden rang heeft Sluiter uitstekende verdiensten, en zijne werken verdienen met regt eene plaats naast die van Cats, als huisboek van den vaderlandschen burgerstand.'

Nietszeggende lof vernemen we uit de mond van Matthijs Siegenbeek in de *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Haarlem 1826, blz. 184. Sluiter maakte zich 'met lof bekend, en verwierf zich, niet ten onregte, den naam van een behagelijk en zoetvloeijend volksdichter.' Iets minder ongeinteresseerd en star is de formulering bij Collot d'Escury: *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen*, A IV (2), Amsterdam 1830, blz. 427, over Sluiters gezangen, 'welke hem, al is hij niet met Cats te vergelijken, echter nevens dezen, als nuttig en stichtelijk volksdichter eene plaats in de achting der nakomelingschap deden verwerven.'

L.A.J.W. Sloet is de eerste die een uitvoerig artikel aan de Gelderse dichter wijdt: vanuit de eigen streek in de *Geldersche Volks-Almanak* van 1836, blz. 150-159, waarin het *Buiten-Leven* overwaardig om gelezen te worden heet.

De Olijftak IV, Rotterdam 1838, bevat een aantal artikelen over de geestelijke liederen in Nederland van een anoniem

schrijver; volgens de cartotheek van de K.B. is dit H.J. Koenen. ‘De gezangen van Sluiter hebben niet den smaak der liederen van Vollenhove, noch de teederheid van die van Lodesteyn. Welligt heeft hij er te vele gemaakt; maar er zijn eenige onder, die altoos met ware stichting gezongen zijn.’ (blz. 408).

J.C. Kobus noemt het *Buiten-Leven* een ‘naïf dichtstuk’, *Christophilus*, *Christelijk Jaarboekje voor 1841*, Nijmegen 1840, blz. 93, in een artikel over Sluiters echtgenote.

Bernard ter Haar schrijft drie keer over de vrome en tegelijk vredelievende dichter. Eerst in *Proeve van eene Beantwoording der Vraag: ‘Welken invloed heeft het Christendom gehad op de Poëzij?*’, Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, Deel II, Tweede Stuk, Leyden 1843, blz. 493; vervolgens in de *Geschiedenis der Christelijke Kerk*, *in Tafereelen*, V, Amsterdam 1859, blz. 239 en tenslotte in *Offergave*, Utrecht 1862, blz. 221-223. Telkens is het nagenoeg hetzelfde: ‘Hij had eene meer dan gewone gemakkelijkheid en vloeijendheid in den versbouw verkregen, maar bezit overigens noch het weelderige der verbeeldingskracht van Vollenhove, noch de diepte des gevoels van Lodensteyn, noch het zaakrijke en puntige van Camphuyzen, noch het vindingrijke vernuft van Luiken. Zijne rijmen vlieten (zoo schreven wij elders) even als de vriendelijke Berkel, die langs zijne landelijke woning vloeide, effen daarheen, en zelden bespeurt men eene rimpeling, veel minder eene sterke opbruising in den stroom zijner gewaarwordingen en gedachten.’ (*Offergave*, 222, 223). Ter Haar wil dan ook allerminst Vollenhoves lof op de dichter herhalen.

Heel weinig betekenis uiteraard heeft H. Verwoerts *Handwoordenboek der Vaderlandsche Geschiedenis*, II, Nijmegen 1851, blz. 226: ‘De dichtkunde werd door hem, met het beste gevolg beoefend, en nog worden vele zijner dichtwerken, om den ongekunstelden toon, zeer gezocht.’

B. Glasius koestert eerbied voor de vrome, gemoedelijke man, maar niet wegens zijn poëtische vermogens, al overtreffen zijn gedichten ‘in zoetvloeijendheid anderen van dat tijdperk’. *Godgeleerd-Nederland. Biographisch Woordenboek van*

Nederlandsche Godgeleerden, III, 's-Hertogenbosch 1856, blz. 367, 368.

W.J. Hofdijk heeft Sluiter in zijn herhaaldelijk herdrukte *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Amsterdam 1857, niet opgenomen, tot ontstemming van Dr. J.W. Sluiter, die Willem Sluiter hoger aanslaat dan de door Hofdijk althans vernoemde dichters Focquenbroch en Paffenrode.

Anastasius verklaart in *Het Leeskabinet*, Amsterdam 1864, IV, blz. 81-89, Sluiters populariteit al weer uit zijn eenvoudige gemoedelijkheid, hoewel de letterkundige waarde van zijn gedichten beneden die van Cats ligt. Voor deze biograaf van Sluiter schijnt het *Eensaem Huis- en Winter-Leven* de meeste dichterlijke verdiensten te hebben. Dr. J.W. Sluiter geeft het jaar daarna enige aanvullingen op Anastasius: *Het Leeskabinet*, Amsterdam 1865, II, blz. 1-8, waarin hij een lans breekt voor zijn naamgenoot (en verre verwant?) ‘Niet altijd zijn Sluiter's gedichten gunstig noch juist beoordeeld, en denkelijk dien ten gevolge in de vaderlandsche letterkunde al te zeer onvermeld gelaten’. Wel is de esthetische waarde van zijn zangen, die een vloeiende versmaat en onberispelijk rijm vertonen, niet zeer hoog aan te slaan.

Ondanks verwijzing door V.d. Aa naar Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen*, 9 dln., 's-Gravenhage 1853-1866, is hierin niets over Sluiter opgenomen.

De tot nu toe zeer voorzichtige waardering weerhield een zelfstandige geest als Dr. J. van Vloten er niet van in zijn *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, Tiel 1865, blz. 307-310, aan Sluiter meer ruimte te spenderen dan aan een Lodenstein, een Luyken en zelfs een erkende grootheid als Vollenhove. De *Psalmen* heten zuiver van smaak, met juiste waardering voor de volkstoon en van het in 1660 (!) ‘zoo aantrekkelijk beschreven’ *Buiten-Leven* heeft hij - naast drie andere fragmenten - een passage (vs. 185-252) opgenomen in zijn *Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der zeventiende Eeuw*, Arnhem 1869, blz. 560-568.

De beoordeling van A.J. van der Aa: *Biographisch Woorden-*

boek der Nederlanden, XVII, Haarlem 1874, blz. 738-740, is overgeschreven van Witsen Geysbeek, wiens karakterisering wij ook weer vinden, nu verkort, bij J.C. Kobus en Jhr. W. de Rivecourt: *Biographisch Woordenboek van Nederland*, II, Arnhem-Nijmegen 1886, blz. 891-893.

De felle, niet steeds onbevooroordeelde Jonckbloet laat in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*[2], II, Groningen 1874, blz. 226, 227, - in de eerste druk van 1868 kwam Sluiter niet voor - van de 'zeer middelmatigen, maar ijverigen rijmsmeder' geen spaan over. 'In 't voorbijgaan gewagen wij van den vromen, maar zeer laag bij den grond zwevenden Poëtaster, dien men "den Gelderschen Cats" genoemd heeft'. Het *Buiten-Eensaem Huis- Somer- en Winter-Leven* is 'in den trant van Cats, maar zonder een sprankje van diens geest, berijmd'. Vollenhoves ophemelarij ten spijt 'waag ik het toch de meening te uiten, dat de Heer Sloet van de Beele zijn Gelderschen landsman veel te veel eer aandeed, toen hij hem in den *Gelderschen Volksalmanak* van 1836 tien bladzijden (150-159) wijdde'.

De eerste druk van het *Biographisch Woordenboek der Noorden Zuid-Nederlandsche Letterkunde*, Deventer 1878, blz. 520, onthoudt zich van ieder oordeel, maar de tweede druk, Amsterdam z.j. (1891), blz. 728, 729, noemt Sluiters talrijke werken veelgelezen en lezenswaardig.

Om zijn evangelische betekenis zou men verwachten Sluiter te vinden bij Dr. J. Reitsma: *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, Groningen 1893, en men mist hem - zelfs nog in de vijfde druk van 1949 - slechts node, al blijft zijn strikt theologische belangrijkheid voor de kerk inderdaad gering. Jan ten Brink vermeldt Sluiter evenmin in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Amsterdam 1897.

G.F. Haspels legt zich bewust een beperking op in zijn keuze voor *De Geestelijke Poëzie* in de reeks *Uit onzen Bloeitijd. Schetsen van het Leven onzer Vaderen in de XVIIe eeuw*. Serie I, n°. 8, Baarn 1909. Bij de bespreking van Stalpaert van der Wiele krijgt Sluiter echter een stevige veeg uit de pan (blz. 32): 'Hoe

2

frisch, en onbevangen zijn deze liederen bij de latere, b.v. bij Sluiters *Geestelijke Liedekens*, met hun anagrammata, die uit iederen mogelijken naam dien van Jezus lezen, en hun door-elkaar-gekluts van teksten, als wilde Sluiter slechts in slap rijm zeggen, wat de Statenvertaling in stoer proza gezegd had'.

Heel weinig persoonlijks vinden we in dezelfde reeks bij Dr. A. van der Hoeven, *De Letterkunde*, Serie III, n°. 7, Baarn 1913, blz. 45. Hij beoordeelt Sluiter met de terminologie van Ter Haar, zonder naar deze te verwijzen.

Na Jonckbloet en in de periode van het individuele dichterschap van Tachtig kon de bescheiden en wat onpersoonlijke dichtkunst van Sluiter weinig geestdrift wekken. Dé geschiedschrijver uit deze periode, Kalff, aan wie zeker geen vooroordeel of slechte smaak verweten kan worden, acht Sluiters werk in maatschappelijk opzicht hoger dan in poëtisch. Het *Buiten-Eensaem Huis- Somer- en Winter-Leven* is zijn voornaamste werkstuk, dat 'behalve stichtelijkheid, belangwekkende kijkjes in het leven van een zeventiend' eeuwsch dorpspredikant, doch slechts zelden poëzie' verschaft. In de verzen 385-392 vindt hij enige gloed[1].

In het *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*, 's-Gravenhage 1916, van Dr. J. Prinsen, noch in de latere bewerking door Dr. J.L. Walch, wordt Sluiter behandeld.

Dr. A.W. Bronsveld: *De Evangelische Gezangen*, *Verzameld in de jaren 1803-1805*, *en in gebruik bij de Nederlandsche Hervormde Kerk*, Utrecht 1917, blz. 462-472, vernoemt het *Buiten-Leven*, zegt van *Eensaem- Huis- en Winter-Leven*, dat het verdient 'naast meer dan één werk van Cats genoemd te worden', en meent dat de gezangen, al is hij het niet altijd eens met de hooggestemde lof (?), recht hebben op een plaats naast die van Lodenstein.

De eerste monografie aan Sluiter gewijd, *Willem Sluyter van Eibergen. Beelden uit het Achterhoeksche Leven in de 17e eeuw*, Eibergen z.j. (1919) is van de hand van een streekgenoot.

1 *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, IV, Groningen 1909, blz. 502-507.

H.W. Heuvel geeft geen positief oordeel over de literaire betekenis van Sluiter, die door hem met veel sympathie is getekend. Ook de beoordeling van Heuvels boekje door Verwey, in *De Beweging*, XV, 1919, blz. 314, 315, levert geen gegevens voor de waarderingshistorie.

Dr. K.H. de Raaf en J.J. Gris spreken zich duidelijk uit in *Stroomingen en Gestalten*, Rotterdam 1920, blz. 280: Zijn verzen vertonen geen spoor van artistieke verfijning en blijven laag bij de grond; niet zelden zijn ze slecht gebouwd en stamelen ze meer dan ze zingen, maar soms hebben ze dezelfde eenvoud en innigheid, datzelfde ongezocht poëtische waarom we de geestelijke liederen der middeleeuwen zo mooi vinden.

Te Winkel spreekt in *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*[2], IV, Haarlem 1924, blz. 79-83, over de onopgesmukte, gemakkelijk vloeiende rijmsels van de Gelderse Cats met zijn grote, zij het plaatselijke populariteit. Het *Buiten-Leven* is in hoofdzaak een verdediging van zijn eenzaam leven. Met name zijn gezangen - goedgeslaagde voorbeelden van volksliederen - die zo algemeen gezongen werden, eisen waardering voor Sluiter.

J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Arnhem 1925, blz. 83, zeggen slechts dat de poëzie van Willem Sluiter weker, teerder is dan die van Revius; ‘daar is minder zelfkastijding, meer de blijheid om de oneindige liefde Gods’.

De uitvoerige artikelenreeks van Dr. C. Tazelaar: *Willem Sluyter van Eibergen. Een 17e eeuwsch Volksdichter*, verschenen in *Op den Uitkijk. Tijdschrift voor het Christelijk Gezin*, VII, 1931, is een poging nieuwe belangstelling te wekken voor Sluiters werk, dat velen iets te zeggen zal hebben, al is de vorm en de toon wat ouderwets. Van zijn verzen over het natuur- en buitenleven is het *Buiten-Leven* het meest karakteristiek als natuurdicht, met een sterk aan Cats herinnerende stijl. Het is tevens een moraalles, een beroep doende op bijbelse verhoudingen met de spitsvondigheid van de 17e-eeuwse didacticus. In dit meest gelezen deeltje ontmoeten we de echte Sluiter, de man tot wie

2

de schoonheid der natuur evenzeer sprak als tot de latere lyrici, maar die haar op zijn wijze ‘bezong’, dat is haar maakte tot een stof voor stichtelijke en moraliserende overpeinzing.

De dichter Piet van Renssen noemt Sluiter in zijn bloemlezing *Verstolen Schoonheid*, Kampen z.j. (1937), blz. 15, 16, geen groot en puur dichter, maar toch in vele verzen en regels een waar poëet, ‘zodra zijn innige en zeer oprechte vroomheid de drempel der didactiek en stichtingsbehoefte overschreed en elk doel en alle nuttigheid mocht laten varen’, zodat hij het oppervlakkig en onrechtvaardig vindt hem zonder meer onder de epigonen te rangschikken. Het is wonderlijk, hoe eigen soms het zacht geluid van deze pretentieloze dichter is (blz. 93), die met enkele van zijn gedichten groot van eenvoud werd (blz. 66).

In *Dichterschap en Werkelijkheid*, Utrecht z.j. (1937), is De Gouden Eeuw beschreven door Dr. J. Karsemeijer. Sluiter en Lodenstein, ‘twee predikant-dichters, die bij veel verschil toch ook heel wat overeenkomst vertonen’ mogen aanspraak maken op enkele regels ‘omdat hun invloed groter geweest is op ons volk dan die van menig ander, die als dichter ver hun meerdere was’. *Buiten-Leven* en *Eybergsche Sanglust* zijn enkele van Sluiters bekendste bundels (blz. 113), maar verheven Poëzie moet men in het algemeen niet bij hem zoeken, al weet hij soms een goed vers te schrijven. (Aldus Karsemeijer in *Panorama der Nederlandse Letteren*, Amsterdam 1948, blz. 218.)

In een kleine *Bloemlezing uit zijn Gedichten*, Libellen-serie nr. 294, Baarn z.j. (1938) poogt Martien Beversluis evenals Tazelaar, Willem Sluiter weer voor een groter publiek te brengen. Een korte inleiding beschrijft hem als predikant, als didacticus. Er is weinig variatie in maat en rijmsoort, de strofen zijn glad en melodisch. Literair zwakker dan een Lodenstein of Luyken is hij toch schoon door eenvoud.

Sluiter vindt geen eigen plaats bij Gerard Kunvelder in diens *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde van de Aanvang tot Heden*, 4 dln., 's-Hertogenbosch 1948-1953. Zijn

naam wordt slechts genoemd in verband met Geeraerdt Brandt (II, blz. 206).

In 1949 verscheen te Utrecht de studie in boekvorm, die Anton van Duinkerken tussen mei en december 1946 had bijgedragen aan het maandblad *Roeping* over *Nicolaus van Milst (1645-1706)*, een priester-dichter, die van 1674 tot zijn dood pastoor is geweest van het Begijnhof te Breda. In het laatste hoofdstuk wordt deze Nicolaus van Milst vergeleken met Judocus van Lodenstein en met Willem Sluiter. 'Aan Willem Sluyter is de Begijnhofpastoor verwant door de teruggetrokkenheid van zijn zo-goed-als-onbekend gebleven leven; door de vrome eerbied jegens de Moeder van Jesus; door het gemak, waarmee hij een systematisch rijmbetoog uitwerkte' (blz. 89).

In de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, V, blz. 366 v.v. geeft Prof. Dr. G.A. van Es een diepgaande beschouwing over Willem Sluiter in het hoofdstuk: Wereldverzaking en Protestantse Mystiek. In een juiste algemene karakteristiek van zijn vrome poëzie wordt gewezen op het zich gemakkelijk bewegen 'in regelmatige vormen zonder veel afwisseling, meditatief en didactisch, doorglansd van een innige blijheid over het zekere, boventijdelijke, door Christus verworven geluk'. De breedste behandeling krijgt het *Buiten-Leven*, waarvan met waardering een overzicht gegeven wordt (blz. 339-341). Nadat Van Es door de uitvoerigheid van deze bespreking de Gelderse dichter reeds ruimschoots in het licht heeft geplaatst, bevestigt het belangrijke biografische artikel van Hendrik Odink: *Willem Sluiter - Predikant-dichter* in *Archief De Graafschap*, V, 1954, blz. 2-36, dat de belangstelling voor Sluiter weer groeiende is.

Dr. K. Heeroma heeft de belangrijkste bijdragen geleverd tot een herwaardering van Sluiter in een reeks publikaties van uiteenlopende aard. In talent is Sluiter misschien wel de kleinste van alle dichters die behandeld worden in de *Protestantse Poëzie der 16de en 17de eeuw* (II, Amsterdam 1950, blz. XIX), maar door zijn volkomen gemis aan pose en pretentie kan hij ons toch nog ontroeren als een van de zuiversten.

In een herdenkingsrede - 300 jaar na de bevestiging van Sluiter te Eibergen - wijst Heeroma erop, dat Sluiter terecht herdacht wordt om zijn uitnemende pastorale kwaliteiten, zuivere dichterlijke eenvoud, diepe menselijkheid en waarachtige vroomheid. (*Archief De Graafschap*, V, 1954, blz. 37-54.) Zijn *Buiten-Leven* en *Eensaem Huis- en Winter-Leven* zijn het belangrijkste om hem te leren kennen. Hij toont zich daarin geen eenzijdige verzaker van de wereld. Zijn pastorale is negatief in waardering van het stadsleven door christelijke afkeer van de wereld, maar positief ten opzichte van het platteland, dat een paradijselijke herinnering oproept. Het eigen karakter van zijn pastorale blijkt bij vergelijking met Vollenhoves lofdicht: Sluiter wandelt naar de Berkel om God te spreken, Vollenhove zet de preekstoel op de Parnas om met Vergilius te concurreren. Elders - *Ts.* 1955, blz. 76, 80 - plaatst Heeroma het *Buiten-Leven* als letterkundige prestatie tegenover *EHWL*: het eerste is het werk van een literator, die naar kernachtige dictie streeft, het tweede een gemoedelijk voortpratend rijmverhaal.

V. Willem Sluiter en zijn tijdgenoten.

Concluderend zien wij dat de literaire kritiek Sluiter meermalen doodzweeg, hem soms omlaag trapte, maar hem nergens overdreven looft. Waar hij gunstig gewaardeerd wordt, geschiedt dit om zijn maatschappelijke betekenis als volksdichter, die de goede toon voor het volk van zijn tijd en zijn plaats wist te treffen en die met groot gemak zijn rijmen aaneenvoegde. Soms bereikt hij in zijn eenvoud een eigen, zuiver geluid. Enige malen is het *Buiten-Leven* aangeduid als zijn beste werk, maar ook andere bundels zijn daarvoor aangewezen.

De naam van Sluiter is met verschillende dichters verbonden, verreweg met meest met Cats. Dit mag in zoverre gerechtigd heten, dat Sluiter evenals Cats ernaar streefde in zijn gedichten voorlichting te geven voor de praktijk des levens, wat in piëtistische richting wijst. Niet zozeer de dogmatische kant van het calvinistische geloof interesseert beiden, maar de ethische

verwerkelijking ervan. Dit soort poëzie werd automatisch als Catsiaans betiteld.

Er zijn meer punten van overeenkomst. Het gericht zijn op de eenvoudigen deed in het algemeen gemakkelijk grijpen naar emblematische vormen, zoals later Jan Luyken dat nog zal doen. Bij Sluiter zitten evenzeer emblematische voorstellingen op de achtergrond, zodat Jacob van Royen in 1717 het *Buiten-Leven* een emblematisch karakter kan gaan geven[1].

Er is bij Sluiter een archaïserend woordgebruik en een lust aan de spreekwoordelijke uitdrukking, die alweer de aandacht op Cats richten.

Inmiddels zijn er toch grote verschillen tussen de Zeeuw en de Geldersman, en niet alleen dat de laatste in het algemeen nóg eenvoudiger van taal is. Hun aanleg en daardoor hun poëzie is verschillend: Cats stalt ondanks zijn doorzichtig taalgebruik een grote belezenheid in de klassieken en in de Europese literatuur uit, bij Sluiter geen spoor hiervan; Cats staat midden in het leven, Sluiter is een echte monnikenfiguur; bij Cats is er een kennelijke lust in het vertellen van anekdotes en een grote voorkeur voor de behandeling van huwelijks- en liefdesonderwerpen, Sluiter mist die genoeglijke-causeurstrek en het huwelijk ligt vrijwel buiten zijn interessesfeer; Cats is de opvoeder en moralist die van alle markten thuis is, Sluiter richt zich als dominee uitsluitend op de godsdienstige vorming van zijn volk.

Heeroma heeft dan ook reden te stellen dat Sluiter, niet wat zijn stijl, maar wat zijn toon en geaardheid betreft, veel meer aan Huygens dan aan Cats herinnert. Ook Huygens was een boekenwurm die van het buitenleven hield, maar minder mystiek van aanleg. Beiden zijn betrekkelijk laat getrouwd, vroeg weduwnaar geworden en eenzaam gebleven. Maar Huygens leefde veel meer in de maatschappij en ook in zijn gezin. (*Archief De Graafschap*, V, blz. 48).

Al wees ook Kalff reeds in deze richting met de opmerking

1 C.M. Geerars, *N. Tg.* 1956, heeft niet begrepen dat bij Van Royen ook andere motieven deze vormgeving hebben beïnvloed: namelijk de mogelijkheid op deze wijze door de mazen van het privilegie te zwemmen.

dat Sluiters biografische gedichten doen denken aan het piëtis-tisch-biografisch werk van Huygens en Cats, al is er bij Sluiter evenals bij de Haagse poëet een gelijk genoegen in woordspelingen, in klankherhalingen, waarbij de betekenissen van de vrijwel gelijkluidende woorden niets met elkaar uit te staan hebben, en waarbij de assonances de schoonheid van het gedicht, volgens ons, niet vergroten, al zijn beiden noch door de liefde, noch door belangrijke staatkundige gebeurtenissen geïnspireerd, al hebben beiden geen belangstelling voor de grote strijdvragen van hun tijd, al is voor hen het dichten ontspanning en zijn zij nederig wat eigen werk betreft[1], er is te veel verschil om een nauwe band te leggen. Huygens beweegt zich vrij en gemakkelijk in de hoogste kringen, Sluiter verschuilt zich in een zo groot mogelijke afzondering. Huygens is voor alles de aristocraat van de geest, die voor een kleine uitgelezen kring schrijft, terwijl Sluiter blijmoedig zijn boekjes uitdeelt aan de allergewoonsten, van wie de analfabeten de gezangen maar uit het hoofd moeten leren. Bij Huygens is er een gedrongenheid, een zucht naar het ongewone, die hem moeilijk maakt, Sluiter streeft naar steeds grotere eenvoud naarmate hij ouder wordt, zodat het *Buiten-Leven* zelfs bijna een jeugdzonde lijkt.

Lopen er geen lijnen van Sluiter naar andere dichters? Ze zijn wel aangegeven. Niemand maakt de vergissing hem met zijn vriend, de gezwollen epigoon Johannes van Vollenhove, te vergelijken, of het moest zijn in ontkennende zin (*De Olijftak* IV, Bernard ter Haar). Wel is hij vaker in verband gebracht met Jodocus van Lodenstein, evenals hij predikant en vóór alles predikant, en met ongeveer gelijke ideeën over de betekenis van zijn dichtwerk voor de gemeente: geef de mensen goede, dat is stichtende liederen en zij zullen er beter van worden. Beiden zeer sterk ingekeerde mannen, kluizenaarsnaturen, zijn ze zeker geestverwanten, maar er ligt anderzijds een grote kloof tussen beider aard en levenswijze. Van Lodenstein heeft een

1 Zie: B.J. Buitenhof: *Bijdrage tot de kennis van Constantijn Huygens' Letterkundige opvattingen*, Gouda 1923, blz. 69, 70; 88-103.

veel zwartgalliger kijk op de wereld en de mensen - hij is niet toevallig steeds ongehuwd gebleven - en zijn pessimisme spreekt dan ook uit zijn gedichten en preken. Sluiter, iets minder ascetisch, kan het goede der aarde toch nog genieten: hij heeft bijzonder weinig eisen, maar vertoont herhaaldelijk onmiskenbare tekenen van een zuiver-menselijke behagelijkheid. Van Lodenstein staat zijn man in de theologische kwesties, terwijl Sluiter alleen belang stelt in het welzijn van zijn boeren. En toon èn techniek van hun verzen verschillen toch ook sterk. Bij Lodenstein, die uit heviger innerlijke drang dicht en ook een groter dichter is, een sterkere mystieke klank bij het bezingen van de persoonlijke band tussen God en de ziel, bij Sluiter een minder persoonlijk zich geven in een algemeen gericht zijn op de stichting van anderen; bij Lodenstein inderdaad literaire effecten in bewogen fragmenten naast veel kreupele rijmen met stotende ritmen, bij Sluiter een veel gelijkmatiger, maar ook onbewogener gang.

Beiden voortgekomen uit de school van Voetius hebben zij eerbied voor de *Imitatio* van Thomas a Kempis. Eerbied alleen zegt niet genoeg voor Sluiter. Er is een grote karakterovereenkomst tussen de middeleeuwer en de zeventiende-eeuwer, een sterke neiging bij beiden om in afzondering aandacht te wijden aan het kleine, een terugdeinzen voor de wereldse ijdelheden. Wonend in hetzelfde golvende landschap, onder dezelfde wolkenlucht, is Sluiter de Moderne Devoot zeer verwant, hetgeen al aan Lambert Bidloo is opgevallen. De lezer van het *Buiten-Leven* wordt herhaaldelijk herinnerd aan de zachte stem uit de *Navolging*, maar directe citaten zoekt hij vrijwel vergeefs, zodat de vraag rijst of niet een verwantschap van nature hier dezelfde gedachten doet uiten. Deze gelijkgeaardheid maakt het echter te waarschijnlijker dat Sluiter bij Thomas zijn geest heeft verrijkt en verdiept.

Er valt nog een figuur uit de letterkunde aan te wijzen met wie Sluiter zeer veel trekken gemeen heeft, en die evenals deze tussen Cats en Huygens in staat: *Johan de Brune de Oude*, *Een Zeeuwsche Christen-Moralist en Humanist uit de zeventiende Eeuw*,

getekend door C.H.O.M. von Winning (Groningen, Den Haag 1921). De punten van overeenkomst van Sluiter met Cats zijn tevens raakpunten van Sluiter en De Brune. Deze is evenals Sluiter een matig man in zijn praktische opvattingen. Wanneer Sluiter bekent (in *EHWL*) dat een glas wijn aan tafel hem goed doet, zegt De Brune: ‘Een matighen dronck wijns, aen tafel, is zoo geoorlooft, als ghezond’. (*Bancket-Werck* II, blz. 312). Meermalen legt hij de nadruk op de kostbaarheid van de tijd, overigens een kenmerk van de didactische poëzie van die periode. Telkens wijst hij op het gevaar, het onzekere van ‘staet en eere’, op de slechte invloed van werelds gezelschap, op de bedrieglijkheid van wereldse luister en voorspoed, op de rust van een goed, de schuwe vreesachtigheid van een slecht geweten, waarnaast we plaatsen uit het *Buiten-Leven* kunnen leggen, die dezelfde geest ademen. Hij verheerlijkt het landleven, zoals Sluiter 't doet (*Emblemata*, blz. 214, 272; *BW* II, blz. 393-395), en wil al evenzeer voor gewone mensen schrijven, en niet voor die enkele begenadigden, die met een oogopslag duistere taal doorgronden (*BW* II, blz. 416). Lezen wij bij Sluiter in zijn inleiding op de *Psalmen*, dat hij zich als principe stelde zoveel doenlijk zich te houden aan de letterlijke tekst van de H. Schrift, omdat de stijl van de H. Geest toch niet te verbeteren is, hetzelfde beginsel had De Brune bij zijn psalmvertaling ter wille van de nauwkeurigheid het rijm als te grote ballast over boord doen werpen, waarbij tegelijk het ritme verdwenen bleek (Von Winning, blz. 173). In het geestelijk lied, dat de waarheden van de Schrift bij het gewone volk moet doen indringen, beschouwt De Brune later rijm en maat vooral als hulpmiddelen voor het geheugen (Von Winning, blz. 144, 145). Ook bij Sluiter, die (ten dele) voor analfabeten dichtte, is dit element veel belangrijker dan het esthetisch effect. Het Zeeuwse piëtisme van Udemans en Teellinck, dat is overgeplant in de kring van Voetius en zo ook Sluiter heeft beroerd, vond in De Brune een aanhanger. Sluiter bestrijkt een veel enger terrein in zijn didactiek dan De Brune, maar waar hij spreekt, klinkt zijn stem als van de Zeeuwse raadpensionaris. Neen, waar hij spreekt horen wij

inderdaad herhaaldelijk het geluid van de Zeeuw: 10% van het *Buiten-Leven* **IS** De Brune. Als Sluiter epigoon moet heten, is hij epigoon van De Brune. Het werpt een nieuw licht op de Gelderse Cats, een licht dat hem in onze ogen toch zwakker maakt.

Het *Bancket-Werck*, nog vers van de drukpersen, is wel heel ijverig door Sluiter gebruikt en helaas zonder dat hij eenmaal een dankbare nijging voor zijn model maakt. De opvattingen van de zeventiende eeuw over het gebruiken van een anders werk zijn niet de onze. Ook De Brune verwerkt vele gedachten van anderen, maar vermeldt dikwijls zijn vindplaats. De geoorloofdheid hiervan wordt met klem verkondigd door de uitgever van het tweede deel van het *Bancket-Werck*, uitgekomen na De Brunes dood (1658), in de volgende passage uit diens voorwoord ‘tot de Deugd- en Leer-gierige Lezers’:

‘Maar heeft zijn E. zomtijts ook niet een broodjen geleent van zijn buuren? en zijn kooltjens vet-gemaakt met een anders reuzel? Heeft zijn E. zijn muur al-te-mets gewit met een anders quispel, en een broodjen van zijn buurman geleent? Gy moogt het vry wel mercken: zoo zijn Ed. noch leefde, hy zouwd' hem daar niet aan kreunen: 't zouw' hem genoug zijn, dat hy uw' verlof daar over mogt verzoukken. En waarom zouw jemand dat van een ander wel gezegt is, en dat hy niet kan, of niet en wilt tragten te verbeteren, hem ont-zien met zijne woorden onverandert te gebruikken? De Lezers hebben der immers evenveel voor-deel af. 't Is haar immers on-ver-schillig, op wiens land, dat het koorn gewaszen is, als zy 't maar eten. Ten betaamt eenen regtschapen schrijver niet eens anders gedagten en woorden te kopieren. Dat is Notaris-jongens werk, maar men mag ze wel gebruikken als zijn eigen, en na-gevolgt. Dat 's een deugd daar heele boukken van geschreven zijn, en die van zijn Ed. in dit bouk gepraktizeert is: zoo dat hy hier en daar eens anders in-vallen, die hem aardig dogten, of gebruikt ofte nagevolgt heeft; wetende dat het den Lezer even-eens is, of zy op zijn land of op een anders gewaszen zijn, als hy der maar 't voor-deel, en ver-maak van geniet. Maar wie van den Hedens-

daagsche Half-weters en vult zijn beulingen[1] niet op met een anders vetjes? Wie wit zijn muur niet uit een anders pot? Wie en rijd' er nu niet op geleende peerden, ende met gehuurde sweepen? Doch gy en zult niet bevinden, dat zijn Ed. Ezopus Kray gelijk is, en met anders rijkdom pronkt: ja zomtijds gebruikt zijn Ed. d'aan-merkkingen van een ander, als zijn eigen in-vallen, on-wetende, of die op zijn kladpapier gestelt zijn eigen maakzel, of kinders van een ander Vader waren'.

Jaques Fierens, die helaas de bondigheid van De Brune niet van hem heeft kunnen leren, heeft Sluiter als het ware vrij spel gegeven, maar de laatste regels schijnen erop te wijzen, dat verwijzing naar de plaats van herkomst toch wel als fatsoenlijk werd beschouwd. We missen dan ook node De Brunes naam in het voorwoord van het *Buiten-Leven*.

Het wekt verwondering dat tot nu toe nog niemand, ook niet onder de tijdgenoten van Sluiter, de hier gesignaleerde nauwe betrekking heeft ontdekt, temeer daar Sluiters lofdichter Volckerus van Oosterwyck ook een gedicht op het tweede deel van het *Bancket-Werck* heeft geschreven.

Op de vroege zeventiende-eeuwer De Brune, die alweer geciteerd blijkt op een der weinige plaatsen, waar we onmiddellijk met de *Imitatio* geconfronteerd menen te zijn (vers 953 v.v.), gaat ook het archaïserend taalgebruik van Sluiter terug en een eerste indruk doet vermoeden dat Sluiters spelling in De Brune (en in de *Statenbijbel*) het voornaamste voorbeeld heeft gehad.

Valt met deze ontdekking de betekenis van het *Buiten-Leven* terug op het volslagen onbelangrijke? Me dunkt van niet. Sluiter moet gezien worden in zijn eigen tijd, waarin plagiaat geen schande was, maar veeleer eerbetoon aan de nagevolgde. Bovendien heeft hij proza herschapen in poëzie, wat zeker als geoorloofd gold. De oorspronkelijkheid van Sluiters geest moet een veer laten, toch houdt hij door de keuze en behandeling van zijn onderwerp een eigen karakter. Het is hem te doen om het resultaat van zijn werk bij de lezers, en daarom sluit hij zich

1 beuling: worst.

niet aan bij de literaire mode, maar verdedigt met een gemoedelijk, zij het betrekkelijk realisme het nederig geluk van het landleven, en juist dit realisme geeft hem een eigen plaats. De vaardigheid van zijn gemakkelijk lopende dichtveder laat hem - ondanks zijn plagiaat naar het proza van De Brune, dat dikwijls gelijkgeaarde woord- en klankspelingen heeft - zien als een dichter die in zijn jonge jaren getoond heeft, wat hij had vermocht, als hij niet, ouder wordend, zijn taal steeds meer van het literaire had ontdaan om in voortdurend grotere versobering nog dichter te naderen tot het peil van de eenvoudigen die hem ter harte gingen.

VI. Enige kenmerken van Sluiters taalgebruik.

1. het veelvuldig aanwenden van spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen (zie aant. bij vs. 13);
2. archaïserend woordgebruik, b.v.: oolik (vs. 13), sneeg (43), asschevyster (98), het gebouw des hemels (288), leur (447), gegrinkel (497), bevryding (561), bange lucht (647), getimmer (658), linckernyen (1228), bestoven (1417).
3. parallellismen, variërende herhalingen en stilistische tautologieën, bij voorkeur met klankovereenkomst; parallellismen (//) b.v. vss. 176//184//192//196; 497-510 en 585-600 (*daer*); 677//679; 961//963; 1033//1037; 1169//1177; variërende herhalingen: slecht en oolik (13), vernoegt en vrolik (14), soet en heerlijk (20), 't Gewoel, 't geloop, 't gekoop, 't geprael (27), stadt of stede (121), vermaeks en baets (171), swiert en swarmt (258) etc.; stilistische tautologieën: sneeg en snel (43), nut en dienstig (64), moojers, toojers, viese pronkers (233), pragt en prael (276) etc.
4. woordspelingen, vooral door paranomasia of schijnetymologie (zie aant. bij vs. 66).
5. adverbia diminutiva: fiertjes (413), nauwkens (431), dichtjens (791).

6. een gering aantal woorden met gewestelijke kleur b.v.: roode (326), swaerde (1142), kreit (1336) en misschien: ongestuim (302), gespreek (388).
7. zeer regelmatig rijm met weinig enjambementen. 't Schema aa bb cc dd heeft afwisselend vrouwelijk (a-c) en mannelijk rijm (b-d). De fabel heeft helemaal mannelijk rijm.
8. een vrij groot aantal dubbelrijmen, b.v. 9, 10; 45, 46; 49, 50; 61, 62; 93, 94; 141, 142; 157, 158; 164, 165; 169, 170; 193, 194; 469, 470; 511, 512; 633, 634; 637, 638; 639, 640; 641, 642; etc., en soms binnenrijm of middenrijm, b.v. 452, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 797, 900; 1181, 1182 (middenrijm).
9. streng vasthouden aan de maat: antimetrieën zijn zeldzaam.

VII. Verantwoording van de uitgave.

Deze uitgave volgt de druk van 1668:

W. SLUITERS
BUITEN-LEVEN
aenwijsende,

Hoe men op een slechte en eensame plaets, *buiten op 't lant*, *vernoegt mag leven*, *meer dan in 't gewoel van groote aensienlike Steden*.

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit.

Gedrukt voor den Autheur, in 't Jaer onses Heeren 1668.

Het *Buiten-Leven*, dat steeds gecombineerd is met *EHWL* (en sinds 1687 met de bloemlezing *SWL*) wordt thans op grond van de grotere literaire waarde afzonderlijk gepubliceerd.

Het boekje in duodecimo oblong, gebonden in een perkamenten bandje, heeft afmetingen van 9 bij 7 cm. Een fotokopie

van de titelpagina van deze eerste druk, waarvan het exemplaar van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek (1511 F1) hoogstwaarschijnlijk het enige in ons land is, wordt hierbij op ware grootte gereproduceerd. Onleesbare plaatsen op de titelpagina - en elders - zijn gerestaureerd volgens de titelpagina resp. de tekst van *BL 1680*.

De Latijnse tekst ‘Crede mihi’ etc. is Sluiters lijfspreuk, zijn levensopvatting demonstrerend: Geloof mij, wie zich goed verborgen houdt, leeft goed. Het is een citaat uit Ovidius' *Tristia*, III, 4, 25.

De tekst van het *Buiten-Leven* van 1668 is slechts gewijzigd op die plaatsen waar evidente drukfouten voorkomen[1]. De voetnoten geven de werkelijke status in de tekst, behalve bij de interpunctie. De veranderingen in de interpunctie zijn merendeels volgens *BL 1680* en *BL 1698*. Een lijst van de gewijzigde plaatsen in hun oorspronkelijke interpunctie is opgenomen achter de bijbelteksten. Ter vergelijking van de tekst van het *Buiten-Leven* van 1668 heb ik gebruik gemaakt van

a *Buiten- // Eensaem Huis- // Somer- // en // Winter-Leven. // .... t'Amsterdam. // By Johannes Boeckholt, Boeckverkoper, // in de Gaper-steegh, by de Beurs. Anno 1680. //*

b *Buiten- // Eensaem Huis- // Somer- // en // Winter-Leven. // ..... De tweede Druk. // t'Amsterdam, // By de Weduwe van Gerbrand Schagen, Boek- // verkoopster, in de St. Janstraet. 1698. Met Privilegie. //*

1 In de latere drukken komen veel vaker drukfouten voor. In een aantal gevallen geeft alleen de eerste druk de juiste versie. Terecht is van Sluiter opgemerkt dat hij nauwgezet was in de correctie van zijn drukproeven. Zelf getuigt hij hiervan uitvoerig in *EHWL* (1680), blz. 39, o.a. met deze woorden:

> Ik ben niet sinlijk in myn huis,
> Maer hebb' myn werk graeg net en pluis,
> Dat voor elks oogen komen moet,
> En blijft als 't is, 't zy quaet of goet.
> De drukkersproef heeft vaek een fout,
> Die niemant licht bemerkt of schouwt,
> Dan selfs de maker van 't geschrift,
> Die alles op het nauwste sift,

c *Buyten- // Eensaem Huys- // Somer- // en // Winterleven // .... De sesde Druk. // Te Amsterdam. // By de Weduwe van Gysbert de Groot // Boekverkoopster, op de Nieuwendyk, tusschen de // twee Haerlemmer Sluyzen, 1716 // Met Privilegie. //*

d *Eenzaam // Buitenleven, // met // Aantekeningen en Zinnebeelden // verrykt // Benevens zijne // Vreugde- en Liefdezangen. // t'Amsterdam, // By Jacob van Royen, in de Kalverstraat, // by de Kapel. 1717 //*

e *Buyten- // Eensaem Huys- // Somer- // en // Winter-Leven. // .... Te Amsterdam, By Johannes Wessing Willemsz.* // in *Alle de Werken van Willem Sluiter*.

Deze laatste uitgave heeft geen jaaraanduiding en kreeg in de loop der tijden meestal het jaartal 1776 toegewezen (door Witsen Geysbeek, door Van der Aa en Kobus, door Bennink Janssonius, door Jonckbloet en Scheurleer); eenmaal wordt de publikatie gesteld in 1777 (door Heeroma), terwijl het *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde* 1779 aanneemt (de tweede druk hiervan keert terug naar ± 1776). Het jaartal 1776 is zeker te vroeg, want eerst op 31 december van dat jaar koopt Wessing het recht van kopie van Jan Morterre, benevens het recht op privilegie. Het privilegie op *Alle de Werken* met een *Levensbeschryvinge* door Wessing, dat voorin staat afgedrukt, werd gegeven op 20 november 1778. De uitgave zal dus waarschijnlijk van dit jaar dateren, of van het volgende. (In deel II van *Alle de Werken* staat het jaartal 1789 op de titelpagina van de *Psalmen*, 1788 bij *Jeremia's Klaeg-Liederen*.) Mijn aanduiding *BL 1778* is derhalve een gissing op grond van het privilegie.

De levensbeschrijving van de hand van Wessing, in opdracht en derhalve met volledige medewerking van de familie vervaardigd, is betrouwbaar gebleken en als oudste biografie van Sluiter verdient zij hier herdrukt te worden. Deze levensbeschrijving dateert van 1777 getuige de woorden ‘in den voorledenen jaare 1776’ op blz. 61 (op grond waarvan Heero-

ma de hele uitgave op 1777 gesteld zal hebben). Wessings inleiding is ook opgenomen in de uitgave van 1839.

De annotatie van de tekst beoogt het *Buiten-Leven* niet alleen geschikt te maken voor schoolgebruik, maar ook voor diepergaande studie van het zeventiende-eeuws, met aantekeningen bijvoorbeeld over de conjunctief, en met verwijzingen naar andere tekstplaatsen, waarbij echter steeds naar uiterste beperking gestreefd is.

Behalve de regelrechte citaten uit De Brune worden soms verwante plaatsen aangegeven bij Jacob Cats (vooral uit diens *Buytenleven* uit *Ouderdom*, *buytenleven en hof-gedachten op Sorghvliet*, geciteerd, tenzij anders vermeld is, naar *Alle de Wercken*, Amsterdam 1700), Jacob Westerbaen (*Ockenburgh*, geciteerd naar *Gedichten* I, 's-Gravenhage 1672) en Philibert van Borsselen, (*Den Binckhorst*, geciteerd naar de dissertatie van P.E. Muller: *De Dichtwerken van Philibert van Borsselen*, 1937, waarin de eerste druk van 1613 geheel gefotokopieerd is). Dit wordt gedaan enerzijds om een zekere gelijkheid in gedachten en opvattingen te demonstreren en het *Buiten-Leven* als produkt van zijn tijd te plaatsen naast gelijksoortige werken, anderzijds vooral om een contrastwerking op te roepen: De Brune is telkens door Sluiter bewerkt, bij de anderen is het een ‘toevallige’ overeenkomst van gedachten, die geboren is uit een tijdsmentaliteit. Ongeveer hetzelfde beogen de citaten uit de *Imitatio*, waarvoor de protestantse vertaling van Cornelis Boey is gebruikt: *Navolginge Christi*, 's-Gravenhage 1667 (7e druk): een stellig aanwezige affiniteit tussen Thomas en Sluiter blijkt eruit, regelrechte ontlening niet.

Als Sluiter de *Imitatio* las, zal hij dat wel in het Latijn gedaan hebben. Een eigentijdse protestantse vertaling leek mij echter het meest geschikt om de ‘couleur d'époque’ te verschaffen. Om dezelfde reden staan de bijbelteksten in oudere taal afgedrukt. Teneinde de lezer het opzoeken van de teksten waarnaar Sluiter verwijst, te vergemakkelijken, zijn deze achter het *Buiten-Leven* opgenomen, in de volgorde waarin ernaar verwezen wordt. De teksten uit het *Oude Testament* komen uit de

Statenbijbel van 1702, die uit het *Nieuwe Testament* uit de *Statenbijbel* van 1736.

Aan het einde van het boekje wordt een overzicht gegeven van de literatuur, waarin Sluiter behandeld wordt. Hoewel hierin, behalve bij de encyclopedische werken, naar volledigheid gestreefd is, voorzover aan Sluiter meer aandacht wordt besteed dan door louter vermelding van zijn naam, zullen literatuurkenners wel zeer spoedig de onvolledigheid ervan aantonen.

Het lofdicht van Vollenhove op Sluiters *Buiten-Leven*, dat al van 1659 of 1660 moet dateren, is niet in *BL 1668* opgenomen, wel in *BL 1717* (als enige lofdicht; in verband met het privilegie van de Weduwe van G. de Groot?). Dit gedicht wordt als bijlage bij dit boekje verstrekt naar de uitgave van *Psalmen* (1661).

Het portret van Willem Sluiter, dat hierbij wordt gereproduceerd[1], is van een onbekende schilder. Het was, met een portret van Willems zuster Maria, door overerving in bezit gekomen van Sluiters verre verwanten Ten Bokkel Huinink. Sinds ruim dertig jaar is het nu in bezit van de familie Ter Kuile te Enschede. In opdracht van Ten Bokkel Huinink is het ± 1850 nageschilderd door G.J. Tormijn. De kopie hangt in de consistoriekamer van de kerkeraad te Eibergen. (Odink, *Archief de Graafschap*, V, blz. 8.)

Bij de voltooiing van deze uitgave wil ik, mij bewust van het feit dat zelfs een klein werk het resultaat van samenwerking moet zijn, een woord van dank richten tot de velen die mij bij de voorbereiding hun steun, van welke aard dan ook, hebben gegeven. Het is ondoenlijk allen te vermelden, maar wanneer ik enkelen vernoem, zijn het degenen aan wie ik het meest verschuldigd ben: mijn supervisor Prof. Dr. W. Asselbergs, Prof. Dr. L.C. Michels, drs. J.L.J. Huijdts, drs. J. Rouwet en Dr. H.L. Davids en tenslotte niet het minst G. Kok, mijn vader.

1 Het cliché hiervoor is welwillend afgestaan door de drukkerij H. Heinen N.V. te Eibergen, die in 1919 het biografisch boekje van H.W. Heuvel heeft uitgegeven.

VIII. Lijst van de afkortingen, m.n. gebruikt voor de aantekeningen.

BEHSWL	- *Buiten- Eensaem Huis- Somer- en Winter-Leven*.
BL	- *Willem Sluiters Buiten-Leven* (in de aantekeningen beduidt het de tekst van 1668).
BL 1680	- idem, de uitgave van 1680.
BL 1698	- idem, de uitgave van 1698.
BL 1716	- idem, de uitgave van 1716.
BL 1717	- idem, de uitgave van 1717.
BL 1778	- idem, de uitgave van 1778.
BW	- *Bancket-Werck // van // Goede Gedagten*, *door d'Heer // Mr Johan de Brune*, // *Raad-Pensionaris der Ed. Mog-Heeren* // *Staten van Zeelandt*. // *Tot Middelburgh*, // *Gedruckt by Jaques Fierens*, *inde Globe. 1660*. (De titelpagina heeft *Bankket-Werk*.)
EHWL	- *Eensaem Huis- en Winter-Leven*.
Emblemata	- *Iohannis de Brunes I.C.* // *Emblemata of Zinnewerck // t'Amsterdam bij Ian Evertsen Kloppenburch*, *Boeckverkooper // op 't water inde vergulde Bybel*, *teghen over de kooren-marckt. // Anno 1624*.
Im.	- de *Imitatio* in de 17e-eeuwse vertaling van Cornelis Boey: *Navolginge Christi* (1667).
N. Tg.	- *De Nieuwe Taalgids*.
Overdiep	- G.S. Overdiep: *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*. 3 dln. Groningen - Den Haag - Batavia, 1931-1935.
Stb.	- *Statenbijbel*.
SWL	- *Somer- en Winter-Leven*.
Ts.	- *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*.
Van Helten	- W.L. van Helten: *Vondel's Taal*. 2 dln. Groningen 1883-1902.

Weijnen - A. Weijnen: *Zeventiende-eeuwse Taal*. Zutphen 1952.

WNT	- *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
Ziel-gherechten	- *Ioh. de Brunes // Ziel-gherechten // Toe-ghemaeckt // .... Tot Middelburg*, // *By Zacharias Roman*, *Boeck-vercoo // per*, *woonende op den Burght*, *inden Ver // gulden Bybel*, *Anno 1643*. (Een uitgave die niet vermeld is in de bibliografie bij Von Winningh).

[Levensbeschrijving van Willem Sluiter]

AAN // MEJUFFROUW // AGNETA SCHUTTE, // Wed. van den Weleerw. Heer // WILLEM SLUITER, // In leven Predikant te Rouveen; // ALS MEDE AAN HAARE KINDEREN, // MEJUFFROUWEN // MARIA EN GEERTRUID SLUITER, // EN MEJUFFROUW // HENDRIKA GEERTRUID // SLUITER // Huisvrouw van den Weleerw. Heer. // FOKKO LIEFSTING, // Predikant, te Rauwert en Yrnsum in Friesland, // benevens de Weleerw. Heeren // JOHANNES SLUITER, // Predikant te Garderen // EN // OTTO RUTGER EGBERT // SLUITER, // Predikant te Rouveen. // Wordt deze nieuwe Uitgaaf van alle de // Werken van hunnen zaligen Groot en // Overgrootvader W. SLUITER, met // dankzegging, voor de opgaave // van zijne levensbeschryvinge, // opgedragen // DOOR // DEN UITGEVER.

LEVENSBESCHRYVING VAN DEN DICHTER DEN WELEERWAARDIGE HEERE
WILLEM SLUITER,
In leven geliefd Predikant, eerst te Eibergen, en naderhand te Rouveen.

Nademaal[1] de naam van WILLEM SLUITER door zyne stichtelyke rymen en gezangen, welke van wege den godvruchtigen inhoud, en aangenaame eenvouwigheid, by een iegelyk gewild zyn, alomme in ons Nederland is bekend geworden, en zyne zonderlinge levenswys Hem veeler verwondering, de zuivere godvrucht welke Zyn Weleerw. in alles liet doorstraalen, veeler achting verwekt heeft, en zyn gedachtenis tot heden toe

1 *Nademaal:* aangezien; na de zeer lange bijzin wordt de hoofdzin ingeluid door expletief: *zoo*.

by allen die de godvrucht waardeeren in zegening is: zoo heeft men gedacht aan 't gemeen geenen ondienst te zullen doen, door by deze nieuwe uitgaave te voegen, een kort bericht van 's mans herkomst, levensloop, en 't nageslacht dat uit hem is voortgesprooten. Waar door veele nieuwsgierige vraagen die 'er ten dezen opzichte gedaan, en dikwyls te vergeefs gedaan worden, zullen worden beantwoord; en men misschien over zyn Eerw. zonderlinge levenswyze, een weinig anders zal oordeelen, dan men tot hier gedaan heeft.

WILLEM SLUITER was van afkomst uit de Graafschap Zutphen. Zyn grootvader was *Albert Sluiter* burgemeester te *Borkelo:* wiens zoon *Tileman Sluiter*, gehuwd is geweest met *Geertruid Saalkink*, eenige dochter van *Jacob Saalkink* brouwer te *Nede*, welke brouwery, en koophandel in koorn, *Tileman Sluiter* ook aldaar geoeffend heeft.

Deeze echt werd gezegend met zes kinderen, *Willem*, *Herman*, *Daniël*, *Maria*, *Geertruid*, en *Zwaantje*. Na het overlyden van deze zyne echtgenoote, is gemeldde *Tileman Sluiter*, getreden in een tweede huwlyk met *Aaltje Hazebroek;* uit welken echt nog vyf kinderen gesprooten zijn, *Albert*, *Matthias*, *Anna*, *Johannes*, en *Geertjen*.

De afstammelingen van veele dezer zusteren en broederen van WILLEM SLUITER zyn thans nog overig in verscheidene aanzienlyke geslachten inzonderheid in Gelderland en Overyssel.

WILLEM SLUITER de oudste zoon was geboren den 22 Maart 1627. Hy werd, buiten twyffel overeenkomstig zyne eigene verkiezing, van zynen vader geschikt[1] tot de studie in de H. Godgeleerdheid. De schoolen dan doorloopen hebbende, is hy vertrokken naar Utrecht, en heeft aldaar zich in de Godgeleerdheid, en daar mede op 't nauwst verknochte wetenschappen geoeffend, onder de hoogleeraaren van de Stichtsche hoogeschool in dien tyd, inzonderheid onder den beroemden hoogleeraar *Gysbert Voetius*. Zynde in 't jaar 1650, tot den openbaaren predikdienst toegelaaten. Waar na zyn Eerw. den 23sten der

1 *geschikt:* bestemd.

maand Juli 1652, door den Hooggeboorene Heer Graaf van Styrum Heer der Heerlykheid Borkelo, met de collatie[1] van Eibergen werd begiftigd; alwaar hy den 24sten Juli 1653, in den heiligen dienst is ingezegend door desselfs neef *J.L. Olmius*[2] predikant te Lochem, predikende by die gelegenheid over Ezech. 3. vs. 17. Den 12 Augustus werd zyn Eerwaardigheid, door den Eibergschen Kerkeraad, van Nede afgehaald naar Eibergen. Alwaar Hy eerst een jaar in kost ging; daar na met zyne zusters huis hield; en na dat deze gehuwd waren, alleen is blyven woonen met een meid, tot in het tiende jaar van zynen dienst: zich in het Jaar 1662[3] den 3den Augustus in den echt begeevende, binnen Borkelo met Juffr: *Margareta Sibilla Hoornaart*, oudste dochter van den Weled. Heer *Joannes Hoornaart* en *Margareta van Boekhold*. Zyn Weleerw. werd te Borkelo in den echt bevestigd, door desselfs neef *Herman van Eibergen*[4] predikant te Diepenheim, predikende by die gelegenheid over Joan. 3 vs. 29. *Die de Bruid heeft is de Bruidegom*.

Uit dit huwlyk zyn voortgesprooten twee kinderen. De oudste een dochter *Charlotta Geertruid* genoemd, werd gebooren den 11den Juli 1663, binnen Borkelo ten huize van zyne schoonvader. De tweede een zoon, werd gebooren den 15den September 1664, te Eibergen, hy werd *Joannes* genoemd, naar den naam van zynen grootvader *Joannes Hoornaart*, die 14 dagen te vooren den 1sten September te Borkelo gestorven, en den 6den in zyne ouderlyke erfgroeve in de groote kerk te Deventer plegtig ter aarde is besteld.

Zoo aangenaam en gezegend deze echt was, zoo kort was dezelve van duur. Want den 9den October 1664, werd zyne

1 *collatie:* begeving van een geestelijke bediening. Volgens een oud recht benoemde de graaf van Borculo de nieuwe predikant.

2 *Johannes Ludovicus Olmius* was eerst predikant te Vreden in Munsterland, vanwaar hij in 1644 beroepen werd te Gelselaar. In 1652 kwam hij te Lochem. Hij overleed in 1684. H. de Jongh Azn.: *Naam-Lyst der Predikanten ... van het Geldersche Synode*, Leyden 1750, blz. 381.

3 1662: de tekst heeft 1672.

4 *Herman van Eibergen* werd in 1658 in Diepenheim beroepen, waar hij overleed in 1694. Arnout Moonen: *Naemketen der Predikanten .... van het Overysselsche Synode*, Deventer 1807, blz. 17. De zoon, Benjamin van Eibergen huwde met Sluiters dochter Charlotte Geertruid.

tedergeliefde huisvrouw hem door den doot ontrukt: van wiens afsterven, nader bericht in zyne klaag- en troostreden gevonden wordt.

Hy was dus slegts twee jaaren en twee maanden gehuwd: zyne dochter was en bleef by haare grootmoeder te Borkelo, en het jongste kind werd ook aldaar besteed.

Zoo dat zyn Weleerw. na de begravenis van zyne huisvrouwe, alleen bleef woonen met eene meid. Met welke hy voorts heeft huisgehouden; tot dat in 't volgende Jaar 1665 den 15^{den} September, de Munstersche krygstroepen, die hier in 't land vielen, Zyn Weleerw. noodzaakten zyne gemeente en woonplaats te verlaaten, en van Eibergen ergens elders heenen te vlugten; hebbende zyne voornaamste goederen, boeken, en huisraad, gezonden naar Deventer en Zutphen by zyne familie, en een gedeelte naar Amsterdam, terwyl hy zelf zich in verscheidene steden van Overyssel en Holland by zyne familie en goede vrienden heeft opgehouden: zyne gemeente nu en dan schryvende ter haarer vertroostinge, bemoediginge, en opbouwinge; brieven die niets anders ademen dan godvrugt, en eene hartelyke welmeenende zugt en zorg, voor de gemeente die aan zyn opzigt[1] was toevertrouwd, maar by welke hy niet tegenwoordig konde zyn. Dus leefde hy 33 weeken, vlugtende voor de vyanden, afweezig van 't volk, dat hy hartelyk lief had, en dat te Eibergen in verdrukkinge was, onder de magt van den vyand.

Doch in 't jaar 1666 den 5^{den} Mai, kwam zyn Eerw. wederom in vryheyd te Eibergen, en werd met groote blydschap van zyne gemeente verwelkomd.

Toen kwam Hy te huis zonder iemand by zich te hebben: zyne beide kinderen waren te Deventer, by hunne grootmoeder van 's moeders zyde, die ook in dien tyd van Borkelo naar Deventer was gaan woonen; en hy had geen meid.

De omstandigheden waren zoo gesteld, dat men nog niet wist, hoe weinig tyd het verblyf te Eibergen wederom zou

1 *opzigt:* toezicht, zorgen.

duuren. Hy besloot dan, voor eerst alleen te blyven, en eenzaam huis te houden, zoo dat 'er alleen 's daags iemand kwam om 't huiswerk te doen, en dus in dien tyd een levenswys te hebben, gelyk zyn Eerw. zelf in zyn Eenzaam Huis- en Winter-leven beschreven heeft: welke levensmanier Hem zoo wel bevallen is, dat hy bykans drie jaaren op die wyze geleefd heeft. Doch in 't jaar 1669 huurde hy wederom een meid: daarna oordeelende dat zy toen in meerder[1] veiligheid waren, heeft zyn Weleerw. den 15^{den} Juli van 't jaar 1669 zyne beide kinderen van Deventer by zich te huis gebragt, om by hem te woonen. Doch den 20sten December van dat zelfde jaar liet hy zyne kinderen, door de meid wederom naar Deventer brengen tot haar grootmoeder, wegens de geruchten van 't aannaderen der Munsterschen.

Dat dreigend kwaad werd echter toen afgewend, zoo dat hy in 't jaar 1670 den 11^{den} Juni zyne kinderen te Eibergen heeft te rugge gebragt, die in 't jaar 1671 den 30 October, wederom naar Deventer vertrokken.

In het jaar 1672 den 20sten Mei, vertrok hy met een droevig afscheid van zyne gemeente; van Eibergen naar Zutphen vlugtende, voor de Munstersche en Fransche krygsmagt. Van daar is zyn Weleerw. kort daar aan[2] verreisd naar Holland, daar Hy zich op verscheidene plaatsen by vrienden en bekenden heeft onthouden; inzonderheid ook in Noord-Holland, gelyk uit de opdragt voor de Klaagliederen van Jeremia aan de Gravinne van Nassau blykt. Zyne kinderen waren toen te Amsterdam: doch zyn den 14^{den} October van dat jaar gebragt by den Predikant van Zevenhoven[3].

Zyn Weleerw. zelf vertrok des tyds uit Holland wederom naar Overyssel, daar hy geduurende zyne afwezigheid van zyne gemeinte, den predikdienst ruim een half jaar heeft waarge-

1 *meerder:* groter.
2 *daar aan:* daarna.
3 *Predikant van Zevenhoven:* dit was Thomas Bubbenius, in 1657 als predikant in Zevenhoven gekomen en op 21 juni 1676 uit de dienst ‘gedeporteert’ wegens herhaalde dronkenschap. Zie W.P.C. Knuttel: *Acta der Particuliere Synoden van Zuid-Holland*, V, 's-Gravenhage 1915, blz. 132-138 en andere plaatsen. Deze was gehuwd met Barta Verdun, een nicht van Sluiter, aan wie hij op 21 juli 1671 zijn *Vreugt- en Liefde-sangen* zond met een gedichtje. *Geld. Volks-almanak* 1841, blz. 134, 135.

noomen, in de stad Deventer. Toen is hy in 't jaar 1673 den 2^{den} Juni van den kerkeraad van Rouveen, op eene wettige wyze aldaar tot predikant beroepen, te gelyk het beroep ontvangende van eene gemeente in Noord-Holland: welke laatste hy bedankt heeft; de beroeping naar Rouveen in 's Heeren vreeze aanneemende, met overleg en goedkeuringe van de gemeente te Eibergen; die hoe zeer zy verlangden zyn Weleerw. als hunnen hartelyk geliefden Leeraar wederom by zich te zien, hem echter niet konden afraaden, eene roepstem te volgen in een' tyd wanneer hy ten opzigte van de gemeinte te Eibergen, met zyne talenten geen winst konde doen. Predikende by zyn scheiden van Deventer uit I Kor. 1. vs. 3. *Genade en vrede* enz.

Te Rouveen zynde, heeft zyn Eerw. in 't licht gegeven de Klaagliederen van Jeremia, welke hy te vooren reeds gedicht, en ter drukpers vervaardigd had.

Zy[1] mogten zig echter daar niet lang in zyn licht verheugen. Want in de maand December van dat zelfde jaar 1673, te Zwol zynde ten huize van zynen zwager den Heer *Hidding*[2]; is zyn Weleerw. aldaar in den Heere ontslaapen, en in de Groote kerk te Zwol begraven in het 47ste jaar zyns ouderdoms, nalaatende zyne twee kinderen, waar van de dochter tien en de zoon negen jaaren oud was.

Zyne dochter *Charlotta Geertruid* is naderhand in 't huwlyk getreden, met den Weleerw. Heer *Benjamin van Eibergen*, Predikant eerst te Wesepe, naderhand te Diepenheim onder de Classis van Deventer. Uit welken echt voortgesprooten zyn twee zoonen, waar van de een geweest is predikant te Oldenzaal, en de ander te Almelo die beide zonder kinderen natelaaten overleden zyn, en eene dochter die gehuwd geweest is met den Weleerw. Heer *T.E. Nagel*, eerst predikant te Weerselo, naderhand te Oldenzaal: uit welk huwlyk vier kinderen zyn gesprooten, twee zoonen waar van de een is predikant te Nykerk op de Veluwe, en de ander advocaat en rentmeester te Olden-

1 *Zy:* de tekst heeft *Zyn*.

2 *Arnoldus Hidding*(*h*) was de tweede echtgenoot van Sluiters lievelingszuster Maria, die eerst gehuwd was met Andreas Suave.

zaal, en twee dochters de eene ongehuwd, en de andere getrouwd geweest met den Weleerw. Heer *J. Liens* predikant te Tholen. Zyn zoon *Joannes Sluiter* is ook den dienst der kerke toegewyd, en predikant geweest eerst te Raalte onder de Classis van Zwol, en daar na te Steenwyk; die in den echt getreden is met zyne volle nichte *Maria Sluiter*, een dochter van zynen oom *Daniel Sluiter* en *Anna Wygink*. Welke te samen gewonnen hebben acht kinderen, zeven dochters en éénen zoon: vyf dochters zyn ongehuwd gestorven; en twee zyn getrouwd geweest, ééne aan den Heer *S. de Ruiter* te Steenwijk, en ééne aan den Heer *J. Vechnerus* te Meppel. Deszelfs eenige zoon *Willem Sluiter*, is wederom ten dienste der kerke geschikt, en in 't Jaar 1723 beroepen tot predikant in de gemeente te Rouveen, de plaats alwaar zyn Weleerw. grootvader voor 50 jaaren als predikant was overleden. Zyn Eerw. is aldaar in den echt getreden met Juffr. *Agneta Schutte*, dochter van *Otto Schutte* Richter[1] van Diepenheim. Uit welk huwlyk voortgesprooten zyn zeven kinderen: waar van 'er thans nog vyf in leven zyn: drie dochters *Maria*, *Geertruid*, en *Hendrika Geertruid*, de twee eerste ongehuwd, en de laatste getrouwd aan den Weleerw. Heere *Fokko Liefsting* predikant te Rauwert en Yrnsum in Friesland; en twee zoonen de oudste *Johannes Sluiter*, predikant te Garderen, en de jongste *Otto Rutger Egbert Sluiter*, die thans in de standplaatse van zynen vader, nadat dezelve in den voorledenen jaare 1776, in 't 76ste jaars zyns ouderdoms overleden was, de gemeente van Rouveen is beroepen en bevestigd. Zynde deze de eenige van 't mannelyk geslacht, die van deze afkomst den geslachtnaam van *Sluiter* levendig houden.

Niemand zal hier een breede uitbeelding van des Dichters charakter verwachten. Zyn *Buiten Eenzaam huis en winter-leven*, met *gezangen daarop passende;* en een groote menigte van andere *dichtstukken* en *gezangen*, geeven alle zoo klaar een kenschets van 's mans oprecht, eenvouwig, vriendelyk, gemeenzaam, nederig en godvruchtig bestaan, gelyk ook van zyn levendig

1 *Richter:* rechter; in dit geval een equivalent van *schout;* districtsrechter voor de lagere iurisdictie.

geloove en hartelyke liefde waar door Hy Christus omhelsde; dat men 'er geen beter krygen kan, dan door die gedenkstukken naarstig te doorbladeren.

De orde van tyd, waarin ze, zoo veel men heeft kunnen nagaan, gedicht zyn, is de volgende. In 't jaar 1659 de *Psalmen*, *Lofzangen en Geestelyke Liedekens*, benevens 't *Hooglied*. In 1660 het *Buiten-leeven*. In 1661 en volgende jaaren, de *Gezangen* van *Heilige* en *Godvruchtige* stoffen in 10 boeken, die na zynen dood zyn uitgekomen. In 1663 de *Triumfeerende Christus*. In 1667 *Sterfgezangen* en *lykreden*. In 1668 't *Eenzaam huis- en winterleven*, en 't *zomer* en *winterleven*. In 1669 de Lof der *Maagd Maria*. In 1670 de *Eibergsche zanglust*. In 1671 *Vreugde* en *liefdezangen*. In 1673 de *Klaagliederen van Jeremia*.

We wenschen, dat deze Dichtstukken verder met dat nut, gelyk tot hier toe, gebruikt, de uitkomst zyner wandelinge[1] aanschouwd, en zyn geloof nagevolgd moge worden. Dan zal Hy door zyn geloof nog spreeken, na dat Hy gestorven is.

1 *wandelinge:* levenswijze.

W. SLUITE

BUITEN-LEV

aenwijſende,

Hoe men op een ſlechte en eenſame plaets, buiten o vernoegt mag leven, meer dan in 't gewoel van groote aenſienlike Steden.

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit

Gedrukt voor der Autheur, in 't Jaer onſes Heeren 1668.

[Fragment uit Seneca's *Phaedra*]

W. SLUITERS // BUITEN-LEVEN // aenwijsende, // *Hoe men op een slechte en eensame plaets*, *buiten op 't lant*, // *vernoegt mag leven*, *meer dan in 't gewoel* // *van groote aensienlike Steden*. // Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit. // Gedrukt voor den Autheur, in 't Jaer // onses Heeren 1668. //

L.A. Seneca in Hippol. Actu II.[1.]

Non alia magis est libera, et vitio carens,[2.]
Ritusque melius vita quae priscos colat,
Quam quae, relictis moenibus, silvas amat.
Non illum avarae mentis inflammat furor,
Qui se dicavit montium insontem jugis:
Non aura populi, et vulgus infidum bonis,
Non pestilens invidia, non fragilis favor.
Non ille regno servit; aut, regno imminens,
Vanos honores sequitur, aut fluxas opes;[10.]
Spei metusque liber. Haud illum niger
Edaxque livor dente degeneri petit.
Nec scelera populos inter atque urbes sata[13.]
Novit; nec omnes conscius strepitus pavet;
Haud verba fingit etc.[15.]

1. *L.A. Seneca:* een fragment uit de 'Phaedra' (vers 483-496, waarin het afbreekt) Phaedra heeft haar voedster de opdracht gegeven de jonge Hippolytus, de zoon van Theseus en de amazone Antiope, toe te spreken en hem over te halen zijn strenge en ongerepte levenswijze vaarwel te zeggen. Als de voedster Hippolytus aanraadt, dikwijls naar de stad te gaan en het gezelschap der medeburgers te zoeken, prijst Hippolytus de geneugten van het leven buiten. De wijzigingen in de tekst zijn volgens de uitgave van L. Herrmann: *Sénèque Tragédies*, Paris 1924, I, blz. 196. Wat onleesbaar was op de zwaar beschadigde eerste bladzijde, heb ik overgenomen uit *BL 1680*. Behalve in de uitgave van 1688 komt het fragment later niet meer voor.
2. *alia: BL 1680* heeft *alias*.
10. *honores: BL 1680* heeft *honorus*.
13. *sata:* de tekst heeft *sita*.
15. *Haud verba fingit:* bij Herrmann: aut verba fingit. De vertaling luidt: Er is geen enkel leven vrijer en meer zonder tekort, dat meer overeenkomt met de oude zeden, dan het leven dat de muren van de steden vaarwel zegt en behagen vindt in de bossen. De brandende drift van een hebzuchtig hart verteert niet degene die zich in onschuld heeft gewijd aan de hoogten van het gebergte, noch de stroom der volksgunst of de grote massa die trouweloos staat tegenover het goede, noch onzalige afgunst, noch broze begunstiging; hij is niet de slaaf van heersers, hij jaagt niet, om de heersers te bedreigen, ijdele eerbewijzen of vergankelijke vermogens na; van hoop zowel als van vrees is hij vrij, volstrekt niet deert hem de donkere en verslindende nijd met haar ontaarde knaging. Hij weet niet van misdaden, gegroeid temidden van volken en steden en hij, gerust van geweten, schrikt niet voor alle rumoer, hij hoeft geen huicheltaal te verzinnen ....

[Toe-eigeningh]

Toe-eigeningh[1] // *Aen den Hoog- en wel-geboren Graef en Heere*, // HEER OTTO[2]. // *Graef tot Limborg en Bronkhorst; Heere tot Stirum*, // *Wisch*, *Borkeloo en Ghemen*, *Erf-banner-heer*[3] *des Vorstendoms* // *Gelre en Graefschaps Zutphen; Colonel*, *ende Gouverneur tot* // *Groll etc. Capitein te paerd' en te voet etc.* //

Mijnen Genadigen Heere.

Hoog- en wel-geboren Graef, // *Genadige Heer*,

Het is U Hoog-Graefl.[4] Genade bekent, hoe ik mijn vrije en ledige uiren meest bestede in de oeffening van stichtelijke Poësij, als mijn eenigst' en innigste vermaek en verlustinge, wanneer ik door mijn gewichtig beroep vermoeit ben, op dat ook selfs de uitspanninge van het selve niet geheel vruchteloos en zy. Ik ben daerom al voor lange begerig geweest, om uit de verscheide voor-raet van mijn Gedichten iet aen U Hoog.-Gr. Gn. opentlik op te dragen en toe te eigenen, als niet anders hebbende, waer mede ik mijn onderdanige genegentheit tot U Hoog-Gr. Gn. voor al de werelt moge betoonen; te meer, alsoo[5] ik menigmael gespeurt hebbe een gunstig welgevallen, welk U Hoog-Gr. Gn. in mijn eenvoudige Dichten belieft te nemen, ja ook wel door U Hoog-Gr. Gn. selve daer toe verwekt en aengemoedigt ben.

Om dan u Hoogh-Gr. Gn. met te veel lesens niet te bemoejen[6], soo kom' ik voor den dag met dit klein werckje van mijn eensaem Buiten-Leven; 'twelk, alhoewel het, behalve sijn kleine stature[7], ook seer gering is ten aensien van de forme en

1 De *Toe-eigeningh* is door slijtage op de randen in enkele letters niet geheel leesbaar. Daar is *BL 1680* geraadpleegd.
2 *Graaf Otto* bestuurde de heerlijkheid Borculo van 1644-1679. Hij ging eerst in 1663 tot de gereformeerde kerk over.
3 *Erf-banner-heer:* een baanderheer was een edelman die het recht had onder eigen *banier* zijn welgeboren mannen ten oorlog te voeren. Het woord komt in verschillende vormen voor, *banner* is een Hgd. vorm.
4 *Hoog-Graefl.:* de tekst heeft *Hoog-Graefll*.
5 *alsoo:* omdat.
6 *bemoejen:* lastig vallen.
7 *stature:* (gestalte) afmetingen.

't fatsoen[1]; dewijl ik de hoog-vliegende Poëten deser eeuw niet soeke na te draven, maer (om van elk verstaen te worden) eenvoudig op voet en maet henen gae, nochtans U Hoog-Gr. Gn. behagen sal ten aensien van de materie en stoffe. Want u Hoog-Gr. Gn. lieft en looft ook het vrye geruste Buiten-Leven boven het onrustig en verslaeft gewoel der Steden. Ik hebbe dese vrymoedigheit te eer en meer durven nemen, dewijl U Hoog-Gr. Gn. slechts een afgeschreven deel van dit mijn Buiten-Leven met sulk een smaek en vermaek heeft gelesen, dat hem naderhant belieft heeft my te vragen, wanneer ik 't selve eens in 't licht soude brengen. Als nu uit het herlesen van dit Boekje sal blijken mijn vergenoegsaemheit alhier in dit geringe lantgehuchte, sal U H.Gr.Gn. dies te waerder[2] konnen achten sijn eigen gelukkig Buiten-Leven op sijn heerlik vernaemt en wijd befaemt Hof, dat, als een aerdsch paradijs en lust-prieel, alle aenschouwers met verwonderinge ver-rukt.

Leef lange, *door Godts gunst*, *alsoo*,
Op 't Heerlijk Hof te Borkeloo,
Vernoegt, *gerust en wel te vreden*,
Als in een ander heuglijk Eden.
Het Haegsch Voorhout zy trots en bromm',[5.]
Met soo veel koetsen, *die rondom*[6.]
Daer daegliks swieren door malkander.
Laet d' eene daer braveren d' ander.[8.]
Al wat men ooit in 's Graven-Haeg[9.]
Op 't haeg'likst sag, *is maer een plaeg*

1 *de forme en 't fatsoen:* synoniemen: vorm en manier van bewerking. Herhaaldelijk zien wij die synoniemen: alleen al in de eerste alinea: vrije en ledige, vermaek en verlustinge, op te dragen en toe te eigenen, verwekt en aengemoedigt.
2 *dies te waerder:* des te voortreffelijker.
5. *bromm':* (laat het) snoeven.
6. *soo veel koetsen:* de tekst heeft *soo veel veel koetsen; rondom:* her- en derwaarts.
8. *braveren:* trachten te overtreffen in luister.
9. *'s Graven-Haeg:* schijnetymologie in verbinding met het volgende: *haeg'likst* (wat de graaf behaagt).

By dees' uw Borkeloosche vryheit,
Die 't hert verleent meer rust en blyheit.
Beken, *o edelmoedig Graef*,
Dit groot geluk vry als Godts gaef.
Want sulk een heerlijk Buiten-leven
Is maer aen weinigen gegeven.

Mogt'er nu in de eenvoudige beschrijvinge van dit mijn slechte Buiten-Leven iet te vinden zijn, waer door U H.Gr.Gn. het sijne, dat soo voortreffelik is, dies heugliker en geneugliker viel, of waer mede men sich somtijts kon verantwoorden tegen de ghene die nooit gerust zijn dan midden in d' onrust van den drang der Werelt, soo hadd' ik met dese vrypostige Toeeigening mijn oogmerk bekomen, en sou alle gelegentheit soeken, om door iet beters en grooters te mogen betoonen, dat ik ben

Hoog- en wel-geboren Graef, *Genadige Heer*,

U Hoog-Graefl. Genad. Onderdanige en Ootmoedige Dienaer,

W. Sluiter.

Aen de EE. Predicanten ten platten Lande, over het Buite-Leven Van den Godtsaligen Hoog-geleerden D. Wilhelmus Sluiterus, Predicant te Eibergen.

Vaders, *Broeders*, *die Godts hant*
Op de Dorpen heeft geplant,
Om sijn Kerken daer te stichten,
En, *met weldoen*, *voor te lichten;*
Hebt gy lust, *van stuk tot stuk*
Te besien het groot geluk,
Dat de Heer u heeft gegeven
In dat stille Buite-leven?
Daer gy eensaem, *op het velt*,
Veelderhande zegens telt?
Slaet uw oogen op de Dichten,
Die, *als over-aerdsche Lichten*,
Sluiter (*die t' Eibergen woont*)
U soo konstig hier vertoont;
Dichten, *die soo soet en dicht zijn*,[15.]
En soo vol van geur en licht zijn,
Datse niemant lesen kan,
Of hy wert een ander man:
'k Soek u hier geen yd'le saken
Noch onwaerheit diets te maken,
Maer te toonen hoe het lagh,
Als ik sijne Veerssen sagh;
't Scheen my, *of ik in een Hemel*
Onder 't Engelsch soet gewemel,[24.]
Of in 't eerste Eden was,
Doen ik sijne Dichten las.
Mannen Broeders, *seid' ik*, *'t Leven*,
Dat de Steden aen ons geven,

15. *dicht:* zinrijk.
24. *Engelsch:* der engelen.

Wat is dat by sulcken staet,
Daer in onse Sluiter *staet?*
Ghy en hoeft ons, *die in Steden*
Ons' Talent op winst besteden,
En wat hooger staen op stoel[33.]
Als die leven buiten 't woel,
Nooit dat schijnluk te benijden,
En met wangunst van ter zijden
Aen te schouwen, *als of Wy*
't Beter hadden daer, *als Ghy*.
't Schijnt van buyten wat te wesen,
Maer, *die 't recht' en waere wesen*
Van de Steden wel doorsiet,
En wat hier en daer geschiet;
Hoe de stilt', *en de Gerustheyt*
Daer te woonen geenen lust heyt,
Maer te vinden is in 't Velt,
Daer s' haer setel heeft gestelt;
Die magh sich geluckigh achten,
Buyten pralen, *buyten prachten*,
Soo te woonen als men doet
Daer me steets Godts gunst ontmoet.
Dunkt u, *dat*, *het geen ick segge*
Lichtlik is te wederleggen,
Leest maer Sluiters *Dichten*, *leest*
Met opmerking in den geest,
Haest sal hy 't contrari toonen,[55.]
En met dese kroon my kroonen,
Dat ick voor de waerheit pleyt,
En de waerheit heb' geseyt.

[59] Volckerus ab Oosterwyck,[59.]
[60] *Ecclesiae Delphensis Pastor*.

33. *hooger op stoel:* hoger op de kansel (zodat we meer opvallen).
55. *Haest:* spoedig, terstond.
59. *Volckerus van Oosterwyck* werd in 1603 te Delft geboren. Van 1634-1640 was hij predikant te Rotterdam, daarna te Delft tot zijn emeritaat in 1671. Hij stierf in 1675. Evenals Sluiter was hij een man die zijn predikambt voortzette in de dichtkunst, waarvan hij een eerste proeve aflegde met *Zangen over 't Hooglied*. Uit dank voor een gunstige beoordeling hiervan droeg hij een jaar later (1656) zijn *Keur van H. Stoffen uyt Gods Woordt* aan Huygens op. Deze antwoordde met een gedichtje. (Zie J.A. Worp, *Ged.* V, 200). Zijn *Hofbloemen* zijn 300 ‘bedenckingen’ die samen met zijn vertaling op rijm uit 't Engels van Joseph Hall's *De Christelycke Seneca* (eveneens 300 gedachten) uitgegeven zijn. In 1660 volgde *Het Mom-aensigt van de doodt afgetrokken* en in 1666 *Geloofsreden*, *dat is de Heidelbergsche en Nederlandsche Catechismus op Sanghrijmen gesteld*. Hierop hebben o.a.A. Bornius en Wilh. Sluiter lofdichten gemaakt, de laatste waarschijnlijk als gevolg van zijn verblijf in het westen. Literatuur: o.a. Glasius, III, blz. 25, 26 en Knuttel, passim.

Op het Buite-Leven *Van de Godtsalige wel-geleerde Heer*, Wilhelmus Sluiter.

Die geerne sagh veel goede daghen,
Die mijden wil de snoode lagen
Van dien, die listigh loert en vleyt
Tot nadeel van de saligheyt:
Die onder Godts geley wil wand'len,
Die niet dan 't goede wil behand'len,
En alles richten naer Godts stem
Van Horeb en Jerusalem,[8.]
Die mijd' al wat de rust kan rooven,
Die heff' sijn ziel van d' aerd naer boven,
En leer van *Sluiter*, voor en na,
Het oude *Tecum habita*.[12.]

[13] A. Bornius,[13.]
[14] Dienaer I. Christi in sijn
[15] Gemeinte te Alckmaer.

8. *Horeb en Jerusalem:* O. en N. Testament; *Horeb:* Sinaï, waar God aan Mozes de tafelen der wet gaf. *Jerusalem:* de verdieping van de wet van het Oude Testament door Christus' leer en kruisdood.
12. *Tecum habita:* woon samen met jezelf.
13. *Arnoldus Bornius:* werd in 1631 te Utrecht geboren. Na zijn studie in Leiden volgde een predikantsbenoeming voor Kamerik, in 1643 te Schagen, in 1644 te Woerden, en in 1653 kwam hij in Delft, waar ook Volckerus van Oosterwyck stond. Daar heeft hij blijkens een voorrede in 1667 de *Christelike Doodtsbetrachting* voor Sluiter uitgegeven. Het lofdicht op het *Buiten-Leven* moet gemaakt zijn na 24 juli 1667, want op die dag is hij 'ingesegent en bevestigt' in Alkmaar, alwaar hij in augustus 1679 is overleden. Bornius maakte ook zelf nu en dan stichtelijke gedichten. Literatuur: Knuttel, II, 449 en andere plaatsen; Worp: *Briefwisseling Huygens*, V, 292; VI, 415; idem: *Gedichten Huygens*, VIII, 239.

Op het Geest- en sinrijcke Buiten-leven, Gerijmt door den *Eerwaerden en seer Geleerden* D. Wilhelmus Sluyter.

Sluyter sloot sijn slot aan slot, en
Ving in stilheyd aan te spotten[2.]
Met al 's Werelds troost, en seyd:
So seer kan een blanck gewisse
Rampen, weelden, dulden, misse'[5.]
In een troostige Eensaamheyd.

Dunckt het u tot mijnent duyster?
't Is niet vreemd, want 't mane-luyster
Van uw vreugde ontsinckt mijn kim;
Als my in het salige Oosten[10.]
't Wesentlijcke Ligt komt troosten,
Daar ick meed ten Top-punt klim.

't Rampig dampig ken'pe lemmet[13.]
Van uw lust (daer in gy swemmet)
Met wat smeers geraackt in brand,[15.]
Doet u 't ware Ligt verliesen,
En in 't scheemrig tweeligt kiesen,[17.]
Kesel-steen voor dyamant.

2. *spotten:* Lodenstein maakt ter ere van Sluiter in zijn gedicht gebruik van stijlmiddelen, die deze ook herhaaldelijk hanteerde. De tegenstelling *in stilheyd spotten met 's Werelds troost* is een oxymoron: verbinding van tegenstrijdige begrippen. Ditzelfde ook in: *Eensaam*, *niet alleen* vs. 30, *soetigheden stincken* vs. 35, *nagteloos een Nagt* vs. 42. Verder zijn er nog de contrasten *mane-luyster* - *Wesentlijcke Ligt* vs. 8, 11 en kaarslicht - *ware Ligt* vs. 13-16. Het contrast *'s Werelds troost* - *troostige Eensaamheyd* vs. 3, 6 berust op homonymie. Idem vs. 1. Herhaaldelijk werkt Lodenstein ook met klankovereenkomst, soms in stilistische tautologie, bijv. vs. 13, 19, 20, 32, 41.
5. *Rampen*, *weelden*, *dulden*, *misse':* rampen dulden, weelden missen.
10. *het salige Oosten:* mogelijk met een toespeling op Sluiters woonplaats, oostelijk van Utrecht.
13. *Rampig:* rampzalig. *WNT* weet maar een vindplaats: Lodenstein, *Uytsp.*, 220; *dampig ken'pe lemmet:* walmende henneppit (van kaars of lamp).
15. *wat smeers:* wat vet.
17. *tweeligt:* dubbel licht; schemering, halfdonker.

't Weeld'rig woelen, 't ruyschend rasen,
Dans en sang van duysend dwasen,
Winst gesogt, en Staat bekuypt,[21.]
Dooven u voor Jesus woorden
Die men in de stilheyd hoort, en
Die in 't eensaam herte sluypt.

Eensaam leer ick Jesum vinden,
Eensaam aan mijn herte binden,
Eensaam met hem ommegaan,
Om, als rijckdom, vrienden, staten
Met dit leven ons verlaten,
Eensaam, niet alleen, te staan.

O! geluckig Eensaam leven!
Willig wil ick om u geven
Al de lusten van den woel.
Laat de Steden prachtig blincken:
Al haar soetigheden stincken
By dat ick in 't eensaam voel.

Danck heb *Sluyter*, die den *Luyster*[37.]
Van dit leven uit den duyster,
So te voorschijn hebt gebragt,
Dat, dien grote dingen lusten,
Wenscht te schuylen, wenscht te rusten
In so nagteloos een Nagt.

[43] J. *van* Lodenstein, Dienaer der[43.]
[44] Gemeinte *J.C. te Utrecht*.

21. *Staat:* aanzienlijk ambt; idem in vs. 28.
37. *Luyster:* anagram van *Sluyter;* verderop ook bij Umbgrovius. Het verwerken van de naam in een lofdicht was een bijna vereiste beleefdheid. Het begin van Lodensteins gedicht is dan ook een hoffelijke buiging gelijk.
43. *Jodocus van Lodenstein:* de belangrijkste figuur onder Sluiters lofdichters. Geboren 1620 te Delft. Na studie bij Voet en Coccejus predikant in Zoetermeer 1644, Sluis 1650, in Utrecht 1653 tot zijn overlijden in 1677. Dichter van de *Uyt-spanningen* 1676, waarbij naast A. Godart, Willem Sluiter de enige lofdichter was met een drietal Latijnse anagrammen van 18 sept. 1666 op Jodocus a Lodenstein. Lodenstein was een belangrijk theoloog. Zijn hoofdwerk is: *Beschouwinge van Zion* in vijf delen. Lit.: Dr. P. Jzn. Proost: *Jodocus van Lodenstein*, A'dam 1880 en Dr. J.C. Trimp: *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter*, Djakarta, Groningen 1952.

Honori *Admodum Reverendi*, *Eruditi*, *Pii* D. Wilhelmi Sluiteri,

Pastoris Eibergensium vigilantissimi,
cognati sui suavissimi; quando Librum[5.]
suum de Rusticantium Vita, in se-
cessu scriptum, evulgabat.

Vitam quid faciat beatiorem[8.]
Hoc scivere Viri vetustiores,
Qui vitam vacuam negociorum
Transegere probè, *procul relictis*
Urbis carcere, *civicisque rebus*.[12.]
Nunc verò (stomacher querarve?) plebes[13.]
Ruralis capitur potentiorum
Vah! plebs luxurians amoenitate,
Aut plebs esuriens cibatione,
Dum Bellona fero furit flagello,
Flandrique horribili ruunt ruinâ,
Brabantisque eadem videntur orta,
Et Mars plurima Gallicus cruentat.
Hoc durum est equidem, *tamen nec obstat*
Vitam quo minus eligam seorsum
Expers quae exigitur doli, *coruscans*
Sanctâ simplicitate Rusticorum
Quos nec pocula mille nec ciborum
Luxant lautitiae leves, *apud quos*
Invenere Viri graves quietem

5. *sui:* dit woord bevat een aanwijzing voor de opvatting dat het opschrift van dit gedicht onderaan doorloopt.
8. *beatiorem.... Qui vitam vacuam negociorum:* vgl. de aanhef van Horatius' *Epode* II: Beatus ille qui procul negotiis: Gelukkig hij die ver van beslommeringen. Er zitten verschillende reminiscenties in aan het in die tijd beroemdste gedicht over het landleven. Het metrum is echter niet Horatiaans: versus phalaeceus of hendecasyllabus (bij Catullus):
– ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ met de variant ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑.
12. *civicisque rebus:* ook dit herinnert aan dezelfde *Epode* II, vers 7: Forumque vitat: en het forum (= het openbare leven) ontwijkt. De aanduiding *potentiorum* = der machtiger heren uit vers 8 bij Horatius vinden we hier in regel 14.
13. *plebes:* nevenvorm (5e declinatie) van plebs.

Sacratam studiis sacris, *apud quos*
Verae laetitiae locus, *licet nec*
Cultus nec domuum micet nitela.
Hoc SLUITERE, *probas usque mecum*,[31.]
Quamvis tristia damna quae tulisti,
Te possent aliter monere. Quare
Mecum propositi tenax voveto:[34.]
'*Sit sedes utinam meae senectae*.

[36] Hoc qualecunque insubidè
[37] muginabatur[37.]
[38] Jodocus Willichius,[38.]
[39] Ecclesiae, quae J. Christo unico Salvatori
[40] nostro Oostervici in Brabantiâ
[41] Colligitur, Pastor.

31. *usque:* de tekst heeft *aisque*, *BL 1680 asque*.
34. *propositi tenax:* vastberaden; dezelfde uitdrukking bij Horatius, *Oden* III, 3 vers 1.
37. Vertaling: Aan de zeer eerwaarde, geleerde, vrome Heer Willem Sluiter, de zeer waakzame herder te Eibergen, zijn zeer geliefde verwant; bij gelegenheid van de uitgifte van zijn boek over het Buitenleven, dat hij in de afzondering schreef. Wat het leven gelukkiger kan maken, wisten de ouden wel, die hun leven vrij van beslommeringen deugdelijk doorbrachten, ver verwijderd van de kerker van een stad en van burgerzaken. Nu daarentegen (moet ik kwaad worden of klagen?) wordt het volk van het land gegrepen door de weelderige leefwijze van machtiger heren; bah! volk dat opgaat in weelde, of volk dat hongert door het (armelijke) voedsel (op het land), terwijl Bellona (Oorlogsgodin) met woeste gesel raast, en Vlaanderen op vreselijke wijze ineenstort en in Brabant hetzelfde het geval schijnt te zijn en de Gallische Mars zeer bloedig te werk gaat. Dit nu is wel hard, maar toch kan het mij er niet van weerhouden een leven te kiezen in afzondering, dat doorgebracht wordt zonder bedrog of list, en schittert door de heilige eenvoud van de op het land levenden, die geen tallooze bekers noch lichtzinnige overdaad van spijzen uit hun evenwicht brengen, maar bij wie ernstige mannen de rust hebben gevonden, geheiligd door gewijde studiën, die aanleiding vinden tot ware vreugde, hoewel verfijning ontbreekt en er geen schitterende woningen glanzen.
Dit Sluiter, zijt ge helemaal met mij eens, hoewel de vreselijke rampen die ge gedragen hebt, u anders konden doen kiezen. Daarom bid met mij, vastberaden: 'Moge het de vaste plaats blijven tot aan mijn oude dag'.
Dacht dit produkt vrij eenvoudig uit Jodocus Willichius, herder van de gemeente, die te Oosterwijk in Brabant voor J. Christus, onze enige Zaligmaker, bestaat.
38. *Jodocus Willichius* (Wiely), predikant te Oisterwijk van 1648-1672. Na de vrede van Munster werden de priesters uit Brabant verbannen van 1648-1674, de kerken in beslag genomen. Willichius was een der eerste negen predikanten, die midden september 1648 tijdens de grote kerkvergadering in Den Bosch benoemd werden om de Meierij te protestantiseren. Hij was blijkbaar geen onverdraagzaam man, want een jaar later wordt tegen hem de klacht geuit, dat hij verklaard had heel tevreden te zijn met de roomse ambtenaren, een klacht waarvan hij zich al spoedig bij de Gelderse synode wist te zuiveren. Voor dezen was hij (als proponent) beroepen te Didam in 1641. Literatuur: Knuttel, III, 204, 205; Dr. V.A.M. Beermann: *Stad en Meijerij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1672*, Helmond 1946, blz. 54; H. de Jongh Azn.: *Naam-Lyst der predikanten ... van het Geldersche Synode*, Leyden 1750, blz. 453.

Toestemming *Op 't vrye* Buiten-leven, *stichtelik gerijmt van den Eerwaerdigen en Hoog-geleerden Heer*, Wilhelmus Sluiterus.

Men heeft voor desen hoog het leven van de Steden
By ieder-een geschat; 't landt-leven lag beneden,
Ter tijt toe dat het boek van *Sluyter* quam in 't licht,
Daer in hy voor het landt een *luyster* heeft gesticht.
Hy heeft 'et bey beproeft, en op de schael gewogen,
Wat lust en last het landt en trotze ste'en vertogen:
Waer in de werelt woelt en glinstert in haer glans,
Waer in de bitze Nijdt bevindt de meeste kans.
Dies mijdt hy dit belet, en keurt het eensaem leven
Van 't still' eenvoudig land, daer niemant wort gedreven
Soo groots en trots te zijn. Siet, Sluiters sin en geest[11.]
Is nu de mijne, en lang voor desen soo geweest.
Maer lestmael hoorde ik eens niet onverstandig seggen;
't Is 't quaetst, dat lantluy voor den vyant open leggen,
En moeten lijf en goet (wanneer men 't noch krijgt me'e)
Ter vlucht gaen bergen in de vast-bemuerde ste'e.
Nu is dit quaet vergoedt door dees gemaeckte *Vrede:*[17.]
Nu woont men vry op 't landt soo wel als in de steden.
De Godt des vredes maek' bestendigh dit verbondt,
En legge alsoo sijn loff in 's Nederlanders mont.

[21] Magnus Umbgrovius,[21.]
[22] Dienaer der Gemeente
[23] J. Christi te *Borkeloo*.

11. *trots te zijn:* de gedrukte tekst heeft *trots zijn*. Met nu verbleekte inkt is er *te* boven geschreven.
17. *Vrede:* de vrede van Kleef op 18 april 1666, waarmee de vijandelijkheden met Munster werden afgesloten.
21. *Magnus Umbgrovius*, aanvankelijk dominee te Westervoord 1642, te Zelhem 1645, te Neede 1656, later te Borculo, was een groot vriend van Sluiter. Herhaaldelijk bezochten ze elkaar, waarbij de ‘Sluiterlinde’ in Haarlo ongeveer halfweg Borculo-Eibergen, ontmoetings- of afscheidspunt was. Umbgrovius was Theodorus Havenbergius, sinds 1620 verbi Dei minister in Borculo, na diens emeritaat opgevolgd. Graaf Otto had de kerkeraad de keuze gelaten tussen Umbgrovius en Sluiter, waarbij eenparig voor de eerste werd gekozen. Het schaadde de vriendschap niet: Sluiter zelf bevestigde Umbgrovius in 1666 te Borculo, waar hij lange tijd dienst deed. In 1688, op 74-jarige leeftijd immers, vraagt hij een assistent, die in 1690 wordt bevestigd. (H. Becking.). Literatuur: H. de Jong Azn: *Naam-Lyst*, blz. 446; H. de Jager: *Bijzonderheden uit de Kerkeraadsacta der hervormde gemeente te Borculo*, *van de jaren 1666-1721* in *Gelre* I, 1898, blz. 244-265.

Dankoffer en schuldige erkentenis,
Voor het Soet en lustig Buiten-leven *van den Eerw. Godts. Hoog-geleerde* D.W. Sluiterus,
Dienaer des Heeren Jesu te Eibergen.

Het is een out geschil al langen tijt gedreven,
Wat best van beiden zy het stadts of buiten leven?
Elk brengt het syne by, *Die nu wil bondig wesen*
In dese saek bericht, *magh* Sluiters *Dight maer lesen*.
Hy is die Godts-geleerde man,
Die elk hier in berighten kan.
Hy is die vergenoegde ziel,
Die 't Buyten leven wel geviel.
Een die genegen is na reghten eys te leeren[9.]
Hoe dat men op het landt kan tot sijn lust verkeeren,
Dien is het nut voor al, *dat hy om 't Buiten leven*
Van Sluiter *te doorsien sich ganschlik gae begeven*.[12.]
Hy toont, *dat niet in 't stats cieraet*[13.]
't Geluk, *maer in 't genoegen*, *staet*.
Die ziel is in haer element,
Die neemt in 't haer' contentement.

9. *na reghten eys:* naar behoren.
12. *dat hy sich ganschlik gae begeven om te doorsien:* dat hij aandachtig doorneemt.
13. *cieraet:* pracht.

Hier komt de soete man alleen het velt betreden
Met Jesus synen Vriendt, en is daer in te vreden
Dat hy met Davidt magh, gansch opgenomen, singen,[19.]
De Hemelen, o Godt, u lof en eer toe bringen.
Hy gaet met Jesus in het velt,
Al waer men duisent bloemen telt.
O! salig is hy, die alleen
Met Godt en Jesus is te vreên.
Lett, vrienden, op de saek, soekt alles wel te vatten:
't Velt geeft wat ongemeens, 't ontdekt u groote schatten.
Poogt gy een stillen geest en welgestelde sinnen
Poogt gy een vasten gront in uw gemoet te winnen,
Sluiterus *door exempel toont,*
Hoe men vernoegt te lande woont.
't Zijn wijse liên die haer verbly'n
En vrolik by haer selve zyn.
Ik ben 't met Sluiter *eens, 'k ben buiten wel te vrede:*
Ik schep mijn adem graeg in d' open lught te Nede:
Ja 'k weet geen beter wegh om reght vernoegt te leven
Als dat men buyten sich te lande gaet begeven;
Die heeft een welgestelt gemoet,
In alle dingh sijn lust voldoet;
En overal is vreugt en lust
Als ziel en hert maer is gerust.
Lant-leven *schoon juweel, voor* Stats *gewoel te prijsen,*
Wie kan na reghten eys u eer genoegh bewijsen?
Ghy zijt een rijk geschenk, gelieft van Godt en menschen,
Men kan dogh buiten u geen meer genoegen wenschen.
't Orakel van Apoll' verklaert
Aglaus *by syn boeren haert*
Gelukkiger in syn geslaght[47.]
Als Konink Gyges *in syn praght.*
Schoon iemant in de Steên tot hooger staet verheven
Magh boven syns gelijk in glans en eere leven,

19. *opgenomen:* opgetogen.
47. *geslaght:* stand.

Lant-leven, *buiten u en heeft het geenen val dogh*,[51.]
Want al wat honigh schijnt dat is maer enkel gal dogh:
Waerom dat Cato praght en staet[53.]
Van Romen heel en al verlaet,
En sich op 't landt na buiten geeft,
Alwaer hy eerst geluckigh leeft.
Wat staet kan enigh mensch op aerden overkomen,[57.]
Daer niet een soet vermaek kan worden uit genomen?
Staen hem de Velden aen, *de vruchten van den acker*,
Dat geeft een soet bedrijf, *en maekt de geesten wacker*.
Men siet het Vee in weiden gaen,
De velden vol van kooren staen.
Men krijght van alle kanten stof
Te melden Godes prijs en lof.
Wat dient'er meer geseyt? Waer iemant komt getreden,
Daer vindt men dier geheim en saecken boven reden,[66.]
Daer vindt men hoog beleidt; om met een woort te sluiten,
Men vindt den groote Godt ook in de minste spruiten.

[69] Sic accino[69.]
[70] Vicinus vicino,
[71] Amicus amico,
[72] E. Beckinck,[72.]
[73] *Dienaer des Heeren Jesu*
[74] *te Nede*.

51. *en heeft het genen val dogh:* is er toch geen aangenaamheid.
53. *staet:* luister.
57. *staet:* lot, levensomstandigheden.
66. *dier geheim:* heilige geheimen.
69. *Sic accino* etc.: Zo zing ik toe als buur tot buur, als vriend tot vriend.
72. *Everhardus Beckinck* was in hetzelfde jaar als Sluiter ingeschreven als student te Utrecht, als proponent beroepen te Angerlo in 1657, te Neede in 1667, aldaar overleden in 1670. H. de Jongh Azn.: *Naam-Lyst der Predikanten* van Gelderland, Leyden 1750, blz. 255.

Anagramma.
Wilhelmus Sluytterus: Huis-ruste lust my well.

Eyberghen, *waer soudt ghy gepaster Leeraer vinde*
Als Sluytter, *die het* Buiten-leven *soo beminde?*
Lant-luyden, *wie heeft u soo deftigh afgemaelt*[3.]
Als Sluytter doet, *die u met glans en eer bestraelt?*
Ghy sult gesegent zyn en moghen u verblijden,
Indien hy by u leeft nogh langh na dese tijden;
U past een man, *die 't huys-gewoel en 't stadts gerell*[7.]
Veragt, *en seggen kan*, Huis-ruste lust my well.

[9] *Vester omni Officio*, E. Beckinck, Pastor.[9.]

3. *deftigh:* achtbaar.
7. *'t huys-gewoel en 't stadts gerell:* de opeenhoping van huizen en de stadsdrukte.
9. *Officio:* mogelijk als samentrekking voor *affectione:* de u zeer toegenegen; anders: met alle onderdanigheid.

W. Sluiters
Buiten-leven, aenwijsende, *Hoe men op een slechte en eensame plaets vernoegt mag leven, meer dan in 't gewoel van groote aensienlike Steden.*[+]

Gy die geduerig gaet betreden[1.]
De straten van Uw trotsche Steden,
En leeft, na uw begeerlikheit,
By al des Werelts heerlikheit;
En onderdies u seer verwondert,
Hoe ik alhier, dus afgesondert,
Op sulk een plaetsje woonen mag,[7.]
Daer nooit uw oog iet cierliks sag;

Die roept, als of gy groot gelijk hadt;
Hoe kont gy woonen in dit slijkgat?[10, 11.]
Ik moest'er sterven voor mijn tijt;
Houdt op: te wijdt gaet dit verwijt.[12.]

\+ *slecht:* eenvoudig, onaanzienlijk; *vernoegt:* tevreden.

1. *gaet:* heeft voornamelijk omschrijvende betekenis; het geeft ook een frequentatief-inchoatief aspect. (Vgl. *Ging* vs. 846, dat echter niet frequentatief is.)

7. *mag:* er lust in heb, of: kan; *mogen* heeft herhaaldelijk de betekenis *kunnen*, bijv. 482, 609, 1030, 1113; maar ook drukt het een vrijheid, een verlof uit, bijv. 31, 65, 185, 459.

10, 11. *Hoe kont .... tijt:* de directe rede is niet aangeduid door aanhalingstekens of door een dubbele punt. Sluiter schrijft voor een aanhaling punt-komma: 805, 806, 852, 945, 1185. Over de interpunctie in de 17e eeuw hebben we weinig gegevens. De dissertatie van Mej. J. Greidanus: *Beginselen en Ontwikkeling van de interpunctie*, *in 't biezonder in de Nederlanden* (Zeist 1926) behandelt voornamelijk de vroegere geschiedenis. Voor de 17e eeuw weidt zij uit over het geleidelijk vervangen van het drieledige stelsel (komma, dubbele punt, punt) door het vierledige (komma, punt-komma, dubbele punt, punt) als aanduiding van telkens langere rust. Van de overige leestekens wordt weinig gezegd.

C.G.N. de Vooys, *N. Tg.* 1937, blz. 251-258, vermeldt dat de dubbele punt in de 17e eeuw nog niet algemeen voor een aanhaling staat, bijv. in de oude drukken van de *Stb.* En *Weijnen*, § 6: een aangehaalde zin begint in de 17e eeuw soms met een enkele komma.

12. *Houdt op:* 1-11 is attributieve bepaling bij de vocatief *Gy.* Hierdoor ontstaat dus een kras hyperbaton.

Al schijnt het u hier slecht en oolik,[13.]
Ik leev'er wel-vernoegt en vrolik,
En wensch, in vred', op mijn manier,
Mijn leven soo te einden hier.
'k Hebb' ook al, in mijn jonge jaren,
Het leven van een Stadt ervaren,
En alles voor my selfs gehadt
Wat gy soo soet en heerlik schat.
Maer 't afgesondert eensaem leven
Kan my veel meer genoegen geven.
Het dunkt u vreemt; geen wonder is 't,
Als 's Werelts glans uw oog bemist.[24.]

De lust om prachtige gebouwen
En straten vol van volk t'aenschouwen,
't Gewoel, 't geloop, 't gekoop, 't geprael,
Kan ik verachten altemael.[28.]
My dunkt, ik hebbe, door Godts zegen,
Voor my een Koninkrijk verkregen,
Wanneer ik op mijn kamer mag
Iet vruchtbaers werken al den dag.

Wiens geest gekist blijft in sijn boesem,[33-40.]
En steeds ligt op sijn oude droesem,[34.]
Die mag uyt een geringe plaets
Sich selfs verkond'gen soo veel quaets.

13. *oolik:* gering, armelijk. Reeds bij Roemer Visscher het spreekwoord: oolijk, maar vrolijk Het vrij weergeven van een spreekwoord is een geliefde bezigheid van Sluiter; vgl. vs. 141 142; 367, 368; 1041, 1042; 1265.
24. *bemist:* met een mist overtrekt, benevelt, verduistert. Er is een merkwaardige contrastwerking: glans - mist.
28. *altemael:* alles tezamen; vgl. vs. 400.
33-40. Deze strofe is een vrije bewerking van *BW* I, 416: Zoo moeten wy dan seer besichlick alle onze leden verwackeren en gaende maecken, om voor dien vreezelicken God, met ontzagh en bevinge, oprechtelick te wandelen; zijn heyligh woord kokende en bereydende in het stoof-vat van een ziedende en devoot herte. Daer moet in ons een roeringh des geests wezen, gelijck over 't bad-water van Bethesde quam, of wy zullen stinckende worden. Als wy op onzen droessem blijven ligghen, zal God ons komen te vergieten van 't eene vat in 't ander.
34. *droesem:* het rijm boesem - droesem wijst op een uitspraak met z, die ook voorkwam; (nog bij Kloos *droezem: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis*, IV, blz. 240.) anderzijds komt in de 17e eeuw veel de schrijfwijze *droessem* voor.

Maer wie sijn wakk're geest kan roeren,
Soo dat s'hem hemelwaerts kan voeren,
Ontlast van d'aerdsche slaverny,
Acht weinig waer sijn lichaem zy.

De Wijsheit kan, met haer bedrijven,[+]
Wel eenig, in haer selve blijven,[42.]
En gaen beweeglik, sneeg en snel,[43.]
Door alle dingen even wel.
Soo dat een ziel, die wel gestelt is,
Ook nimmermeer soo soet verselt is,[46, 47.]
Dan daers' is by haer selfs alleen,
En houdt met stomme boeken reên.[48.]

[+]Wijsh. 7. 24. 27.

42. *eenig:* eenzaam.
43. *sneeg en snel:* tautologische verbinding met alliteratie. Sneeg < snedig door syncope van de d: goed snijdend. Een der betekenissen is: op vlugge, snelle wijze, schielijk. Het woord sneeg komt bij Cats zeer veelvuldig voor.
46, 47. *nimmermeer .... alleen:* verwerking van een gedachte uit Cicero: *De officiis* L.III, c.1, § 1 (over Scipio Africanus Major): nunquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus, nec minus solum, quam cum solus esset; (dat hij nooit minder vrije tijd had, dan wanneer hij vrij van werk was, en nooit minder alleen was, dan op zijn eentje.) De spreuk moet bijzonder populair geweest zijn. W.Y. Bontekoe heeft in zijn *Journael ofte Gedenckwaerdige Beschrijvinghe van de Oost-Indische Reijse* een letterlijke vertaling opgenomen (uitgave van Dr. G.J. Hoogewerff, Utrecht 1930, blz. 135). In de *Binckhorst* vs. 1159, 1160 wordt (over Snouckaert) gezegd:

> Die nimmer min alleen noch meer onledigh sijt,
> Dan als ghy eenelick doorbrengt uw' leghen tijd.

J. van Heemskerk zegt het van '*Waermond*, die noyt min ledigh was dan als hy ledigh scheen te wesen: en hem best vergeselschapt vondt als hem sijne geleerde bedenckingen vergeselschapten'. *Batavische Arcadia*, T'Amsterdam 1663, blz. 44. Zeer vrij bewerkt is de gedachte bij Westerbaen, hier ter vergelijking geciteerd:

> Ick spreeck hier met het puyck van veelerhande volcken,
> En die 'k niet recht verstae die hoor ick door de tolcken.
> So dat my op het land geen eensaemheyd verdriet;
> Geen Avond valter langh, geselschap schort my niet;
> Ick soeck het by my selfs, en kan 't daer mee al vinden:

Ockenburgh, blz. 166. Evenals Sluiter ziet hij dus de eenzaamheid als gespreksmogelijkheid met de figuren uit de boeken. Ook De Brune spreekt alleen over de 'gheleerde eenzaemheyd', niet over de ledigheid: Zoo placht Scipio te zeggen, dat hy noyt min alleen en was, dan als hij alleen was. *Bancket-Werck* I, 366. Hieraan heeft Sl. de gedachte ontleend, getuige het vervolg ervan dat te vinden is 89-96.
48. *houdt ..... reên:* houdt een gesprek, spreekt, praat.

Die sulk een onderhoud gewent is,[49-52.]
Acht, dat hy in sijn element is,
Gelijk de visch in 't water leeft,
En in de lugt de vogel sweeft.
Ja, soo hy moest, van dees' twee quaden,[53-56.]
Op een van beiden sich beraden,
Om steeds, of nooit, alleen te zijn,
Scheen 't laetst' hem wel de grootste pijn.

Hy voelt sijn lust daer heen te strekken,[57.]
Hoe dat hy best sich mag vertrekken,[58.]
Van al 't gewoel, tot stilligheit,
Verkoren uit vrywilligheit.
Wie isser die dit niet vermoên kan,[61.]
Dat m' ook in eenigheit iet doen kan,[62.]
Het geen veel' eeuwen op een ry
Misschien noch nut en dienstig zy?[64.]

Men mag met recht het Buiten-leven
De naem van Buite-leven geven,[66.]
Dewijl m' er heeft soo veel voor uit,[67.]
Om na te jagen buit op buit,

49-52. Een directe ontlening aan De Brune: *BW* I, 247: Het beste onderhoud en gezelschap, dat een welghemaeckte ziele kan hebben, is haer eyghen-zelven: daer is zy in haer element, gelijck de vissen in de zee, en de vogels in de lucht.

53-56. De volgende regels gaan terug op *BW* I, 408: De Montagne hadde reden, om te zeggen, zoo hem ter keure ghesteld wierde, van altijds alleen, of noyt alleen te zijn, dat hy het eerste kiezen zoude.

57. *sijn lust daer heen te strekken:* een accusativus cum infinitivo; vgl. vs. 801, 802. Zie ook Chr. Stapelkamp: *Revius-studiën*, Assen 1954, blz. 56, 57.

58. *sich mag vertrekken:* zich kan terugtrekken.

61. *Wie isser:* 1. bij Sluiter komen nog herhaaldelijk enclitische vormen voor: isser 644, 1076, 1111; datter 1015, 1219; daers' 47; datse 470, 560; alsse 559; hoeftm' 273; sitmen 413; zelfs bij bep. aankondigend vnw. 1384.
2. De analytische zinsvorm i.p.v. wie kan niet vermoeden, legt sterke nadruk op deze retorische vraag. Vgl. vs. 644.

62. *eenigheit:* eenzaamheid.

64. *nut:* nuttig.

66. *Buite-leven:* hier met gebruik van het znw. buit. (In *BL 1680* en latere drukken echter als *Buiten-leven*, *Buyten-leven*.) Het is een geliefd spel in de 17e eeuw - trek van het Marinisme - een woord te gebruiken in verschillende betekenissen met een vernuftige, bewust-valse etymologie. Sluiter houdt van dit soort spitsvondigheden; vgl. vs. 129, 130; 133, 134; 546; 634; 999, 1000; 1187, 1188; 1405; 1409, 1410 etc.

67. *heeft voor uit:* heeft voordeel, is in betere conditie.

Men haelt, in d' allerstilste hoeken,
De beste buit uyt heil'ge boeken,
't Is niet te seggen, hoe het hert[+]
Door sulk een buit vervrolikt wert.[72.]

[+]Ps. 119. v. 162.

Wie graeg sijn tijt verquist met mallen,[73.]
Denk', dat s' hem hier te lank sou vallen;
Maer wie se wijslik, laet en vroeg,[+]
Wel uitkoopt, valtse kort genoeg.

[+]Eph. 5. v. 15, 16.

Hier zijn oock tydig alle tyden,[77.]
Om my voor ledig-gaen te myden.
Men vraeg' my dan so dwaeslik niet,
Of my de tijt hier niet verdriet?[80.]

'k Behoeve, van den vroegen morgen
Tot aen den avond, niet te sorgen,[82.]
Wat best ter hant genomen zy;
Ik vind' hier werks genoeg voor my.
Meer reden hebb' ik, om te klagen,
Dat jaren, maenden, weeken, dagen,
En uiren my ontgaen soo snel,
Als noch te kort voor mijn bestel.[88.]

Doch d'eensaemheit, die 'k hier dus prijse,[89-96.]
Sou weinig passen voor d' onwijse,
Die sap noch spijs, noch smout noch sout[91.]
Weet voor 't gemoet tot onderhoud;

72. *wert:* wordt. Buiten het rijm zeldzaam *wert* b.v. 868, meestal *wordt*.
73. *mallen:* gekheid maken.
77. *tydig:* zijn goede tijd hebbend, geschikt; het element woordspel is hier weer duidelijk.
80. ?: een vraagteken na een afhankelijke vraag is in de 17e eeuw niet uitzonderlijk.
82. *niet te sorgen:* mij niet (bezorgd) af te vragen, er mij geen zorgen om te maken.
88. *bestel:* bezigheden.
89-96. Deze regels hebben verwantschap met *BW* I, 234; ze zijn echter ontleend aan *BW* 1, 366 (vgl. vs. 46, 47): Die gheleerde eenzaemheyd en past die luyden niet, die van haerzelven gheen zap of spijs en hebben, tot haer eyghen onderhoud: die van haer-zelven verschrickt, met de Spaignaerts moeten zegghen, *Guarda me Dios de mi*, *God bewaer my van mijn eyghen-zelven*.
91. *smout:* zacht vet, reuzel. Dikwijls komt de verbinding zout en smout voor (*WNT*).

Die met sich selfs niet wel verwaert is,[93.]
Maer voor sich selve schier vervaert is,
En nooit, dan met bedwank en pijn,
Eens by sich selfs alleen kan zijn.

Die d'eensaemheit misbruikt so byster,[97.]
Dat hem, gelijk een asschevyster,[98.]
De leuiheit vast houdt aen den haert,
Is eensaemheits geluk niet waert.
Maer die den geest wel uyt kan spannen,
En vads'ge sluymer weet te bannen,
Ontfangt een invloet, die de ziel
Nooit licht verveeld' of moeylik viel.

Ei! wat verschilt het, waer men woone?
De plaets ver-eert doch geen persone,[106, 108.]
Noch strekt tot mindering sijns staets,[107.]
Maer hy ver-eert veel eer de plaets.
Daerom behoortmen sich te wachten
Van na de plaets den man te achten,[110.]
Vermits de plaets niet heeft noch geeft
Waer van een wijs man vrolik leeft.

Laet elk van schoone steden rallen,[113.]
Ik acht de beste steê van allen,
Daer slechts de mensche liefst mag zijn,
Schoon s' in sich selfs niet heerlik schijn.

93. *verwaert:* veilig, op zijn gemak.
97. *byster:* zeer.
98. *asschevyster:* luiwammes. *WNT* citeert, behalve deze plaats, ook *assche-puyster* uit Sluiter.
106, 108. *De plaets ver-eert* etc.: vgl. Ik zal tonen, dat niet het ambt de man eert, doch de man het ambt. Uitspraak van Agesilaos, (koning van Sparta, 401-361). Ook bij De Brune: *Ziel-gherechten*, blz. 138:

> De man verziet het ampt zoo niet,
> Als wel het ampt den man verziet.

De B. keert de spreuk om, want: ‘Het gaet zoo huyden-daeghs’ is het opschrift van de spreuk.
107. *staet:* waardigheid, aanzien.
110. *na:* naar, volgens.
113. *rallen:* babbelen, kletsen.

Niet in de plaets, maer in de menschen,
Is 't, datmen wel is na sijn wenschen.
Men leeft hier wel of niet vernoegt,
Na dat m'er selfs sijn saken voegt.[120.]

Op aerden is geen stadt of stede,
Die 't hert geeft ware rust en vrede;
Of seker, waer der ergens een,
Elk mensch liep, in gedrang, daer heen.[121.121-124.]
'k Haek na een plaets, niet die plaisierig
Of vol gewoel is, of gansch cierig,[126.]
Maer die bequaem is, om mijn geest[127.]
In 't still' te oeff'nen allermeest.[128.]

'k Beminn' een plaets, daer plaets voor my is,[129.]
Waer in de ziel op 't meeste vry is[130.]
Van 't gheen haer ondanks komt aen boort,[131.]
En meest haer vred' en rust verstoort.
'k Soek sulk een plaets, voor mijn bedrijven,
Alwaer ik in mijn plaets magh blijven,[134.]
En niet hoev' over-al te zijn
Daer niet gehandelt wordt van 't mijn.

120. *Na dat: naargelang*.
121. *stadt of stede*: stad of plaats; Sluiter bedoelt een niet-tautologische verbinding: in zijn woordenspel past hij twee vormen van hetzelfde woord toe met verschillende betekenis.
121-124. Deze verzen vertonen overeenkomst met *Im.* I, c. 12, blz. 26: Dan bemerckt hy oock wel // dat in dese werelt geen volmaeckte gerustheyt // geen volle vrede en kan bestaen. En met *Im.* I, c. 9, blz. 18: Loopt hier ende daer // rust en sult ghy niet vinden als in een nederige gehoorsaemheyt onder eens Overstens beleyt. d'Inbeeldinghe en veranderinghe der plaetsen hebbender vele bedrogen.
126. *cierig*: feestelijk, vol feestdrukte. *WNT* citeert deze plaats met de betekenis *sierlijk*, indirect afgeleid van 't ww. sieren, dat uit 't Duits komt. Het lijkt juister te veronderstellen dat Sluiter het woord heeft afgeleid van *sier* = onthaal, feestelijkheid, dat van Franse oorsprong is; vgl. goede sier maken.
127. *bequaem*: geschikt.
128. *in 't still':* in stilte. Wij gebruiken dit adjectief niet meer gesubstantiveerd. Bij Sl. is de uitdrukking stereotiep: 607, 708, 749, 981, 1243, 1296. Hij kende wel het afgeleide znw. *stilte*, al is het zeldzaam: 244 en in rijm 540, 628. Elders komt *stilheit* voor 736, 1130 en om het rijm *stilligheit* 59.
129. *plaets*: woordenspel.
130. *op 't meeste*: door Sluiter graag gebruikte superlatiefvorm van het bijwoord, bijv. 246, 859, 894. Ook vaak de superlatief van het adverbium zonder lidwoord: 123, 83, 115, 655.
131. *ondanks*: genitivus partitivus; vertaling: van 't geen haar aan onwelgevalligs overkomt.
134. *in mijn plaets*: op mijn plaats, bij mijn werk, vgl. 129.

Van hier en daer te rinkelroijen[137.]
En komt niet, dan 't gemoet verstroijen,[138.]
Soo dat het 's avonds uw gebedt,
Uw lust, uw rust, en slaep belet.
't Zy wat vermakingh Oost of West is,[141, 142.]
Ik sie doch, hoe 't te huis op 't best is;
Daer leef' ik, schrijv' ik, doe iet goets,
Ik juich, ik sing, en ben goets moets.[+]

[+]Iac. 5. 13.

't Beleit van ieders ampt en leven[145.]
Vermag hem altijdt werk te geven.
Elk heeft aen 't sijne, laet en vroeg,
Doch meer dan tijt-verdrijfs genoeg;
Soo dat hy 't in 't geklap van saken,[149.]
Die hem gansch niet of weinig raken,
Noch door geduer'ge nieuwe maer,[151.]
Niet hoeft te soeken hier en daer.

Men kan nauw, in 't gedrang der menschen,[153-160.]
Iet lofliks werken na sijn wenschen,
Mits 't voorwerp van veel ydelheit[155.]
Ons van de rechte streek afleidt.[156.]

137. *rinkelroijen*: rondzwerven.
138. *niet*: niets. Het ontkenningswoord *en* is in de 17e eeuw nog heel gebruikelijk, vooral naast een ander ontkenningswoord, zoals hier. Vgl. 373, 496, 716, 1113, 1231.
141, 142. *Oost of West .... te huis best*: verwerking van het spreekwoord, zoals de didactici uit die tijd dat zo graag deden.
145. *Beleit*: behandeling, inkleding.
149. *geklap van*: gebabbel, beuzelpraat over.
151. *nieuwe maer*: (= nieuwmare): nieuws.
153-160. Deze strofe vinden we als volgt in *BW* I, 407, 408: Zoo is 't zeer moeyelick, 't eynde van een Christelick voornemen te gheraecken, in den drangh en ghewoel des weerelds, om datter zo veel occasien zijn, die onze zwackheyd bekooren, en zoo veel kittelachtige voor-werpzelen, die ons ontschroeven, en van de rechte wegh af-leyden. Men ontfanghter zomtijds, maer men baert-er niet; 't en zijn maer mis-vallen, en wan-gheboorten; de beste voornemens blijven ongedaen, en dickwils in haer geboorte versmoort.
155. *Mits*: doordat; *'t voorwerp van veel ydelheit*: de veelvuldige ijdelheid, die iemand daar wordt 'voorgeworpen', hem daar te voren komt.
156. *de rechte streek*: de goede, juiste richting (streken van het kompas).

Men soekt'er dikwils, maer vergaert niet;
M' ontfangt'er somtijts, maer men baert niet:[158.]
Heel selden komt'er iet wats voort,[159.]
Dan onvolmaekte wan-geboort.

Dies, wie volbrengen wil iet heerliks,
En ernstig tracht na wat begeerliks,[+162.]
Dat nimmermeer 't gewoel hem gaf,
Die sondert eerst sich selven af:[164.]
In allerlei bestend'ge wijsheit
(Als of hy in een paradijs leit)
Vermengt hy sich daar na sijn sin;[167.]
En niemant stoort'er hem dan in.

Wie al sijn vreugt soo binnens huis heeft,
En niet om 't wereltsche gedruis geeft,
Die weet niet veel vermaeks en baets
Te vinden in de keur van plaets.[172.]
Een slechte kamer van vier hoeken,[173.]
Bequaem voor my en mijne boeken,[174.]
Is my genoeg, 't zy waerse staet.
Wat raekt my hoe 't er buiten gaet?

[+]Spreuk. 18. 1.

158. *M'ontfangt'er*: men ontfangt er (nl. in het gedrang); voor ons een vrij krasse proclisis, maar in de 17e eeuw werd *men* niet alleen met sjwa uitgesproken, maar ook vaak zonder n, zodat het gemakkelijk en- of proclitisch kon staan; vgl. 273, 353, 573, 668, 708, 709, 993 etc. In het voorwerk blz. 68, vs. 50. Zie *Weijnen*, § 56.

159. *iet wats*: iets; (in latere drukken 1716, 1778 *yets wat*). De genit. vorm *wats* is zeer merkwaardig (modernisering van het normale wes of wies?); blijkbaar wilde Sl. de partitieve genitief in ieder geval uitdrukken, zoals herhaaldelijk in zijn werk, vooral bij *iet*: b.v. 143, 154, 161 etc.; ook bij *wat* b.v. 162, *veel* b.v. 171 en andere woorden b.v. 84, 148, 290, 368, 1080. (Ook thans nog normaal!). De zgn. appositionele constructie komt echter ook vaak voor, vooral bij *veel* b.v. 155, 255, 271, 995, deze in rijm. Erbuiten 953, 204. Zie ook 1047, 517.

iet wats ... Dan: iets anders dan; een bijzonder geval van overspannen samentrekking.

162. *begeerliks*: de tekst heeft *begeeliks*.

164. *BL 1680* en *1716* hebben: *Sonder eerst het selve af. BL 1717: Zondere.. zich zelven; BL 1778*: *hem selve*.

167. *vermengt hy sich*: gaat hij op; *na sijn sin*: volgens zijn verlangen.

172. *de keur van plaets*: het kiezen van de plaats; hij is niet kies*keurig* wat de plaats betreft.

173. *slechte*: eenvoudige.

174. *Bequaem*: geschikt.

Wat sou 't, so 't plaetsje, daer ik woone,
Een grote Stadt waer, ja de kroone
Van alle Steden, die ik kenn',
Als ick doch op mijn kamer ben?
Of 't Stadt, of Dorp, of vuil, of mooi is,
En of'er veel of geen getooi is,[182.]
Of groot, of klein, of geen plaisier,
Wat geeft of neemt my dat alhier?

Als ik mijn kamerken mag sluyten,[185, 186.]
En houden al 't gewoel daer buiten,
En doen mijn eige werk alleen,
Dan ben ik allerbest te vreên.
Daer hebb' ik 't al, waer hert en oogen[189.]
Sich lieflik meê verlusten mogen;
Daer pronkt mijn allerbest cieraet.[191.]
Wat raekt my, hoe 't er buiten gaet?

Of daer de straten dan vol drek zijn,
Of daer de poorten maer een hek zijn,
Of voor elk huis een mestvaelt is,
Wat geeft my dat voor hindernis?
Moet ik somtijts daer over stappen,
Ik weet niet, of op marm're trappen,
Of op een glatgeslepe steen,
Al sachter soude zijn te treên.

182. *getooi*: versiering.

185, 186. *Als ... buiten*: verwant met *Im*. L. I, c. 20, p. 49: 'Wilt ghy van herten bedroefd zijn, gaet in u slaepkamer, ende sluyt de onruste des werelts daerbuyten.' Dat de context niet zuiver klopt met Sluiters gedachte was voor een 17e-eeuwer geen bezwaar; een deel der gedachte kan hem getroffen hebben. Enige regels verderop in de *Im*. wordt overigens de kamer (= kloostercel) gezien als troostgevend, als een echte vriendin.

189. *ik 't al: BL 1680* en latere drukken hebben: *ik al*.

191. *allerbest cieraet*: allerkostbaarst bezit. De klemtoon van cieraet ligt op de tweede lettergreep, blijkens 't rijm, en blijkens het metrum in 290, 1161, 1344, 1358.

My dunkt, hy is wel week gebakken,[201.]
Die 't hert laet in sijn schoenen sakken,
Wanneer een ongevaegde straet[203.]
Hem die met weinig slijk begaedt.[204.]
Ik ga, met lust, langs onse straten,
En ben verwondert boven maten,
Dat iemandt ooit sich voor laet staen,[207.]
Dat daer mijn vreugt door sou vergaen.

Niet dat ik, tegen alle reden,
Vermaek hebb' in den drek te treden;
O neen: ik minn' de reinheit seer,
Maer 's herten reinigheit veel meer.[+]
'k Hebb' liever noch besmet mijn schoenen
Met slijk, die weer is af te boenen,
Dan 't hert met sondendrek beslijkt,[+]
Die 's Werelts grootsche prael aenstrykt.[216.]

[+]Matth. 5. v. 8.

[+]Spr. 30 v. 12.

Ik trede d' aerd' en drek met voeten;
Maer die in aerdsche dingen wroeten,
Om soo te wesen grootsch en ryk,[219.]
Die laden op sich dikken slijk;[+]
Een dikken slijk, die nu mag blinken,[221.]
Maer al te walgelik sal stinken,
Indien eens 't quaê geweten kom,
En roer des herten mesthoop om.

[+]Hab. 2. v. 6.

201. *week gebakken*: zacht gebakken, verwijfd, een slappeling.
203. *ongevaegde*: niet gereinigde, niet geveegde. Een woord dat Sl. vermoedelijk uit het zuidwesten van ons taalgebied haalde. De Brune gebruikt het (*WNT*).
204. *Hem die begaedt*: die (= zijn schoenen) bevuilt; begaden is nog algemeen 17e-eeuws, vooral bij Cats frequent. Het gebruik van *hem* in deze zin doet oostelijk aan.
207. *sich voor laet staen*: zich inbeeldt, zich in het hoofd haalt.
216. *grootsch*: weelderig.
219. *grootsch*: aanzienlijk.
221. *Een: BL 1680* en latere drukken hebben *En; blinken*: met blinkend slijk wordt met name het geld bedoeld.

Hoewel sich ook, langs onse straten,
Meest leemen huisen vinden laten,[226, 232.]
En dikwils maer een stroye dak,[227.]
Wat geeft my dat voor ongemak?
Ja 'k hebb'er voordeel uit te wachten.
't Is als een beelt voor mijn gedachten,
Dat ieder mensch, hoe frisch, hoe schoon,[+]
Hier slechts een leemen-huis bewoon.

[+]Iob. 4. v. 19.

Laet moojers, toojers, viese pronkers,[233.]
Verwijfde, kiese strate-jonkers,
Op sulke beuselingen sien,
Het is geen werk van wijse liên.
De wispeltuerigheit der Vrouwen,
Die van wat moois, uit swakheit, houwen,
Sie sulks soo wars en spijtig an;[239.]
Het past te qualik voor een Man.

Selfs achten edele gemoeden,
Die sich met mergh van wijsheit voeden,
Al woonens' in een woel'ge stadt,
't Gewoel maer schâ, de stilt' een schat.
Ik soek geen plaets tot mijn genoegen,[245, 246.]
Dan daer 't ghewiss' op 't minst mag wroegen.[246.]

226, 232. *leemen*: in de andere gevallen schrijft Sl. de stoffelijke bijv. naamwoorden zonder n: leeme vloeren 1165; stroye dak 227; zie ook 198, 321, 322, 390, 1173. De spelling met n berust blijkbaar op de bijbeltekst waarnaar de schrijver verwijst. Er zijn ook andere gevallen waarin de slot-n niet aanwezig is, b.v. glatgeslepe 199, eige 254.

227. *En*: de tekst heeft *Een*. Ook in *BL 1680*, later niet.

233. *moojers*, *toojers*: synoniemen van pronker. Waarschijnlijk is Sl. hier leenplichtig aan De Brune: Aristagoras nam zoo veel moeyte, om den jentaert en pronckaert te spelen, datmen hem eyndelick Ma-dame, noemde. Zulcke toyers en moyers schijnen de heylige Schrift te willen beliegen, thoonende jae, dat-men een hayr kan wit of zwart maecken. *BW* I, 181; *vies*: kieskeurig, al te keurig.

239. *Sie*: in *BL 1680* en in de latere teksten *Sien*. Het onderwerp is echter *De wispeltuerigheit der Vrouwen*.

245, 246. *geen plaets ... Dan*: geen andere plaats, dan (vgl. overspannen samentrekking in vs. 159).

246. *'t ghewiss':* 't geweten; volgens *WNT* in de 17e eeuw (niet in 't Mnl.) voornamelijk bij Zeeuwse en Zuidholl. schrijvers. In *Stb*. conscientie. Sl. gebruikt het woord meestal, zelden *ghewete*: 1014.

Soo 'k ben die 'k wesen moet, is 't my
Al-even-eens waer dat ik zy.

Schoon onse plaets waer tien-mael slechter,
Ik leefd'er wel te vreden echter,
Als ik'er 't mijne maer mog doen,[251.]
En met myn oogmerk voort kon spoên.
Al is 't er dootsch van straet-gesweven,[253.]
Die dootschheit is mijn eige leven:
'k Acht' als een doot te veel gewoel,[255.]
Die 't soetste soet in stilheit voel.

Daer 't op de straten, merkten, bruggen,
Van menschen swiert en swarmt als muggen,
Daer d' eene d' ander loopt op 't lijf,
Dat m'in 't gedrang schier steken blijf;
Daer 't al den dagh van kruien, rijen,
En slepen, raest aen allen zijen;
Daer 't rondom schreeuwt, als of de stadt
In oproer waer, wat vreugt is dat?

Een Stadt, van d' Overdaet verkoren,
Om, als een trotsche Babels Tooren,
De Werelt door vermaert te zijn,[+]
Geeft tot veel quaets een losse lijn.[268.]
De weelde gaet'er ongebonden.
Men geeft sich selfs, in dert'le sonden,[270.]
Om d' algemeenheit, veel verlof.
De Hoogmoet houdt 'er open hof.

Wat hoeftm' op grachten vol kasteelen
Sijn oogen juist te laeten spelen?
Waer toe doch met vermaek gelet
Op pragt en prael te vry van wet?

[+]Gen. 11. v. 4.

251. *mog: BL 1680* en latere drukken hebben *mag*.
253. *straet-gesweven*: zwevende menigte. Al komen in het 17e-eeuws verschillende abstracta in het meervoud voor, hier zal wel sprake zijn van rijmdwang.
255. *als een doot*: als een soort van dood.
268. *een losse lijn*: een losse teugel, onbeteugelde vrijheid.
270. *geeft sich selfs....veel verlof*: gunt aan zichzelf veel vrijheid.

Men hoeft veel meer sich toe te rusten,[+277.]
Om voor d' aenprikk'lingen der lusten, [+]I Pet. 2. v. 11.
Die d' ed'le ziel den krijg aen doen,
Sich selfs na moog'likheit te hoên.

Bevind' ik my belust, om d'oogen
Iet groots en aengenaems te toogen,[282.]
Ik kies de beemden en 't geboomt,
Daer 't versche water lieflik stroomt.
Daer sitt' ik neer, om wat te rusten,
Of ga al wand'lend my verlusten,
En sie, in vreugt mijns herten, dan
Het schoon gebouw des hemels an.[288.]

Dan moet al 's Werelts glans verdwijnen.
Wat siet men al cieraets verschijnen
Slechts op het velerlei gebloemt,
Het welk sijn Scheppers glori roemt!
Ook Salomon, die grote Koning,[+]
In al sijn heerlikheits vertoning, [+]Matth. 6. v. 29.
Was niet bekleedt als een van die,
Indien men 't na den eisch besie.

Hier kan mijn ziel sich best vermeien,
Van Godt verquikt in gras'ge weien,[+]
Gevoert aen wat'ren sacht en stil. [+]Psal. 23. 2. 3.
Hier segt s'; HEER, SUS LUST MY U WILL.[300.]

277. *Men hoeft*: het is nodig dat men.
282. *toogen*: tonen. In de Hollandse literaire taal van de 17e eeuw, die sterk Zuidnederlands gekleurd is, komt dit woord nog veelvuldig voor, vooral in het rijm. Vgl. 519, 306, 777. In vrije positie *toonen*: 304, 821.
288. *gebouw des hemels*: archaïsme. Vgl. *Ziel-gherechten*, blz. 143: 't Ghebouw van hemel en van aerd, // Zijn heer en meester ons verklaert.
300. *Heer*, *sus lust my u will*: Sluiters anagram: Wilhelmus Sluyterus, dat hij zeer vaak gebruikt. Enige van de acht gedichten in handschrift te Leiden worden met dit anagram ondertekend, en in de brief - onder dezelfde handschriftenbundeling - van 25/15 Aug: 1666 belijdt Sluiter zijn vreugde in het maken van anagrammen: ‘dat acht' ik als mijn schaeckspel te wesen’. Een tweede anagram op Sluiter in het lofdicht van E. Beckinck, hiervoor blz. 78; *s'; Heer*: elisie over het leesteken heen. Hetzelfde doet zich voor in vs. 1394. De elisie voor h in *d' heerlikste* 518 wijst op de zwakke foneemwaarde van h. De gewone gevallen van elisie zijn bij een schrijver als Sl., die zich zo pijnlijk houdt aan het metrum, natuurlijk zeer talrijk: 298, 299 etc.

Hier hang' ik vaster aen den hemel,
Dan in het ongestuim gewemel[302.]
Der werelt, die my lokt en vleit,[+]
My toonend' al haer heerlikheit.

[+]Matth. 4. v. 8.

Al wat by na hier komt voor d'oogen,[305.305-312.]
Kan haest een Sinne-beelt vertogen[306.]
Van d' een of d' ander goede saek,
Te saem tot stichting en vermaek.[308.]
Men mag uit boomen, kruiden, dieren,[+]
Ja selfs uit muggen, mieren, sieren,[+310.]
Veel lessen trekken, die heel soet
En leersaem zijn voor elks gemoet.

[+]Psal. 104.
[+]Spreuk. 6. v. 6 Etc.

Hoe vry en heuglik kan men buiten[313.]
Voor Godt sijn ziel-begeerten uiten!
Het hert komt in den hemel haest,
Of d' hemel wordt in 't hert geplaetst.

302. *ongestuim*: onstuimig; het woord is oorspronkelijk oostelijk (Hgd. ungestüm), maar in de 17e eeuw gangbaar in de lit. taal.
305. *by na*: dichtbij.
305-312. Vgl. *BW* II, 178: 'Al wat ons voor-komt, en onze zinnen ontmoet, kan ons tot een lesse, een leeringh strecken: de domste beest kan ons een leer-meester wezen'. Op een andere plaats, *BW* I, 442, lezen wij: 'Het minste zierken, het kleynste zonne-veesken dient ons tot een schole van Gods-gheleerdheyd. 't Is oock het werck van een nijver Christen, den oppersten werck-meester, zelfs in het hangeltjen van een mugge, aen te schouwen'.
306. *haest*: onmiddellijk, spoedig; *haest*, dat nog maar korte tijd de betekenis van *bijna* draagt, betekent bij Sl. steeds: snel, onverwijld: 315.
308. *tot stichting en vermaek*: de verbinding van utile dulci (nogmaals 311, 312 *soet en leersaem*) is een literaire wet van Horatius, (*Ars poëtica* vs. 343) waaraan de praktische Hollander in de 17e eeuw streng vasthield. Het is voor Sl. een herhaalde belijdenis van het doel van zijn dichterschap. Deze strofe vertoont ook het tijdsverschijnsel van in alles de weerspiegeling te zien van iets hogers: de beeldspraak der dingen (emblemata). N.a.v. een zelfde uitgangspunt lezen wij bij Cats: *Sorghvliet*, *Wercken*, 1726, II, blz. 302b:

> Gy die vernuft bemerckt in boomen, kruyden, beesten,
> Schrijft dat ten volle toe den Vader van de geesten,
> Niet een soo kleynen dier, of soo geringen kruyt,
> Of 't roept oock sonder stem den grooten Schepper uyt.

310. *sieren*: kleine wormpjes, mijten. De overgang naar het thans alleen nog gangbare gebruik mogelijk reeds bij Sl. 1416: *niet een sier* = geen zier.
313. *heuglik: BL 1680* heeft *heugelik; BL 1716* en *1778* hebben *heerlyk*, *BL 1717 heuglyk*.

Maer (om te spreken sonder veinsen)
Ik weet niet, waer ik mijn gepeinsen
Al laet', wanneer ik, in de Steên,[319.]
Door 't volk gae langs de straten treên.

De daeg'raet spreidt haer goude glenst'ren[321.]
Alhier eer voor mijn glase venst'ren,
Dan daer de mueren dicht en hoog
Zijn als een blindde voor het oog.[324.]
'k Aenschouw met lust, en miss' te noode[325.]
Die allereerste morgen-roode,[326.]
Die 't aerdrijk geeft een nieuwe jeugt,
En 't hert en oogen t'saem verheugt.

't Is dikwils jaer en dag geleden,
Dat somm'ge luiden in de Steden
Nooit sagen, waer, en hoe de Son[331.]
Haer schoone morgen-glans begon;
Hoe die met goud' en purp're stralen,[+]
Ons enigsins daer af komt malen
Godts vreeselijke Majesteyt,[+]
Die meerder is in heerlikheyt.[336.]

[+]Iob. 37. v. 22.

[+]Syr. 43 v. 2.

319. *Steên:* syncope van de intervocalische d wordt door Sl. ruimschoots toegepast als rijm of metrum dat vraagt: 48, 61, 475, 538, 557, 839, etc.
321. *glenst'ren:* vonken. Deze strofe doet sterk denken aan *Den Binckhorst*, 63-65:

> De huysen Hemels-hoogh het clare Sonnen-licht
> Dy niet ontstelen, noch bedroeven dyn gesicht.
> Het lieflick morgen-rood dy altijds vroeger blincket,

324. *blindde:* vensterluik; n.b. in deze context de associatie met blindmaken.
325. *met: BL 1680* en *1698* hebben *me*.
326. *morgen-roode:* morgenrood. Dit is geen substantivisch gebruikt adjectief, maar een vrouwelijk znw. (Die ... morgen-roode, Die ...). Het is een der weinige dialectismen bij Sl., onder dwang van het vrouwelijk rijm, met een suffix -e (oude) of -de (lenghde); vgl. 1142. Vgl. Kiliaen i.v. roodte: Ger. rote: Sax. rode. Kiliaens dialect-bepalingen zijn betrouwbaar.
331. *Nooit:* ooit; vroeger bij een werkwoord in de verleden tijd niet ongebruikelijk o.i.v. een negatieve bijgedachte.
336. *meerder:* groter.

Is iet op aerden aengenamer,[+]
Dan (als een Bruid'gom uyt sijn kamer,[+]
  Verciert in 't heerlikst feest-gewaedt)[+]
De Son sien opgaen in cieraet?[+340.]
Of, met haer eerste glans, hier buiten[+341.]
Te sien de jonge teere spruiten,
  Van dauw en regen soet bevocht,
  Haer hooft uit steken in de locht!

't Gevogelt selfs kan 't niet verswijgen,[+]
Maer singt en springt dan op de twijgen,[+]
  Om dat het weer een nieuwe dag,
  Met nieuwe vreugt, aenschouwen mag.
Het leert ons met sijn quinkeleren,
Hoe ieder sal sijn Schepper eeren,[350.]
  En hertlik zijn verheugt in 't licht[+]
  Van sijn heilstralend aengesicht.

Dan tijtmen hier by tijt aen 't werken;[+353.]
Maer (soo ik immer aen kan merken)[354.]
  't Onlustig Stadt-volk wil niet op,[355.]
  Tot dat men haer van 't bedde klopp'.
't Genoegen, dat sy 's morgens rapen,
Is in 't vergapen en verslapen
  Van 't eelste deel des dags op 't meest,
  Welk 't lichaem hindert en den geest.

[+]Pred. 11. 7.
[+]Ps. 19. 6.
[+]Ies. 61. 10.
[+]Richt. 5. 31.
[+]2. Sam. 23. v. 4.

[+]Pred. 12. 4.
[+]Ps. 104. 12.

[+]Psal. 4. 7. 8.

[+]Psal. 104. 22. 23.

340. *cieraet:* pracht, praal, luister.
341. *haer:* slaat op de zon (normaliter vr., vgl. 332), maar de beeldspraak 338, 339 (bruidegom), is ontleend aan psalm 19.
350. *sal:* moet.
353. *tijtmen:* gaat men; van het Mnl. tiën, tyen, (door verwarring met het eig. w.w. tien), meestal met epenthetische d: tiden, tijden. De drukfout *teyt* in *BL 1778* schijnt te wijzen op een snel verouderen, niet meer bekend zijn van het werkwoord. Sluiter kiest het woord om het effect: tijt... by tijt: een van zijn quasi-etymologieën, die hier beter uitkomt dan in de versie *bij tijts* uit *BL 1680* en de latere drukken.
354. *soo:* zoals.
355. *Onlustig:* lusteloos, landerig.

Hoe soet is 't, 's morgens, op het singen
Der voog'len, uyt het bedd' te springen,
En dan te sien, wat, tot Godts lof,
Is uitgesproten in den hof!
Wat geeft dan tijt en vlijt al vruchten[365.]
In sulke stille lantgehuchten![367.]
Wat werpt de vroege Morgen-stont
Ons dan al gouts toe uit haer mont!

Wat gaet de dag voort heuglik henen
Voor een die sich begeert te spenen
Van al wat d' ed'le ziel verstoort
En tot verkeerde lust bekoort!
't Geluk en is niet uit te spreken,
Dat, waer men 't hooft hier uit komt steken,
Men d' oogen rondom heeft in 't groen,
En die voor ydelheit kan hoên.

Laet macht'ge steden, trotsche wallen,
Met luister van de werelt brallen;
Des hemels glori blinkt op 't velt,[+]
En wordt'er sichtbaerlik vermeldt.
Daer 't vruchtbaer kooren op sijn stoppelen,[+381.]
Of 't weilant groent van versche droppelen,[382.]
De kudden berg en dal bekleên,
Daer wordt met vreugt Godts lof beleên.

O! die, bevrijt van aerdsch geslommer,[385.]
Slechts gaet of sit in dichte lommer,
Op d' oever van een suiv're beek,
En houdt daer met sijn Godt gespreek,[388.]

[+]Psal. 104. 14. Etc

[+]Psal. 65. 11. Etc.

365. *tijt:* namelijk goed bestede tijd; nadert in betekenis tot ijver, volharding. Sl. gebruikt veel synoniemen, bij voorkeur rijmend of alliterend.
367. *Morgen-stont:* verwerking van het ook vroeger reeds algemeen bekende spreekwoord.
381. *stoppelen:* stengels, halmen.
382. *groent:* ook gezegde bij *kooren*.
385. *geslommer:* beslommeringen, zorgen.
388. *gespreek* = gespraak: rede, gesprek, onderhoud (vgl. Hgd. Gespräch); *gespreek houden:* zich onderhouden.

Die wordt bekoorliker gedragen,
Dan in karos of gulde wagen
Door 't allermeest geswier der stadt,[391.]
Daer 't aerdsch alleen wordt hoog geschat.

Gy denkt misschien; By somer tijden
Sou dit noch alles zijn te lijden,
Maer 's Winters is de vreugt van 't Lant
Geheel verstorven en van kant.[396.]
Dan zijn geen bladen aen de boomen,
Dan stremt het ys de water-stroomen:
't Is al van gras en bloemen kael;
De voog'len swijgen altemael.

Maer segt my, lieve Stadts-gesinde,[401.]
Wat vreugt is dan by u te vinde?
Komt ook by u geen sneeuw of ys,
Of koud', op onse landes wijs?[404.]

391. *allermeest geswier:* de weergave *grootste drukte* is te zwak; de voortdurende luchtige beweging gaat verloren; *kermis-drukte* benadert de betekenis. Vgl. 464.
396. *verstorven:* te niet gegaan, verdwenen; *van kant zijn:* niet meer aanwezig zijn.
401. *Stadts-gesinde:* enkelvoud of meervoud? De vorm maakt de indruk enkelvoudig te zijn: ter vermijding van de meervouds-n moet zelfs de infinitief *vinde* in het rijm een veer laten. De imperatief *segt* geeft geen uitsluitsel. In de 17e eeuw was de t-vorm in het enkv. niet ongewoon, de *Stb.* gebruikt die zelfs uitsluitend. Zelfstandig gebruikte adjectieven hebben in het mv. in *BL* meestal een n: 488, 601, 624, 970, 994, 1019, 1149, 1233, 1262; daarnaast echter: *met veel wijse*, *Geleerd' en hoog-ge-eerde* 1089, 1090. Het woord *nekken* 405 pleit voor de meervoudsopvatting van *Stadts-gesinde*. Ook de richtlijnen van oudere grammatici kunnen ons geen uitsluitsel geven. Christiaen van Heule stelt in *De Nederduytsche Spraec-konst ofte Tael-beschrijvinghe* (1633) dat de zelfst. gebruikte adj. in de nom. pl. doorgaans ‘bevallicker zonder N op het eynde’ zijn; en in andere naamvallen meervoud is het weglaten van de n niet steeds verwerpelijk. (Zie de uitgaven van Van Heules beide spraakkunsten door Dr. W.J.H. Caron in *Trivium*, nr. I, 2 dln., Groningen-Djakarta 1953: II, blz. 73.) A. de Hubert spreekt in *Noodige waarschouwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtze tale* (1624) zelfs geen voorkeur uit voor e of en. (Dr. F.L. Zwaan: *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*, Groningen-Batavia 1939, blz. 18, 128 reg. 212-215.) S. Ampzing tenslotte heeft in *Nederlandsch Tael-bericht* (1628) duidelijk voorkeur voor *en* in het mv. bij zelfstandig gebruik, maar de uitgang *e* wil hij niet afwijzen, omdat deze vaak zachter en aangenamer klinkt; dezelfde reden van ‘zoetvloeiendheid’ die ook Van Heule hiervoor aangaf. (Zie: Zwaan, a.w., blz. 36, 147 reg. 385-401.)
404. *op onse landes wijs:* vgl. 292 *sijn scheppers glori*; verder 294. Bij Vondel komt in een genitiefgroep voor het woord waarvan hij afhangt, soms in het enkv. de normale buiging van beide woorden voor, maar meestal krijgt alleen het substantief een uitgang -s; in de *Stb.* echter komt nog veel de oude vorm voor. (*V. Helten*, § 264, L.C. Michels: *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werken*, Nijmegen-Utrecht 1941, blz. 44 v.). Wel is de aanpassing van *onse* aan wijs i.p.v. aan land grammatisch een merkwaardige figuur, waartoe het metrum wel zal hebben bijgedragen. Misschien is het nog een heel oude constructie, zoals *die coninx sone*, waaruit de koppeling koningszoon.

Of schijnt de Son daer in uw nekken,[405.]
Dat d' oogen u van tranen lekken?
Men wierd van ouds al verr' gewaer,[407.]
Hoe kout en suer de Winter waer.

Wie gaet dan lang op straten dralen?
Men weet sijn neus daer in te halen,[410.]
En soekt een hoekje dicht by 't vier,
Tot sijn vermaek, soo wel als hier.
Daer sitmen dan soo net en fiertjes,[413.]
Al meest by kleine prop're viertjes,[414.]
Want turf en hout wordt dier betaelt,
Die m' hier uyt bosch en veenen haelt.

Ik vinde 's Winters niet bequamer,[417.]
Dan dat ik, op een warme kamer,
In stille vryheit, iet ver-richt'
Het welk te saem vermaekt en sticht.[420.]
En 'k sal my 's avonds minder quellen,
Dan of een narre-slee met bellen,[422.]
Door al de straten van de Stadt,
My op en neer getrokken hadt.

405. *nekken:* zie aant. 401. Als dit woord enkelvoud is, gebruikt Sl. hier een zeer ongewone nevenvorm van nek, die oostelijk, zelfs onnederlands aandoet.
407. *wierd:* werd; het is de gewone vorm voor de verleden tijd; b.v. 661, 669, 983, 1504. Sporadisch komt nog voor *wert* = wordt; b.v. 496, 824, 1256; vgl. aant. bij 72.
410. *sijn neus inhalen:* Zijn neus (pars pro toto: de neus is gevoelig voor kou) onderdak brengen: de kou ontvluchten.
413. *fiertjes:* nogal statig, een beetje opgeprikt.
414. *prop're viertjes:* keurige, netjes afgepaste vuurtjes.
417. *bequamer:* aangenamer, welgevalliger. In deze betekenis reeds niet meer zeer gebruikelijk in de 17e eeuw volgens *WNT*. Mogelijk uit het Duits, of aan Cats ontleend, die in *WNT* met twee voorbeelden vertegenwoordigd is.
420. *vermaekt en sticht:* utile dulci, vgl. 308.
422. *narre-slee:* de oorspronkelijke vorm van arreslee; de naam is mogelijk ontleend aan de bellen, waarmee het paardetuig, evenals een narrenpak, behangen is; voor Sl. speelde die oude betekenis zeker nog een rol: een slee voor narren.

Geen winter drijft myn lust na Steden.[425.]
'k Hebb' dan, soo wel als 's somers, reden,
Om liever hier te mogen zijn,[427.]
Vermits hier 't dag-licht eerder schijn.
Men wint hier wel een half uer daegliks:
En is dat niet iet welbehaegliks
Voor een, die nauwkens, vroeg en spâ,[431.]
Die korte daegjens houdt te râ?[432.]

Wat iemant ooit geneuglik toetste,[433.]
Ik houde licht en lucht voor 't soetste,[434.]
Dat mijn gemoet verquikken kan.
Wat deert my hier de winter dan?
'k Acht ieder winter-dag voor winste.
Ik weet niet wat als dan in 't minste
Voor vreugt sou wesen in de Steên,
Of 'k hebb'se beter hier alleen.

Weet, dat ik ook wel, met vermaken,
Kan na de winter-daegjens haken,
Waer in ik hebb' het minst belet[443.]
In 't geen daer 't hert is op geset.
't Besoek van dert'le Stedelingen
Verstoort my dan niet in mijn dingen.
Men klopt, om d' een of d' ander leur,[447.]
Dan half soo veel niet aen mijn deur.[448.]

425. *na:* naar. Meestal gebruikt Sl. *na* i.p.v. *naer*. Dit laatste als uitzondering in 479, 480, 530.
427. *mogen:* omschrijvend werkwoord met zwakke modale kleur; vgl. ik mag 's avonds graag een kaartje leggen.
431. *nauwkens:* verkleinwoord (vgl. 413) van het adv. *nauw:* schriel, karig, zuinig; *spâ* = spade: laat; *vroeg en spâ:* te allen tijde, onder alle omstandigheden.
432. *houdt te râ:* zuinig is op, zorgvuldig bewaart.
433. *toetste:* keurde, proefde; in deze betekenis Westvlaams volgens *WNT*.
434. *houde:* de 1e pers. sg. heeft bij Sl. meestal de uitgang e, dikwijls met apocope: 417, 426 etc.
443. *belet:* belemmering.
447. *dingen:* bezigheden, aangelegenheden; vgl. 514.
448. *leur:* beuzeling, zaak zonder betekenis.

Men laet my met gemak by 't mijne.
Soo heeft de winter ook het sijne,
Dat my tot groot genoegen strekt,
En tot veel goets en soets verwekt.
'k Segg, dat de stadt-liên, daerentegen,
Meer met de winter zijn verlegen.
Sy zijn dan hier dan daer ter bank,[455.]
De winter valt haer jaren lank.

Soo lang' als ik maer niet en misse
Een bly gemoet en vry ghewisse,[+]
En mag gevoelen in mijn geest
Slechts dat geduerig vreugden-feest,
Wat sal ik dan om 't ander geven?
Een vrolijk hert is 's menschen leven:[+]
En dat bewaer ik beter hier,
Dan midden in het Stadt-geswier.

[+]Spr. 15. v. 15.

[+]Syr. 30. v. 22.

't Valt moeilik, langs bepronkte straten[465.]
Geen ydelheit in 't hert te laten.
Daer alles sich soo schoon doet voor,
Is licht iet, dat het hert bekoor.
Maer, waer de Werelt minder glans heeft,
Weet, datse daer ook minder kans heeft.
Door aensien wordt het oog versocht.[471.]
Schoon voor-doen is al half verkocht.[472.]

Een ander mag sich sterker voelen,[473.]
Om, onder 't menigvuldig woelen,
Sijn aendacht even sterk te voên,[475.]
Ik ben te swak om sulks te doen.

455. *bank:* in oudere taal de gewone naam voor de zitplaats bij een drinkgelag in de kroeg; vgl. de schilderijen uit vroegere tijden.
465. *bepronkte:* versierde.
471. *aensien:* voornaam uiterlijk; *versocht:* in verleiding gebracht.
472. *Schoon...verkocht:* een spreekwoord dat ook te vinden is bij Cats, *Wercken* I, 496 en bij Westerbaen, *Ockenburgh* blz. 34.
473. *sterker...om:* een contaminatie van: sterker dan ik, zodat....en: sterk genoeg om.
475. *aendacht:* godvruchtige overpeinzing, - gerichtheid.

'k Bevinde, datmen langs de straten
Vol wereltsch' eere, glans, en staten,[478.]
Veel meer naer d' aerde buigt en nijgt,
Dan opwaerts naer den Hemel stijgt.

't Is seker, dat wy met ons' oogen[481-484.]
Den Hemel soo niet aensien mogen,[482.]
Daer sich een muerwerk tusschen stelt,
Als in een vlak en open Velt.
Wy sien langs 't velt de Sonne blinken,
Daer langs de straet ons' oogen pinken[486.]
En gluiren na dien aerdschen pracht,
Die uit der grootschen huisen lacht.[488.]

't Valt lichter hier sich selfs met eenen
Van al het stadtsch vermaek te spenen,
Dan in de stadt het selv' alleen
Te schikken na bestier van reên.
De lusten, die de ziel bekooren,
Zijn lichter t' eenemael te smooren
Dan soo te maet'gen, dat het hert
Niet eenigsins verstrikt en wert.

Daer, met betoverend gegrinkel,[497.]
De werelt open doet haer winkel

478. *staten:* staatsie, praal, luister. (In deze betekenis in *WNT*, XV, 235 geen voorbeeld van het meervoud).
481-484. Deze regels vertonen grote overeenkomst met *BW* I, 472, vooral met het einde van het citaat. Het begin wijst in de richting van vs. 473-480: Hooge Staten, eere en aenzien mogen ons verheffen, tot den hooghsten trap van uytsteck, en nijd bij andere verwecken; maer 't en is de rechte wegh niet, om tot die hemelsche glory te naderen. Men ontdeckt den hemel zoo licht niet, in een land vol van geberchten, als in een vlack en open veld.
482. *mogen:* kunnen.
486. *Daer:* terwijl; *pinken:* scherp kijken.
488. *der grootschen huisen:* de huizen van de rijken, van de aanzienlijken. Deze uitdrukking en de context doen wel heel sterk denken aan vs. 7 en 8 van *Beatus ille*, *Epode* 2, van Horatius: Forumque vitat et superba civium // Potentiorum limina. Vertaling: en de markt (het openbare leven) ontwijkt en de trotse huizen der machtiger burgers.
497. *gegrinkel:* gegrijns, grijnzende gelaatsvertrekking.

Van wellust, kostlikheit en eer,[499.]
En wat een grootsch gemoet begeer;[500.]
Wie sulks alsdan van herten weigert,
Die moet al hooge zijn gesteigert,[502.]
En klimmen met sijn ziel recht op,[503.]
Tot Zions berg, in d' hoogste top.[504.]

Daer 't steen geflonk, als nieuwe sterren,[505.505-508.]
Een vleeschlijk ooge komt verwerren,
Daer als een nieuwe hemel brandt[507.]
Van peerlen, gout, en diamant;
Daer daegliks ruischen hoofsche drachten;
Hy moet al sterk na 't hemelsch trachten,
Die sulk een prael en pomperij Hand.[+511.]
Dan houden kan voor lomperij.[512.]

[+]25. v. 23.

D' artsch vyant van Godts lievelingen,[513.]
Geheel deurtrapt in al sijn dingen,
Wanneer hy 't heeft van all's besocht,[515.]
Dat hy se tot sich trekken mogt,
Vind niet bequamer uit ten lesten,
Dan dat hy d' heerlikste ghewesten[+]
Van 's werelts Koninkrijken toog',
Als meest verlokkend' hert en oog.

[+]Matth. 4. v. 8.

499. *kostlikheit:* kostbaarheden, uiterlijk vertoon.
500. *grootsch:* prachtlievend. De tekst heeft *gtootsch; begeer:* maar begeren mag.
502. *hooge:* zie aant. 1133; *BL 1680* en latere drukken hebben het onlogische *hooger*; *gesteigert:* gestegen.
503. *recht op:* recht omhoog.
504. *Zions berg:* tempelheuvel in Jeruzalem, woonplaats van Jahwe; vandaar: de hemel.
505. *'t steen geflonk:* geflonker der edelstenen. Voor eigenaardig verbinden en scheiden (ook *somer tijden* 393) van samenstellingen zie L.C. Michels: *Bijdrage*, blz. 43 v.v.
505-508. Vergelijk voor deze regels: ‘'t Hof is een ander weereld, daer nieuwe sterren, en een hemel van peerlen en diamanten schettert:’ *BW* I, 79.
507. *als:* als het ware.
511. *pomperij:* weeldevertoon, ijdele pracht.
512. *lomperij:* vodderij, prullaria.
513. *artsch vyant:* aartsvijand. *BL 1680* en de latere drukken hebben *aertsch vyant*. Sluiter gebruikt hier een oudere vorm, die in het Mnl., naast vormen met e-, aa- en ee-klanken, voorkwam. Kiliaen geeft ook *artsch-vijand* en andere samenstellingen met *artsch*, die we ook bij De Brune kunnen aantreffen, b.v. *artsch-zonden. Emblemata*, 319.
515. *van all*'s: adverbiaal, op alle manieren; *besocht:* beproefd.

'k Voel, in mijn kleintje, hier geen mangel;[521.]
Daer steekt my een verborgen angel,
My twyff'len doend', of sulk een staet
Den mijnen niet te boven gaet.
Word' ik daer door niet afgetogen,
Ik word'er echter door bewogen.
Het gaet hoe 't gaet, een sulk vertoog[527.]
Bedwelmt al heimlik ziel en oog.

Derhalven hebb' ik meer begeeren,
Om weer gerust naer huis te keeren,[530.]
Dat mijn gemoet sich selfs besitt',
En volg' syn voorgestelde wit;
Om my weer vryheit te beloven,
Dat niemant my een dag mag rooven,
Want tijt-verlies is sulk een quaet,
Dat sich niet weer vergoeden laet.

Hy kan niet in syn rust gedyen,
Die strijkt en kijkt aen allen zyen.[538.]
Indien g' uw geest bezaed'gen wilt,[539.]
Bedwing uw lichaem eerst in stilt'.[540.]
Dien d' Ydelheit niet sal bekooren,
Keer' af syn oogen en syn ooren:
Soo sluit men haer de vensters veur;
Soo gunt men haer geen open deur.

Wie in de werelt kan verkeeren,
En uit het hert de werelt weeren,[546.]
Die moet al heel voorsichtig gaen;
Soo licht kleeft ons het wereltsch' aen.

521. *kleintje:* nederige staat, bescheiden levenswijze; *mangel:* gebrek. Waarschijnlijk aan het Hgd. ontleend, maar in de 17e eeuw (en later nog) zeer gangbaar.
527. *vertoog:* vertoon.
530. *gerust:* niet verontrust, veilig.
538. *strijkt:* gaat.
539. *bezaed'gen:* tot kalmte brengen.
540. *Bedwing:* de enige imperatief uit *BL* zonder de uitgang t.
546. *de werelt weeren: werelt* wordt hier geladen met de betekenis van *weeren:* wat geweerd moet worden (bewuste schijnetymologie als woordenspel).

Hoe 'k van de werelt meer kan scheien,
Hoe minder datse my sal vleien.
Sy vleit ook hier, maer sulks verscheelt,
Als schildery van 't levend' beelt.

't Geschildert onweer staet vervaerlik,
Maer is m' op zee, en wordt'er waerlik
Soo hol geslingert op en neêr;
Alsdan verneemt men 't dies te meer.
Des werelts ydelheit, by tijen,
Verschijnt hier wel in fantasijen,[558.]
Maer, even alsse dan verschijnt,
Bevind' ik, dat s' ook weer verdwijnt.

Een goede schuil-plaets en bevryding[561.]
Is hier voor driederlei bestrijding,[562.]
Waer door men meest en in 't gemeen
Bevochten wordt in groote Steên,
De strijdt der oogen, tong, en ooren,[565.]
Komt my soo dikmael hier niet stooren.
Ik hou my hier als buiten schoots.
En is die vrijheit niet wat groots?

De werelt kan heel licht verlokken,
Soo dat de mensch wordt afgetrokken,[+]
Van 't goê, tot quaê begeerlikheit,[571.]
Als door een lekker aes verleidt.
M' aenschout geen aerd' en hemel t'samen:[+573.]
En Godts en 's werelts liefde quamen[574.574, 575.]
Nooit met malkander over-een:
Men kan maer dienen een alleen.[+]

[+]Iac. 1. v. 14.

[+]1 Ioan. 2. v. 15.

[+]Matth. 6. v. 24.

558. *fantasijen:* inbeeldingen, hersenschimmen.
561. *bevryding:* bescherming. *WNT* citeert deze plaats onder de eveneens verouderde betekenis: perk, gebied.
562. *bestrijding:* bekoring, vijandelijke macht. (niet in *WNT*).
565. *strijdt:* bekoring (= bestrijding 562). Ook deze betekenis niet in *WNT*.
571. *'t goê:* ongewone syncope bij het zelfstandig gebruikte adjectief: het goede.
573. *M' aenschout:* de tekst heeft *D' aenschout*.
574. *Godts en 's werelts:* genit. obiectivus: de liefde tot God en die voor de wereld.
574, 575. Vgl. *BW* II, 127, hoofdstuk CLXXX: *Hemels en weerelds liefde*. De liefde van de weereld, en die van Christus en konnen niet wel t'samen woonen. Elders (II, 156) verwijst De Brune naar 1 Joh. 2: 15.

Die in 't gewoel van aerdsche dingen[577-580.]
Sich selfs soo diep en vast in-wringen,
Dat s' altijt die voor oogen sien,
En zijn belaên met sorg van dien;
Hoe vinden s' ooit sich selve ledig,[581.]
Om onverhindert, vry en vredig,
Te trachten na een hooger goet?
Daer elk voor-al na trachten moet.[584.]

Ook kan een weelig woelig leven[+]
Geen rust of waer genoegen geven;[+]
Daer d' een als d' aêr, wil overdaet,
En kuipt en kruipt om hooger staet.[588.]
Daer meest gelijke-stands-personen[589.]
Malkaêr uit staet- en baet-sucht hoonen,[590.]
Of d' een is heim'lik gram en quaet,
Dat d' ander voor syn oogen gaet.[592.]

Daer elk wil voeren hoogmoets stander;
Daer d' eene jalouzy volgt d' ander,[594.594, 597, 598.]
Soo dat de geest schier nimmer vry
Noch d' asem recht gerust en zy.

[+]Ps. 39. 7.
[+]Pred. 2. 22, 23.

577-580. *Die.... van dien:* een zeer uitvoerige prolepsis, hervat in *s'* 581. Deze stijlfiguur wordt met kennelijke voorkeur door Sl. toegepast.

581. *ledig:* niet in beslag genomen door allerlei bezigheden. Ledig heeft voor Sl. hier een gunstige zin, mogelijk in de mystieke betekenis van: met een ziel die niet belemmerd wordt door aardse gedachten en strevingen. Vgl. 623 *ontbloot:* beroofd; hier in de zin van gevrijwaard en wellicht met het mystisch-ascetische woord als achtergrond.

584. *voor-al:* op de eerste plaats.

588. *staet:* ambt. Zowel achter 588 als achter 596 verwachten we eerder komma. Tot 600 hangen de zinnen af van 585, 586. Het parallellisme in de opbouw (5 bijzinnen met *daer*) - veel voorkomend bij Sluiter - is misschien een bijbels element, al zal het hier op De Brune teruggaan (zie 594).

589. *meest:* meest(al) dezulken die van gelijke stand zijn.

590. *staet-sucht:* streven naar positieverbetering, veel voorkomend in de combinatie met baatzucht.

592. *voor sijn oogen gaet:* dat hij de ander wel móet zien (omdat die een hogere positie heeft).

594. *jalouzy:* jaloerse zet, geste.

594, 597, 598. 597, 598. Deze drie verzen zijn overgenomen uit De Brune's *Emblemata*, blz. 272: gelukkig is wie stil en onbekend ‘zijn eyghen dinghen’ doet. Als men de trap van ‘eer en staet’ heeft geraakt is de gerustheid weg: ‘Daer ghelijck Cicero zeght, “de neerstigheyd vol veete is; de nae-latigheyd vol verachtinghe; de strafheyd schadelick; de mildigheyd, on-aenghenaem”. Daer de eene jelourzye de andere baert: daer altoos te hacken en te weeren, te stooten en te wijcken is.’ Even verder volgt het gedeelte van 641-648.

Daer steeds te hakken en te weeren,[597.]
Altoos te stooten en te keeren,
Nu dit, dan dat, is in de weeg'[599.]
En 't nimmermeer eens is te deeg.[600.]

De Nijdt, der vroomsten vyandinne,[601.]
Die, als een boose loose spinne,[602.]
Vergift uit d' eêlste bloemkens schept,
Waer uit het byken honig lept,[604.]
Mag my van verr' een krijg aenseggen;
My lust niet met haer aen te leggen.
'k Ontschuil haer liever hier in 't still',
En laet haer woeden na haer wil.

Men sal my hier soo licht niet mogen[609.]
Aenschouwen met afgunstig' oogen,
Noch ik voor-al een ander niet.[611.]
't Bekoort geen hert dat d' oog niet siet.[612.]
Hier leev' ik met mijn staet te vreden,[613.]
En wensch, in stille besigheden,
Dus buiten nijdt en strijdt, voortaen
Na d'eeuw'ge rust-plaats voort te gaen.

Niet is op aerden groot te schatten,
(Hoe salig is hy, die 't kan vatten!)
Dan 't vry gemoet, dat, wel-beraên,
Die grote dingen kan versmaên.

597. *hakken* en *stooten:* aanvallen; *weeren* en *keeren:* verdedigen.
599. *is in de weeg':* hindert.
600. *te deeg:* naar behoren, in orde. (rustig).
601. *der vroomsten: BL 1680* en latere drukken hebben *der vroomste; BL 1717: der vroomen*.
602. *loose:* vals, sluw.
604. *lept:* met kleine hoeveelheden zuigt.
609. *mogen:* kunnen.
611. *Noch:* en; de dubbele ontkenning, die nog in onze gesproken taal leeft, was vroeger heel gebruikelijk. Ook 111.
612. *'t:* voorlopig onderwerp; *dat:* wat.
613. *staet:* lot.

O! mogt ik soo my selfs versaken,
Dat 't hert na 't aerdsche nooit mogt haken,
Maer zijn, met lust, daer van ontbloot!
'k Waer, boven alle grooten, groot.

Begeertge vreed' en rust? Waer soekje?[625, 626.]
S' is in een hoekje met een boekje.
Soekt hier en daer, en waer gy wilt,
Sy is te vinden in de stilt'.
Gy meugt van lust en rust veel droomen,
Doch sult s' in 't aerdsche nooit bekomen,
Maer onlust in de plaets van lust,
En onrust in de plaets van rust.

Wat is 't dat iemant 's werelts spel lust?[633-640.]
Daer al de wel-lust is een quel-lust;
De wel-stant wel-sant; al haer goet[635.]
Gaend' op en af als ebb' en vloet:
Daer d'allergrootste prael haer quael heeft;
De scherts veel smerts tot haer onthael heeft;[+638.]
De eer haer seer, 't beval sijn val;
Het soet sijn roet, ja al sijn gal.[640.]

[+]Spr. 14. v. 13.

625, 626. 626. Deze regels roepen de figuur op van Thomas a Kempis, die immers graag zo wordt voorgesteld: In omnibus requiem quaesivi et nusquam inveni, nisi in angello cum libello. (overal heb ik rust gezocht, en ik heb ze slechts gevonden in een hoekje met een boekje). Deze tekst staat op een prent, waarop Thomas wordt voorgesteld in aanbidding; uitgave van de *Imitatio* door Rosweidus (1629). Bij Sluiter was er al een flauwe verwijzing naar deze spreuk: 69, 70. Ook Cats heeft de gedachte verwerkt in *Sorghvliet* I, *Wercken* II, blz. 287a:

> Het is geen kleyn vermaack te sitten met een boeckje,
> Ontrent een groene laan, of in een eensaam hoekje,
> Te lesen eenig werck, dat ons de ziele sticht,
> Of Godt een offer doen, met eenig soet gedicht.

633-640. Al 585-600 was rijk van taal, maar hier viert zijn virtuositeit zich geheel uit. Bijna ieder woord roept zijn echo op. Binnenrijmen en dubbelrijmen maken de klank weelderig vol. In heel *BL* komt overigens Sluiters lust aan liefst rijmende of alliterererende woorden - meest synoniemen - tot uiting.

635. *wel-sant:* drijfzand.

638. *tot haer onthael heeft:* tot beloning krijgt.

640. *al:* alles (zijn bitterheid heeft).

Soo 't al, wat in de Steên behaelt wordt,[641-648.]
Soo dier gekocht, soo suer betaelt wordt,
Wie isser, die niet, met vermaek,
Na 't vrye BUITEN-LEVEN haek?[644.]
Om liever daer sich te verquikken,
Dan soo elendelik te stikken,
Door bange lucht van 't Steedsch gedrang?[647.]
Wie kiest geen vryheit voor bedwang?

De staet der allereerst' oprechtheit[+649.]
Was buiten, in eenvoud'ge slechtheit,[650.]
Daer Adam met sijn ribb' alleen[651-655.]
Soo soet in 't paradijs ging treên.
Dat leven was het aengenaemste,
Vol rust en lust, en soo 't bequaemste[654.]
Om best met Godt te zyn gemeên.
Maer Cains onrust bouwde steên.[+]

De wijse Vaders leefden immer
Meest buiten, niet in 't stadtsch getimmer.[658.]
In hutten op het eensaem velt[+]
Was slechts haer wooning neêrgestelt.

[+]Gen. 2. 8. Etc.

[+]Genes. 4. 14. 17.

[+]Heb. 11. 9. 10.

641-648. Deze hele strofe vinden wij bij De Brune terug, *Emblemata*, blz. 272: Ghewisselick, zoo een hand-wijlighe eere zoo diere moet ghekocht, en zoo zuerlick betaelt werden; wie onder ons en zoude zich niet liever daer van verbannen, en met de oude wijze van de beste eeuwe, (De Brune bedoelt de legendarische gouden eeuw uit een ver verleden) zich begheven tot de zoete onnoozelheyd van een ackersch, of bouwersch leven, en alzoo een opene vryheyd genieten, dan zoo ellendelick te sticken, in de banghe lucht, van dat steedsch gedrang, daer't u alles zoo zeer teghen de borst is?

644. ?: wordt door Sl. vaker geplaatst voor de zin ten einde is. Aan het zinseinde (647) volgt nogmaals een vraagteken. Vgl. 1314, 1316.

647. *bange lucht:* onfrisse, benauwende lucht.

649. *staet:* het domein; *oprechtheid:* rechtschapenheid.

650. *eenvoud'ge slechtheid:* argeloze eenvoud.

651-655. Hetzelfde argument ook in *Den Binckhorst* 1057-1064 en bij Cats in de aanvang van zijn *Buyten-leven: Wercken*, II, 289.

654. *bequaemste:* geschiktste.

658. *getimmer:* al wat gebouwd is, gebouwen. De oorspronkelijke betekenis van *timmeren* = bouwen i.h.a., komt in de *Stb.* voor en leeft nòg in het Nedersaksisch. Chr. Stapelkamp: *Revius-studiën*, blz. 116.

Soo wierd van haer op't best, in tenten,[661.]
De Stadt, op vaste fondamenten
Selfs door Godts meester-konst gebouwt,[663.]
Verwacht en door 't geloov' aenschouwt.

Dit kon haer daegliks recht verklaren,[665.]
Hoe dat s' alhier maer pelgrims waren;
Hoe m' hier geen vast verblijf en hadt,[+667.]
Maer soeken moest d' aenstaende stadt. [+]Hebr. 13. v. 14.
Soo wierden allerbest haer oogen
Met vreugt na dat gebouw getogen,
Wiens laegste sold'ring blinkt en bernt[671.]
Van Son en Maen en 't hel gesternt.

Godt selfs, omvleescht gaend' hier beneden,[+673.]
Hield nooit soo veel van macht'ge steden. [+]I Tim. 3. v. 16.
Ging Nazareth en Bethlehem[+]
Godts Soon niet voor Jeruzalem?[+] [+]Mich. 5. 1.
Moest niet de glans van syne werken[+] [+]Matth. 2. 23.
In kleine stedekens uit-sperken?[+678.] [+]Ioan. 2. 11. en 4. 46.
Moest niet d' Olijf-berg of Woestijn[+] [+]Luc. 22. 39.
Syn keurigste vertrek-plaets zijn?[680.] [+]Luc. 4. 42. en 5. 16.

Indien hy in de Steên verkeerde,
't Was maer, op dat hy 't volk daer leerde,
En niet als of haer trotsch gebouw[+683.]
Hem enigsins vermaken sou: [+]Marc. 13. 1. 2. 3.

661. *op 't best:* in 't gunstigste geval, ten hoogste.
663. *Selfs door Godts meester-konst:* door het meesterschap van God zelf; grammaticaal moet *selfs* = zelf horen bij stad, volgens de bedoeling bij God.
665. *recht:* juist, ten volle.
667. *m' hier:* deze elisie schijnt te wijzen op zwakke foneemwaarde van de h. Zie hiervoor *N. Tg.*, De Vooysnummer 1943, blz. 141-147 en *N. Tg.* 1953, blz. 78.
671. *bernt:* straalt, schittert = barnt.
673. *omvleescht:* Ook De Brune gebruikt dit volt. deelw. met betrekking tot Jezus: *BW* II, 150.
678. *uit-sperken:* vonken uitschieten (Niet in *WNT*).
680. *keurigste vertrek-plaets:* uitgelezenste toevluchtsoord.
683. *gebouw:* niet in abstracte betekenis: het voortdurend bouwen, maar in een (in *WNT* niet genoemde) collectieve zin: gebouwen; rijmdwang. Vgl. ook de tekst van Marc. 13. 1. 2.

Maer 't scheen sijn lust en rust te wesen,[+]
Selfs eer de Son noch was ver-resen,
En eer 't gewoel hem hadd' versnelt,[687.]
Weer uit te gaen na 't open velt.

Soud' hy sijn Godtheits glans verklaren,
En sich verheerlikt openbaren,
't Moest niet zijn in 't gewoel der Steên,
Maer op een hooge berg alleen.
Daer blonk, als 't Son-licht, ons' Messias,[+]
En sprak met Moses en Elias;
Daer klonk Godts stem de wolken door,[+]
Als by de vloet Iordaen te voor.

Ik merk' ook, hoe 't sijn Ondertrouwde,[+697, 698.]
Sijn Bruidt, wel meest met dorpen houde,[+]
En lust hebb', om, met hem verselt,
Te gaen in 't vry en eensaem velt.
De Bruid'gom wil op opn'er straten,
(Soo 't schijnt) sich niet omhelsen laten,
Noch met sijn Bruidt zijn soo gemeen,[703.]
Als daer se by hem is alleen.

Sondt Godt sijn heil-bron ooit beneden,[705.]
't Was selden in 't gedrang der Steden,
Maer in de vrije velden meest,[+]
Of daer m' in 't stil verhief sijn geest.[+]
Verwacht m' ook noch besoek van Eng'len,
Men moet niet veel op straet gaen heng'len,
Als op dat aerdsch geswier belust,
Godt soekt een ziel in hem gerust.[712.]

[+]Marc. 1. v. 35.

[+]Matth. 17. 1. Etc.

[+]Matth. 3. 13. 17.

[+]Hos. 2. 18.
[+]Hoogl. 7. v. 11.

[+]Luc. 2. 8. 9.
[+]Dan. 9. en 10.

687. *versnelt:* verrast, overrompeld (in snelheid overtroffen: ingehaald). Zie Stapelkamp: *Revius-studiën*, blz. 41, 42.

697, 698. 698. *'t.... met dorpen houde:* de voorkeur aan dorpen geeft. De conjunctief in de 17e eeuw vaker na werkwoorden van waarnemen.

703. *gemeen:* vertrouwelijk, gemeenzaam.

705. *heil-bron:* de latere drukken hebben *heil-boôn*, wat aannemelijker voorkomt.

712. *gerust:* volt. deelw. van het thans verouderde ingressief-perspectieve w.w. rusten = komen te rusten, (m.n. de eeuwige rust ingaan; b.v. in den Heere gerust zijn).

Wat souden wy soo boven maten
Ons' hert en oog verbijst'ren laten
Door glans van steên vol pracht en trots,
Die niet en zyn in d' oogen Godts?
't Is ydelheit en dert'le sotheit,
Kleinmoedigheit, of enkel botheit,
Niet op een plaets te mogen zyn
Om datse slecht van aensien schijn'.

Men siet ook noch, uit 't Stadtsche leven,[721-724.]
De wijsste sich na 't lant begeven,
Dat, in syn afgaend' ouderdom,[723.]
Syn leven tot gerustheit kom.
Daer vindt hy dan gelijk een haven,
Na al 't geduerig omme-draven,
En, na veel stormen, goede reê,
Op dat hy leev' en sterv' in vreê.[728.]

Soo wie dan, in sijn jonge dagen,[729.]
't Geluk heeft, om, van 't aerdsch ontslagen,
Straks tot het beste voort te gaen,[731.]
Is hy'er niet veel beter aen?
't Kan niet gesegt zijn, noch beschreven,
Wat voordeel dat dit slag van leven
Geeft aen een yverig gemoet,[+]
Dat graeg het sijn', in stilheit, doet.

[+]1 Thess. 4. v. 11.

721-724. Dezelfde gedachte met voorbeelden, vnl. uit de klassieke oudheid, toegelicht bij Cats, *Wercken* II, 290-292 en Van Borsselen, vs. 1023 v.v.

723. *Dat:* opdat; *afgaend' ouderdom:* uitterende ouderdom, door verwisseling van subject wordt afgaan = in kracht afnemen, overgedragen op de ouderdom, die de persoon in kracht doet afnemen.

728. *leev' en sterv':* conjunctief. De aanvoegende wijs heeft in de oudere taal en ook nog in de 17e eeuw een veel ruimere functie dan de tegenwoordige adhortatieve (die we bij Sl. vinden in 1043). De conjunctief, die meestal als een potentialis beschouwd kan worden, wordt in het algemeen gebruikt om een mogelijkheid of een onzekerheid uit te drukken (soms kunnen wij dit ook nog, vgl. *zy* 1280): b.v. 720, 1168, 1176, 1332, 1334, 1349, 1350, 1351, 428. Bij de laatste vijf zijn de eisen van het rijm wel doorslaggevend geweest. In 1495 is alleen het rijm als oorzaak van de conjunctief te geven. Na (*op*)*dat* in finale zinnen is de conj. regel: 724, 728, 1448, 1475, 1476. (*Van Helten*, § 187). Verdere aantekeningen over de conjunctief bij 744, 818, 899, 1001, 1040 en 1334.

729. *Soo wie:* alwie, het voorafgaande *soo* maakt het volgend woord algemeen.

731. *Straks:* aanstonds, onverwijld.

Hoe soet is 't, 's avonds na den eten,[737-739.]
Sich met een vry en bly geweten,
In d'ope lucht hier te vertreên!
Maer wat geschiedt dan in de Steên?
Men sit'er op de stoep slechts neder,
En siet'er swieren, heen en weder,
Soo veel geloop, gepronk, gepraël,
Dat schier 't gesicht daer in verdwael.[744.]

Men hoort rontom soo veel gedommel.[745.]
Hier schiet musquet, daer raest de trommel.
Hier klapt men deur en vensters toe,
Daer roept men beid' uw ooren moê.
Wanneer g' eens wilt in 't stil alleen gaen,
Men laet u ongemoeit niet heen gaen.
Men noodt u binnen, tegen dank,[751.]
Soo mist gy 't oogmerk van uw gank.

O! die, in schaduw van de boomen,
Soo vry, by stille water-stroomen,
Een avond-luchtjen halen mag,
Hoe soet vol-eindigt die den dag!
Hy slaept gerust, en quelt sich minder.
Syn aendacht vindt niet soo veel hinder,[758.]
Als wel wanneer men 's avonds laet
Sich heeft verlustigt langs de straet.

737-739. Deze en de voorafgaande regels vertonen overeenkomst met Van Borsselen, 649-657:

> S'avonts o wat een vreuchd! de coele lucht te scheppen
> End wt het bange huys na t'open veld te reppen
> Syn haestigen voetstap, om den geschickten loop
> Des Hemels aen te sien end met der Sterren hoop
> Wt s'aerdrijcks ydel sorch verdwaelt om hooch te stijgen
> Sijn innerlicken geest, end alsoo te vercrijgen
> Een yverigh gemoed, om na dees levens tijd (655)
> Te naerderen sijn ziel in s'Hemels hooge crijt,
> En daer door Gods Genaed' een eeuw'ge vreuchd t'oorboren.

Vgl. met name 649, 650 met *BL* 737-739; 653 met *BL* 730; 655 met *BL* 735.

744. *verdwael:* conjunctief. In consecutieve zinnen kon het gevolg worden voorgesteld als een mogelijkheid met de constructie van de conjunctief; ook: 858, 978, 979, 1015, 1016, 1386, 1388. Vgl. *V. Helten*, § 185.

745. *gedommel:* dof geraas, rumoer.

751. *dank:* wil, zin; ons tegen *wil en dank* is een tautologische verbinding.

758. *aendacht:* vrome overpeinzing, gebed.

Maer, segt een, die sulks nooit bekende;[761.]
Gy sitt schier als aen 's werelts ende,
En weet niet eens, in sulk een staet,[763.]
Wat in de werelt omme gaet:
En daerom maekt hy syn gedachten,
Dat ik de werelt meer sou achten,
Soo 'k van haer slechts meer kennis hadt,
En niet soo verre van haer sat.

't Is waer, ik sitt' hier als verborgen,
Wanneer ik denk, wat, van den morgen
Tot aen den avond, al geswier
Is in de steden, meer dan hier.
Maer doch, ik kenn' genoeg de werelt,
Die soo bedrieglik is beperelt,
Dat s' heel en al in 't boose leit,[+]
En schoon genoeg voor oogen vleit.

[+]1 Ioan. 5. v. 19.

De Werelt lacht in haer vertoog-lust[+777.]
Van 's levens grootscheit, vleesch-lust, oog-lust,[778.778-783.]
Drie elementen, daer de mensch
Tracht in te leven, na sijn wensch:
Dat 's d' aerde, daer se steeds in wroeten;
Het water, daer s' in swemmen moeten;
De lucht, daer d' aêm sich in verwijdt.
Het vierd' is 't vier van twist en nijdt.[+]

[+]1 Io. 2. 16.

[+]Luc. 12. 49. 51.

761. *bekende:* tot het inzicht kwam, begreep; liever: begrepen heeft.
763. *staet:* toestand, omstandigheden, levenswijze.
777. *vertoog-lust:* lust tot vertonen, uitstallen; een nieuwe samenstelling, evenals *vleesch-lust* en *oog-lust* (niet in *WNT*).
778. *grootscheit:* in de *Stb.* staat bij deze tekst de aantekening: trotsheyt.... eergierigheyt ofte hoovaerdigheyt.
778-783. De verzen zijn ontleend aan *BW* II, 55: ‘Vleesch-lust, oogh-lust, en grootsheyd des levens, zijn de dry elementen, daer in wy leven: dat is de aerde, daer in wy wroeten; het water, daer in wy zwemmen; en de lucht, die ons den adem gheeft.’ Bij Sl. is de volgorde der ondeugden niet die van De Brune (en de Bijbel), maar in de vergelijking (781-783) neemt hij wel de volgorde van De Brune over. Sl. breidt de beeldspraak uit. De wereld is uit vier elementen opgebouwd. Het vierde element, het vuur (vierde - vier!) staat in bondige woordspeling (tegelijk letterlijk en figuurlijk) tegenover het trio, maar is even elementair voor de wereldse mens, een ware hartstocht.

Het is noch niet heel lang geleden,
Dat ik, door noot in d' eêlste Steden[786.]
Een ruime tijt hield mijn verblijf:
Maer wat was daer mijn tijt-verdrijf?
Ik vondt'er doch niet aengenamer,
Dan dat ik stil bleef op mijn kamer,
En sloot mijn vensters dichtjens toe,[791.]
En deed' het gheen ik hier ook doe.

Wat kon my doe 't gewoel der straten
En 't leven van de Stadt doch baten?
Mits ik het alsins socht t'ontvliên,
En moede was van sulks te sien.
Mijn hooft moest malen van al 't pralen.
Wanneer ik 't hert eens op wou halen,
Soo moest ik, uit 't geswerm der stadt,
Verkiesen 't stilste wandel-padt.

Dan voeld' ik ook een swerm te trekken[801, 802.]
Van 't hert, en 't vry gemoet te strekken
Na hooger dingen, dan al 't gheen
De Werelt soekt in trotsche Steên.
Dan sprak ik tot mijn ziel; Verlust u,
En tot mijn moede sinnen; Rust u,[806.]
Sweeft in uw eigen element,
En leeft eens als gy zijt gewent.

Wie 's werelts masker af kan trekken,[809.]
Sal haest met al haer schoonheit gekken;[810.]
s' Is als een vuile Jesabel;[+]
Met valsch blankketsel blinkt haer vel.

[+]2 Kon. 9. v. 30.

786. *door noot:* bij de inval der Munstersen in 1665. Zie biografie blz. 58.
791. *dichtjens:* nogal dicht; ironisch voor: heel erg dicht.
801, 802. 802. *een swerm te trekken* etc.: accusativus cum infinitivo. Een dergelijke constructie in een zeer verwante zin, 57.
806. *Rust u:* het verouderde wederkerende werkwoord: rust houden, uitrusten.
809. *'s werelts masker af trekken:* een zeer algemene beeldspraak in die tijd; vgl. *Het Masker van de Wereldt afgetrocken* door A. Poirters S.J. Ook in de beeldende kunst stereotiep.
810. *haest:* spoedig.

Sy lonkt, en lokt, en jokt begeerlik,
Maer kroont en loont op 't lest te deerlik
Dien, die, gelijk haer trouwe vriendt,[+]
Haer heeft ge-eert, geviert, gedient.

[+]Iac. 4. v. 4.

't Is 's werelts aert, dat sy de schelle[817-824.]
En schorss' van alles schoon voor-stelle[818.]
Met schitter-glans; maer 't vuile merg,
Onsichtbaer voor ons' oog, verberg.
Sy toont de vleeschlike genuchten;
Maer bergt het pijnlik quijnlik suchten,[822.]
Dat, door de spade rouw, in 't hert[823.]
Te jammerlik veroorsaekt wert.

Daer is by grote rijke lieden,
Die, hoog in staet, veel volks gebieden,[826.]
Een heim'lijk suchten en geklag,
Dat elk niet sien of hooren mag.
't Schijnt heerlik, als men haer geprael siet;
Maer niemant isser, die haer quael siet,[830.]
Om dat de glimp van overvloet[831.]
Die voor ons' oog bedekt en hoedt.

817-824. De gehele strofe is ontleend aan De Brune, *Emblemata*, blz. 207: Dit is den aerd des weerelds, de schorsse en de schelle van alle dinghen, met een schetterighe luyster, voor te doen, op dat wy ons daer aen vergapende, het mergh en het pits buyten onze zorghe ende begheerte, verschuyven zouden. Zy vertoont en verweckt de lieffelicke smaeck van de vleeschelike aen-ritsels; maer verberght ons het pynelick en eeuwigh zuchten, dat deur de spade rouwe, veroorzaeckt wert.

818. *voor-stelle:* conjunctief. In onderwerpszinnen met een voorlopig onderwerp *'t Is*... komt meestal de indicatief voor, maar soms de conjunctief (vgl. *Overdiep*, § 44). Misschien moeten we hier een flauwe potentialis in zoeken, maar waarschijnlijk heeft het rijm hier de aanvoegende wijs, die toch niet altijd een duidelijke functie heeft, opgeroepen.

822. *quijnlik:* droevig (niet in *WNT*). Ter verkrijging van een rijmende variatie maakt Sl. met genoegen een neologisme, zoals zijn voorbeeld De Brune zo graag doet.

823. *de spade rouw:* laat berouw; de vorm van De Brune is in latere drukken van *BL* vervormd tot *het spa berouw*, via *BL 1680* met *het spade rouw*.

826. *staet:* aanzien.

830. *quael:* ellende, ongeluk.

831. *glimp:* bedrieglijke glans.

d' Aensienlikst' houdt in sich verborgen
Veel leet, bekommernis en sorgen:
En onder 't uiterlijk geluk
Schuilt menigmael inwendig druk;[836.]
't Welk dies te meer hem valt beswaerlik,
Om dat hy niet mag openbaerlik
Elendig zyn, als slechte liên,
Die sich het-selve niet ontsien.[840.]

Seer cierlik zijn wel groote Steden,
Om wand'lend' eens daer door te treden,
Maer onbewroegt, vernoegt, en rein,[843.]
Aldaer te woonen dat 's geen klein.[844.]
Hoe menig mensch, die 't BUITEN-LEVEN
Ging, onbesuist, voor 't Steedsche geven,
Heeft sulks betreurt, wanneer hy dacht,
Wat lust en rust hem 't eerste bragt?

De Werelt, met al haer bedrijven,[849-862.]
Gaet om, en staet op losse schijven,[850.]
En swaeit en draeit geweldig krom:
Wie vraegt my dan; Wat gaet daer om?
'k Sie, dat de trein van 's menschen saken,[853.]
Waer in hy hier sich gaet vermaken,
Met recht gestadig wordt geseit,
Slechts in haer ongestadigheit.

836. *druk:* verdriet, leed.
840. *sich het-selve niet ontsien:* zich daarvoor niet generen; (deze constructie - met pronominaal object - is niet vermeld in *WNT*).
843. *onbewroegt:* onberispelijk (niet beschuldigd).
844. *geen klein:* litotes: geen kleinigheid, een zware opgave; *klein* hier onz. zelfst. naamw.
849-862. We vinden deze regels terug in *BW* I, 367: ‘De menschelicke dingen hier om leegh en hebben niet onbeweeghlicks, als haer eyghen beweeghlickheyt. 't Staet al op schroeven en losse schijven, wat-er in de weereld om-gaet..... Door kraght van wenschen het toe-komende, verliezen wy 't plaisier van 't tegenwoordige. All' onze begeerten zijn van wind geweven, die 's morgens oost, en des avons west waeyt.’ *BW* I, 369, 370 heeft in het hoofdstukje *Ongheduyrigheyd:* ‘Daer en is by hun gheen ruste als in de onruste, gheen stadigheyd, als in de ongestadigheyd.’
850. *Gaet om:* gaat rond, draait; in 852: gebeurt; *schijven:* wielen (mogelijk met bijgedachte aan geldstukken).
853. *trein:* gang.

In onrust soekt de mensch daer ruste,[857.]
Soo dat nu dit, dan dat, hem luste.[858.]
Al sijn begeerten zijn, op 't best,
Maer wint, die nu waeit Oost, dan West.
Door kragt van wenschen na 't aenstaende[861.]
Is tegenwoord'ge vreugt vast gaende.[862.]
Soo dat m'er met veel wroegen hijgt,
Maer nooit een vast genoegen krijgt.[864.]

Wat is 't genoegen onbestendig,
Wanneer men 't soeken moet uitwendig?
Dewijl het doch niet kan geschien,[+]
Dat d' oog verzadigt wert van sien.
Vermaekt u, om, in allen wijken,
Veel kost'liks door en door te kijken,
Gy blijft weer op wat nieuws belust,
In plaets van wel vernoegde rust.[872.]

[+]Pred. 1. v. 8.

Eer 't aerdsch vermaek noch wordt genoten,
Kan 't wonder syn waerdy vergrooten;
Maer, als men 't heeft een wijl gehadt,
Soo wordt men 't haest weer moed' en sat.[876.876, 878.]
Dus siet men elk sich selfs bedriegen,
En haest van 't een op 't ander vliegen,
Gelijk een bye, die, rondom,[879.]
Haest swerft van d' een op d' ander blom.[880.]

857. *ruste:* met de oude sluitklank van het woord; deze archaïsche e is bij Sl. vooral in het rijm aanwezig b.v. mensche 1385; keuse - neuse 1381, 1382; vyandinne - spinne 601, 602; persone 106; eere 1146; buiten 't rijm weinig b.v. mensche 115; bye 879; d' ooge 1184; beurse 1242; ziele 1238, 1242 en passim. In de *Stb.* zijn de vormen met -e frequenter.
858. *luste:* conj. praes.
861. *wenschen na:* de constructie van wensen met het voorzetsel *na* (= naar) komt zelden voor. Echter ook bij Revius. Stapelkamp: *Revius-studiën*, blz. 33. De Brune heeft de gewone objectsconstructie.
862. *vast gaende:* alreeds aan 't voorbijgaan.
864. *vast:* bestendig.
872. *In plaets* etc.: versta: op wel vernoegde rust.
876. *moed':* in de *Stb.* komen nog veel adj. voor met de oorspronkelijke onverbogen vorm op -e. Bij Sl. zeer sporadisch. De hier geapocopeerde vorm zal wel dienen ter vermijding van een hiaat; *nieuwe* 882 is duidelijk gebruikt om het metrum.
876, 878. *haest:* aanstonds, spoedig; idem 880, 883, 884.
879. *rondom:* overal in 't rond.
880. *op: BL 1680*, *1698*, *1716* hebben *of;* de juiste vorm *op* staat in *BL 1717*, *1778*.

Al wat verandering kan geven,
Schijnt eerst gelijk een nieuwe leven;
Doch 't nieuwtjen isser haest weer af.
Al wat soo lief scheen, wordt haest laf.[884.]
Maer kont gy waerlik u vermaken,[885.]
Niet in veranderlijke saken,
Maer in een goet, dat nooit verkeert,
Soo hebt gy wat u hert begeert.[+]

[+]Psal. 37. v. 4.

Soo wie 't vernoegen heeft van binnen,[889.]
En niet door d' uiterlijke sinnen,
Dien blijft, hy zy dan waer hy zy,
Het voorwerp syns genoegens by.
'k Beschouw den hemel nooit van ond'ren,[893-896.]
Of moet op 't hoogste my verwond'ren,
Dat iemant, om een yd'le leur,[895.]
In d' aerdsche woon-plaets soekt veel keur.[896.]

Wy hebben, onder alle steden,[+]
Geen vaste stadt alhier beneden,
Waer in men syn verblijf-plaets stell'.[899.]
Al wat hier schijnt, verdwijnt te snel.[+]
Maer moedig moeten w' ons verkloeken,[901.]
Om steeds d' aenstaande stadt te soeken,[+]
Die boven alle trotsche steên,
Beklijft en eenig blijft alleen.[904.]

[+]Heb. 13. v. 14.

[+]1. Cor. 7. 31.

[+]Heb. 13. v. 14.

884. *laf:* flauw, slap.
885. *kont:* kunt.
889. *Soo wie:* alwie.
893-896. Vgl. dezelfde gedachte bij Cats, *Wercken* II, 306 b:

> Een die den hemel siet, kan hy de werelt achten?
> Hoe dwaas, hoe aartsch gesint, hoe dul is ook de mensch,
> Die hier beneden stelt sijn lust en hertenwensch!

895. *leur:* lor, prul.
896. *soekt veel keur:* zoveel voorkeur heeft voor.
899. *stell':* de met een negatief of onbepaald antecedent verbonden relatieve zin kan men zich voorstellen als een potentieel begrip uitdrukkende. Ook 468, 500, 1251, 1252, 1367, 1423. Vgl. *V. Helten*, § 182.
901. *ons verkloeken:* ons inspannen.
904. *Beklijft:* standhoudt; *eenig:* zonder weerga.

Wat sal hy 't uiterlijk veel achten,
Die dag by dag moet leeren trachten
Na 't gheen hier boven is, en niet[+]
Na 't gheen men hier op d' aerde siet?
Die 't wereltsch aensien niet kan missen,[909.]
Wat sal men anders van hem gissen,
Dan dat hy 't noch te seer bemint,
En meer dan 't hemelsche versint?[912.]

De ziel-oog van een yv'rig Christen[913-916.]
Dringt, dwars door 's werelts nevel-misten,
Ons steeds omcing'lend' om en om,
Tot 's hemels binnenst heiligdom.
Dan achtse maer voor beuselingen
Dees' ondermaensche fijmelingen,[918.]
Daer sich de werelt aen vergaept,[919, 920.]
En soo veel yd'le vreugt uit raept.

Gelijk de fiere Sonne-stralen
Wel op den aerdboôm neder dalen,
Maer blijven daer ter plaets nochtans,
Daer d'oorsprong is van dese glans;
Alsoo de ziel, van Godt gegeven,[+]
Om voor een tijt alhier te leven,
Toont wonderlik de kragt haers aerts,
En heeft haer opsigt hemelwaerts.[928.]

[+]Col. 3. 1. 2.

[+]Pred. 12. v. 7.

909. *aensien:* uiterlijk.
912. *versint:* zijn zinnen zet op.
913-916. Naar *BW* II, 95: Al treden zijn voeten hier op aerde, zijn ziele wandelt buyten 't ghezichte van de ooghe, ziende dwars door de wolcken, waer mede, hier elck, om-nevelt is, en dringhende, tot in het binnenste heylighdom des hemels.
918. *fijmelingen:* beuzelingen; 918, 919, een directe verwijzing naar *BW* II, 88: zonder ons aen deze onder-maensche fijmelingen eenighsins te vergapen.
919, 920. *Daer.... aen*, *En .... uit: Daer* is aangrijpingspunt voor twee verschillende adverbia. Het is een overspannen samentrekking, die echter vooral bij de relatieve aansluiting frequent was.
928. *heeft haer opsigt:* houdt haar aandacht gericht.

Een mensch, die noch, in allen hoeken,
Sijn wellust hier beneên wil soeken,
Die kan noch wijs zijn noch vernoegt,
Hoe dat hy 't immer schikt of voegt.
Een klein misnoegen kan hem quellen,
En haest ontstelen of ontstellen
Al d' ingebeeldde lust en rust.
De Werelt krabbelt daerse kust.[936.]

Haer dulle schijn-vreugt (soo wy weten)[937-944.937]
Kan heel bequaemlik kortswijl heeten,[938.]
Om datse duert een korte wijl,
En is gedaen in aller ijl.
Geneugt, en weelde, zyn verscheiden:
Siet, dat gy d' eerste kiest van beiden.
Een Christen weet geen ware vreugt,
Dan daer men sich in Godt verheugt.[+944.]

[+]Ies. 61. v. 10.

Gy denkt; dus eensaem is niet lieflik,[945-948.]
Maer veel geselschap is gerieflik;
Dat heeft men in de stadt ter hant,
En na sijn keur soo niet op 't lant.

936. *daerse:* terwijl ze; locale èn conditionele functie van *daer* is niet uitgesloten.
937-944. Deze strofe heeft Sl. niet letterlijk van De Brune overgenomen, maar er is wel een grote overeenkomst in de gedachte:
Hebt hier al de vreughd des weerelts, en die op-getrocken in haeren hooghsten toon, ghy zult bevinden, t'eynde rekeninghe, dat zy niet anders als een korte ydelheyd en is. Het is on-mogelick, daer God niet en is dat daer ware blijdschap zij. *Emblemata*, blz. 80. Ook bij Cats is een zeer verwante gedachte, *Wercken* II, 307*a*:

> Daar is geen herten-lust, als daar men Godt geniet.
> Al wat het vleesch bedenkt, en zijn maar losse kueren,
> Geneugte buyten Godt en kan niet lange dueren.
> Al schijnt de werelt schoon, des echter niet te min,
> Het eynde van de lust dat heeft een adder in.

937 *dulle:* dolle, dwaze.
938. *bequaemlik:* geschikt, gepast, zonder bezwaar; *kortswijl:* scherts; het korten van de tijd. In 939 geeft Sl. de verdraaide etymologie van: zelf kort van duur. De oudere vorm *kortwijl* was voor Sluiter geschikter, maar hem mogelijk onbekend. Vanaf het begin van de 17e eeuw is de vorm met s (o.i.v. Hgd. Kurzweil) de oudere gaan verdringen.
944. *Dan:* ontbreekt in *BL 1680;* in latere drukken niet *Dan* maar *Als*.
945-948. De opwerping die hier tegen Sl. gemaakt wordt, heeft hij bij Westerbaen kunnen lezen:

> Wat heeft nu Ockenburgh dat u dien droeven tijd (nl. de winter)
> Daer buyten op het land in eensaemheyd verslijt?
> Kom by ons in den Haegh, en leven bij de menschen.

Ockenburgh, blz. 166. Westerbaen antwoordde dat honderden voor hem klaar staan, zonder zijn rust te verstoren: het puik der volken (waarna hij zijn hele bibliotheek uitstalt); die leesmogelijkheid haalt Sl. verderop aan als verdediging van zijn eenzaamheid 1089-1104. Westerbaens antwoord (blz. 167), dat hij graag eenzaam is, maar ook veel bezoek krijgt, soms meer dan hem lief is, is te vergelijken met 1049-1056 bij Sluiter.

Maer meent gy, dat men groot geluk heeft,
Wanneer men 't dag by dag soo druk heeft,
Verslaeft aen 't een besoek op 't aêr?
Is 't heiligst veiligst leven daer?[952.]

Hoe veel geselschap veel verleidde,[953-960.]
Wist hy seer wel, die eertijts seide;
Soo 'k onder menschen veel verkeer',
Ik keer altijt een min-mensch weer.
Men komt heel selden by malkander,
Of d' eene mensch wrijft af van d' ander
Een schelfer van syn menschlikheit;
O! waer 't ook van syn vleeschlikheit!

Hoe haest verderven quade reden[+961, 963.]
En dwaes geklap daer goede zeden!
Hoe haest wordt iet ontroert van 't gheen[963.]
Men wel geregelt hadd' door reên![964.]

[+]1. Cor. 15. v. 33.

952. *veiligst:* onbezorgdst; *heilig veilig* is een vaste verbinding bij Spiegel: in zalige rust. (*Hertspieghel:* heiligh vailigh: III, 270, 317, 318; VII, 490 (de laatste regel van het gedicht); *Lieden op 't Vader ons*, str. 53, 61.).

953-960. Deze strofe met de gedachte (953-956) uit Seneca, *Epist.* VII of *Im.* I, 20, blz. 48, die ook door Cats, *Wercken*, II, 308*a* bewerkt is, heeft Sl. in zijn geheel aan De Brune ontleend, *BW* I, 396:
‘Hy weest zeer wel, wat de mensche was, die eertijds zeyde; zoo menighmael, als ick onder de menschen gheweest ben, zoo ben ick een min-mensch wederom-gekomen. 't Schijnt, dat de menschen malkanderen niet raecken konnen, of zy wrijven haer een schelfer van hare menschelickheyd af; 't ware goed van hare vleesschelickheyd’. Even verder: ‘Weest maer ergens de vyf of seste aen een kleyn tafelken, en weegh uw ziele, als ghy t'huys komt; 't is wonder, zoo ghy niet en bevindt, dat-ze vijf of zes azen lichter is’. Vgl. 977 v.v.

961, 963. *haest:* snel.

963. *ontroert:* in de war gebracht.

964. *reên:* wijsheid. *reden* (= rede) komt in 961 voor als gesprek, in 964 als verstand en in *alred'* 965 moet het zeker doorwerken naast de betekenis *reeds* in een vaag *heel redelijk*. De echowerking *quade reden* - *quaed'*, *alred'* is ook niet toevallig: echt Sluiteriaans.

Het quaed', alred' uit 't hert verdreven,[965.]
Sal plots'lik ons op 't nieuw aen kleven.
Men komt'er selden soo van daen,
Gelijk m'er was na toe gegaen.

Licht doet'er dit of dat ons wanken.
Het gaet met ons als met de kranken,
Die haest weer uitgaen na de straet,[971.]
't Gheen oorsaek geeft tot grooter quaet.
Want onse zielen, die veel dagen
In doodelijke siekte lagen,
Zijn al te swak, en onbequaem,[975.]
Om veel te zijn in 's werels aêm.

Weest ergens maer de vierd' of derde,[977-988.]
Daer niet uw ziel besmet en werde,
Of onvernoegt blijv' uw ghewis,[979.]
Indien 't geselschap wereltsch is.
In 't still' alleen te zijn geseten,
Heeft selden my daer na gespeten;
Maer dikwils wierd' ik op my gram,
Na dat ik uit geselschap quam.

Men gaet sich by de menschen voegen,
Wel met een ingebeeldt genoegen,
Maer 't tegendeel bevint men juist,
Als ieder weer na 't sijn verhuist.

965. *alred':* zoals Huygens bij elisie of apocope van e, met gebruik van de apostrof, de nu in feite gesloten lettergreep niet aanduidt door verdubbeling van de klinker, schrijft ook Sl. *gras'ge* 298, *vred'* 15; maar ook *daeg'raet* 321, *vreed'* 625, *moog'likheit* 280.

971. *haest:* (te) spoedig, vlug.

975. *onbequaem:* ongeschikt.

977-988. Vergelijk hiermee de gedachten uit *Im.* I, 10, blz. 20: Van te schouwen de overtolligheyt der woorden. Ick wilde wel meer geswegen / ende onder de menschen noyt geweest te hebben: maer waerom spreken / ende jocken wy soo garen met den anderen / daer wy nochtans selden sonder de conscientie besmet te hebben komen te swijgen? daerom spreken wy soo garen / om dat wy door t' samen-spreken van den anderen vertroost willen zijn / .... Maer eylacen / dickmaels ydelyck ende te vergeefs.
Voor 977-980 is ook *BW* I, 70 interessant: Gheen zoo stercke ziele, die niet eenighsins, door quaed ghezelschap besmeurt en begrimmelt wert.

979. *onvernoegt:* onvoldaan, ontevreden; de ontkenning *niet* uit 978 werkt door. In *BL 1680* en de latere drukken staat *onbewroegt*.

Men siet het al te licht geschieden,
Hoe seer men 't somtijts meent te vlieden,
Dat iemant by de vrolikheit
Te veel of weinig doet of seit.

Hoe licht verklaptmen sich ten quaêsten[993.993, 994, 1005.]
Tot nadeel van sijn even-naesten!
Waer hoort men immer veel gepraet,[995, 996.]
Daer d' een of d' aêr geen hairtje laet?[996.]
Elk soekt uit ander luiden falen
Een glimpkroon voor sich selfs te halen.[998.]
'k Segg', dat hy als een Engel leeft,
Die hier van niet een angel heeft.

Indien 't geselschap ons verblije,[1001.]
De bitsche Nijdt, de jalousije,
De gulsigheit, onkuische min,
En hoogmoet, nemen 't hert haest in.
Veel soeter is 't in 't stil te schuilen,
Dan dat men met de wolven huilen,[1006, 1007.]
En met de honden bassen moet,
Gelijk men licht uit swakheit doet.

993. *verklaptmen sich:* verpraat men zich, praat men zijn mond voorbij; *ten quaêsten:* alleronaangenaamst; het is een der weinige gevallen van syncope van t, omwille van het rijm. Idem 517. Sl. doet dit niet gauw, blijkens het onvolmaakte rijm: haest - geplaetst 315, 316.

993, 994, 1005. Vergelijk *Im.* I, 20, blz. 48 (vervolg aant. 953-956): 't Is gemackelijcker / ganschlijck te swijgen / als in woorden de mate niet buyten te gaen. 't Is gemackelijcker t'huys te schuylen / als op straet / hem selven ten genoege te konnen bewaren.

995, 996. Vgl. *BW* I, 396:

Die met menschen wilt verkeeren,
Laet-er telckens van zijn veren.

996. *geen hairtje laet:* niets van zijn goede naam moet inboeten. Een vaste uitdrukking; ook bij Cats: geen hayr en moeten laten, in *Sinne- en Minne-beelden*, *Wercken* I, 57*a*.

998. *glimpkroon:* valse kroon, kroon der ijdelheid; glimp: bedrieglijke schijn.

1001. *verblije:* als in conditionele zinnen de voorwaarde onwaarschijnlijk, mogelijk of niet volstrekt zeker is, wordt de potentiële conjunctief gebruikt. Ook: 1090, 1112; tevens temporeel in 1150. Vgl. *Van Helten*, § 183.

1006, 1007. Sluiter heeft van het spreekwoord: huilen met de wolven, waarmee men in 't bos is, dat ook voorkomt als: huilen met de honden etc., een aardige variatie gegeven. We vinden het spreekwoord ook bij De Brune: *Ziel-gherechten*, blz. 146, 147:

Die met de honden wel kan huylen,
En met het kussen werpen buylen,
Die lieghen kan, en 'tfeyt verzaecken,
Die zal best door de wereld raecken.

Men durft wel zegghen /

Die niet kan veynzen voor de lien,
Die kan niet heerschen of ghebien.

De hier uitgedrukte gedachte is ook bij Sluiter aanwezig: 1197 v.v.

Indien ik moet de vreugt ontbeeren,
Die komt uit 't dageliksch verkeeren,
'k Ontbeer' het leet ook, dat daer uit
Soo onvoorsiens gemeenlik spruit.
Ik acht geen vrolike gesellen,
Wanneer 't ghewete sich moet quellen,
Soo datter iet van binnen woel,
En 't hert in 't lagchen smert gevoel.[+]

[+]Spr. 14. v. 13.

't Is al te slecht en slaefsch met eenen,[1017.]
Sijn vreugt te moeten gaen ontleenen
Van and'ren; maer een dapper man[1019, 1020.]
Is 't, die sich selfs vermaken kan.
Hy hoeft 't vermaek niet verr' te soeken,[1021, 1022.]
Die 't vinden kan in wijse boeken;
Dien 't hert, door 't goê ghewiss' verheugt,[+]
Verschaft een stadig feest vol vreugt.

[+]Spr. 15. v. 15.

't Is waer, men moet by menschen leven,
Doch 't moet geen hindernisse geven,
Maer eer en meer behulp, in 't werk,
Dat elk heeft tot sijn oogemerk.

1017. *slecht:* onnozel, dom.
1019, 1020. *een dapper man....vermaken kan:* een zin die sterk spreekwoordelijk aandoet; er zijn vele spreekwoorden in deze vorm: Het is een .... man, die .... kan. Zie P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal*, II, 59.
1021, 1022. Vgl. de gedachte bij Westerbaen, die het beziet uit 't oogpunt van tijdsgebrek, wat Sl. even verder zal doen 1081 v.v.

> Hoe schaers valt hem den tijd die in der Wysen boecken
> Der dingen wetenschap wil by den avond soecken!

Ockenburgh, blz. 169.

Wilt met de menschen soo verkeren,
Dat s' uw beroep niet mogen deeren,[1030.]
Maer daer in tot bevord'ring zijn.
Geselschap-soet zijn baert veel pijn.

't Gaet wel, wanneer men, na sijn wenschen,
Is vry van d' overlast der menschen,[+]
En dat ons niemant licht belet[1035.]
Van 't gheen waer toe wy zijn geset.
't Gaet wel, wanneer men, met goê wille,
Soo lang het sijne doet in 't stille,
Tot dat beroep en nood alsdan
Ons roep' en nood', en hael daer van.[1040.]

[+]Psal. 119. v. 134.

Vermits de boog, door 't self bedrijven,[1041, 1042.1041.]
Niet altijt wil gespannen blijven,
Soo maek' men staet in sijn gemoet,[1043.]
Om uit te spannen, als men moet.[1044.]
D' uitspanning sal van selfs wel komen.
Daer is in 't minst niet voor te schromen.
Men krijgt altijt genoeg besoek,
Al sit men achter in een hoek.[1048.]

'k Ben van geselschap niet afkeerig,
Maer ook daer na niet soo begerig,
Dat ik het, sonder leet of rouw,
Somwijlen niet ontbeeren sou.

1030. *mogen:* kunnen.
1035. *dat:* wanneer. Bij coördinatie kan *dat* andere voegwoorden vervangen.
1040. *roep' en nood':* in temporele bijzinnen komt geregeld de conjunctief voor. Ook: 356, 1150 (tevens conditioneel), 1328. Vgl. *V. Helten*, § 190.
1041, 1042. De boog kan niet altijd gespannen zijn.
1041. *door 't self bedrijven:* bedrijven in de reeds destijds ongewone betekenis van regeren, besturen: door zichzelf te besturen, volgens zijn eigen richtlijn.
1043. *staet:* gunstige gesteldheid.
1044. *uit te:* de tekst heeft *uit re*.
1048. *hoek:* afgelegen, vergeten plekje.

'k Ben geerne vriendlijk en gemeensaem,
Maer geern' ook by my selfs weer eensaem.
Het is een ongelukkig man,
Die niet van beiden wesen kan.

Wie na 't geselschap en 't gesnater
Steeds jankt, gelijk een visch na 't water,[1058.]
En buiten dat geen soetheit kent,
Als swevend' uit sijn element,
Die altijt, buiten eige deuren,
Sijn vreugt moet elders na gaen speuren,
En by sich selfs niet is te huis,
Die heeft een ongevoelijk kruis.[1064.]

Die by 't geselschap zijn op 't kluchtigst,
En by de vrolikheit uitruchtigst,[1066.]
Zijn by haer selfs wel meest ontstelt,
En met de swarte gal gequelt.[1068.]
'k Vermaek my matig by de menschen:
Maer 't gaet niet minder na mijn wenschen,
Wanneer ik in mijn eige geest
Aen-rechten mag een vreugden-feest.

Soo 'k, besig met mijn eige dingen,
Het hert mag uitten treuren singen,[1074.]
Gy weet niet hoe 'k my dan verbly',
Al isser schoon geen mensche by.[1076.]

1058. *jankt*, *gelijk een visch na 't water:* eigenaardige ontsporing van de beeldspraak.
1064. *ongevoelijk:* ongenadig, onmeedogend.
1066. *uitruchtigst:* mogelijk een drukfout voor *luitruchtigst* (*BL 1717*, *1778*) hoewel ook *BL 1680*, *1698* en *1716* deze vorm hebben. *WNT* geeft dit woord niet onder de samenstellingen met *ruchtig*. In het Mnl. komt het echter wel voor in de betekenissen: befaamd, vermaard, berucht, die hier echter niet voor de hand liggend zijn.
1068. *met de swarte gal gequelt:* melancholiek, droefgeestig, zwaarmoedig, knorrig.
1074. *uitten treuren:* niet de gewone betekenis van ons *uitentreuren:* zonder ophouden, onverpoosd, maar: uit de treurigheid; het hart door te zingen de droefheid doen vergeten.
1076. *schoon:* versterking bij *al;* al is er ook. (vgl. ofschoon).

Wie om te gaen weet met papieren,
Wat hoeft die hier en daer te swieren.
Of aen te halen sulke maets,
Die hem meer hinders doen dan baets?

Wie sulk een volkje wil believen,
Krijgt menigmael sijn huis vol dieven,
'k Meen stoute dieven van de tijdt,
Die uitgekocht moet zijn met vlijt.[+]
Schuwt alle dieven, maer besonder
Een tijt-dief, want hy schaedt te wonder,[1086.]
Die 't gheen hy neemt, u nooit als-dan,[1087.]
Al wild' hy schoon, weêr-geven kan.

Doch, soo men d' omgank met veel wijse,[1089.]
Geleerd' en hoog-ge-eerde, prijse;
Die meest beroemt zijn en vermaert,
Zijn op mijn kamer t' saem vergaert:
Ja selfs ook van de voorig' eeuwen,
Die soetjens, sonder veel te schreeuwen,
Verhand'len allerhande stof.
Elk spreekt bedagtsaem en met lof.[1096.]

Nooit gaet sich een van dees' ontsteken.[1097.]
Men mag se nacht en dag aen-spreken,
Daer wordt by haer geen tijt verspilt,[1099.]
Indienge selfs opmerken wilt.[1100.]

[+]Eph. 5. v. 16.

1086. *te wonder:* al te zeer.
1087. *als-dan:* in de toekomst; dit woord moet hier dunkt mij, als opvulsel van de regel worden beschouwd.
1089. *omgank:* de uitspraak met een aan het slot van de syllabe verscherpte explosieve g is in de 17e eeuw een zeer verbreid verschijnsel geweest (bijv. bij Vondel en in de *Stb.*). Aan het woordeinde wordt deze klank o.m. nog gesproken in het Gelders-Overijsels en in het Westvlaams. Geen wonder dat Sl. deze klank gebruikt: 1101, 74, 95, 456, 752, 1310, 1339. Ook de spelling ng komt voor: 409, 647, 648, 1038, 1435, 1436. Wat de klankwaarde van deze ng voor Sl. was, is hiermee niet bepaald.
1096. *met lof:* op lofwaardige wijze.
1097. *sich ontsteken:* zich verbergen, zich achterbaks houden. Vgl. verstek laten gaan.
1099. *haer:* de objectsvorm van de 3e pers. plur. heeft in de 17e eeuw voor elk geslacht *haer* (*huer*).
1100. *opmerken:* opletten.

Dees' ommegank geschiedt vrypost'lijk,
En dees' gemeenschap valt niet kost'lijk:[1102.]
Sy willen altijt by ons zijn,
En proeven nooit ons' broot of wijn.

U dunkt; Men wordt ge-eert in Steden;
Daer wordt uw roem en deugt beleden,
En als op 't schouw-toonneel gestelt,
Soo dat m'er over-al van meldt.
Maer 't gaet wel dikwijls recht daer tegen:
En ook wat isser aen gelegen,
Of juist het ongestadig volk
Niet over-al uw lof vertolk?

Die nooit iet lofflijks doen en mogen,[1113.1113, 1114.1113-1120.]
Of 't moet juist zijn, in aller oogen,
Dat smaekt wat na 't vermomde grijn,[1115.]
En heeft een yd'le faem-suchts schijn.
De ware Deugt is, daerentegen,
Om oog-getuigen niet verlegen:
De schouwburg haerer werken is
Haer eigen onbewroegt ghewiss'.[1120.]

1102. *valt niet kost'lijk:* is niet duur; vallen was vroeger een gewoon koppelwerkwoord.
1113. *en:* niet het voegwoord, maar het ontkenningswoord; zie aant. bij 138.
1113, 1114. De betrekkelijke bijzin met verzwegen antecedent staat bij Sl. dikwijls proleptisch, b.v. 577-580, 729-731, 889-890, 1077, 1297-1299. Ook hier is dat het geval, maar tevens is deze zin anakoloetisch verbonden met de volgende hoofdzin.
1113-1120. De strofe is een bewerking van *BW* I, 281: *Gheveynsde dinghen*. Dingen, die in aller oogen, en by 't licht van de zonne met klaerheyd gedaen werden, hebben zo yet momachtigh, en dat naer de grijn smaeckt; zulckx dat het niet kenbaer is, watter van binnen, of onder de huyd schuylt: maer die verre van de hand, zonder faem-zucht, of bekoringh van ydele eere of voordeel, en daerom zonder blancket gedaen werden, die bewijzen den man, en wat hy in der daed is. De ware deughd en wilt geen oogh-getuygen: een goed gewisse is haer tooneel, en de schouburgh van alle hare wercken.
1115. *grijn:* grijnzend vertrokken gelaat, masker; *'t vermomde grijn* is hier de schijnheiligheid.
1120. *onbewroegt ghewiss':* niet door wroeging gekweld, gerust, kalm geweten.

Hoewel de deugt ook woont in 't duister,
Noch spreidtse wijd en zijd haer luister;
Haer minnaer wordtse licht gewaer,
En volgt haer op de voet-spoor naer.
Ja ware deugt kan in de mueren
Van d' een of d' ander stadt niet dueren:[1126.]
Sy wil niet in soo eng een bandt.
De werelt is haer Vaderlant.

Doch 'k laet u gunst en macht verheffen,[1129.]
Als ik, in stilheit, mag beseffen
De soetheit van een vry gemoet,
Dat, sonder hinder, 't sijne doet.
Munt uit, en zijt uitstekend hooge;[1133.]
Het is niet anders in mijn ooge
Als een verheven steilte maer,[1135.]
U houdend' in een staeg gevaer.

De stormwint treft den hoogen ceder,[1137, 1138.]
En smakt verheve toppen neder,
Daer kruit en bloemen, laeg in 't dal,[1139.]
Wel zijn bevrijt van 't ongeval.

1126. *dueren:* het uithouden.
1129. *gunst en macht:* mogelijk een hendiadys: de welwillendheid der machtigen,; *verheffen:* roemen, prijzen.
1133. *hooge:* bijwoord met de mnl. e-uitgang, (ook 502) die in de 17e eeuw al zeldzaam is; hier wegens het vrouwelijke rijm. Ook de oude adverbiale vorm *lange* komt voor; in 1334 om het metrum, maar in 457 met aangeduide apocope.
1135. *verheven:* hoog.
1137, 1138. Deze twee regels vertonen zeer sterke overeenkomst met een ode van Horatius, II, 10, 9-12:

> Saepius ventis agitur ingens
> pinus et celsae graviore casu
> decidunt turres feriuntque summos
> fulgura montis.

Vert.: Vaker wordt de hoge pijnboom door de wind heen en weer geschud en hoge torens maken een erger val en de bliksemschichten treffen de hoogste bomen. In *BL 1717* wijst de uitgever Van Royen in zijn commentaar inderdaad op Horatius; al te veel dichters hebben deze plaats verwerkt om ze op te sommen, maar hij geeft een drietal bewerkingen: van Nil Volentibus Arduum, de dichter Bógaert en ‘de grootachtbare Heer van Wimmenum en Vromade’.
1139. *Daer:* terwijl.

Die wel te blijven weet by d' aerde,[1141, 1142.]
Valt immers met te minder swaerde.[1142.]
Hoe hooger doch alhier gepraelt,[1143, 1144.]
Hoe laeger eindelik gedaelt.

Hoewel ik hier niet steeds verkeere
Met luiden van gesag en eere,
En om haer grootheit, staet, of pracht,[1147.]
Van elk geacht en opgewacht:
Soo mag ik nochtans by de vromen,[1149.]
Soo dikwils als 't my luste, komen;
En vinde by haer soet onthael,
En 't goed eenvoudig hert, voor prael.[1152.]

Als ik my dus wil gaen versellen,[1153.]
Behoev' ik niet te staen en schellen[1154.]
En bellen voor de deur of poort,
Tot dat het eerst een dienst-boô hoort.
'k Behoev' de vloer dan niet te mijden,[1157.]
Noch in de zael te staen by-zijden,[1158.]
En wachten daer my selve moê.
Ik gae hier over-al recht-toe.

1141, 1142. Er is een spreekwoord: wat laag is, kan niet hard vallen; De Brune heeft dit verwerkt: Die langhst der aerden kruypt, en is geen hoogen val onderhavigh. *BW* I, 164.

1142. *swaerde:* zwaarte, gewicht; het is een oudere Oostnederlandse vorm (naast *swaerte*), die ook bij Revius voorkomt. (Zie Chr. Stapelkamp: *Revius-studiën*, Assen 1954, blz. 55, 56).

1143, 1144. Ook hier de verwerking van een spreekwoord: Wie hoger klimt dan hem betaamt, valt lager dan hij had geraamd. Aldus bij Cats, *Wercken*, I, 614. In *Ziel-gherechten*, blz. 72 luidt het:

> ‘Hoe hoogher zich de mens verheft,
> Hoe leegher val hem veeltijds treft’.

In *BW* I, 270 vinden we de combinatie van beide spreekwoorden (1141-1144) in parafrase: ‘Hooghe spronghen zijn ghebuyren van leeghe vallen: die langhst der aerde kruypen zijn vry daer van’.

1147. *staet:* praal.

1149. *Soo:* van de woordjes die het zinsverband weer opvatten is *soo* het meest voorkomende; b.v. 1456, 1461, 1485; expletief *soo: Overdiep*, § 22.

1152. *voor:* in plaats van.

1153. *my versellen:* gezelschap zoeken.

1154. *te staen en schellen:* te staan bellen. Het 17e-eeuws kende onze manier van zeggen nog niet, maar drukte het uit met een nevenschikking (hendiadys).

1157. *vloer:* gewone woonvertrek, (met lemen vloer, die met zand werd bestrooid); vgl. 1165.

1158. *zael:* het vertrek der rijken.

Dan sie ik geen cieraet soo heerlik,
Noch na mijn sin iet soo begeerlik,
Als 't vroom en oprecht hert der liên,
Dat s' in eenvoudigheit my biên.
'k Sie alsoo lief op leeme vloeren
Den vlegel of den gaffel roeren,
Dan dat men sich in 't schoonst salet
Tot ledigheit of spelen sett'.

'k Sie liever in boomsije kled'ren[1169.]
Den huisman hier sich selfs verned'ren,[1170.]
En na sijn werk ten akker gaen,
Dan pronkers op haer wandel-baen,
Die met bestrikte zije kleeren
Een ieder langs de straet braveren,[1174.]
En ledig swerven over-al[1175.]
Waer 't best haer dertelheit bevall'.

'k Sie al soo lief een karr' of wagen
Den mest, die 't lant bevrucht, uit-dragen,
Dan koets by koets, waer in m' om strijdt[1179.]
Soo vrucht'loos uitdraegt d' ed'le tijt.
Van al dat toeren gins en weder,
Van al dat voeren op en neder,
En 't hossebossen door de stadt,
Is d' oor haest moê, en d' ooge sat.[1184.]

1169. *boomsije:* een zeer oude verbastering (volksetymologie) van bombazijnen; bombazijn is een weefsel vooral voor werkmansondergoed gebruikt. Bij Sl. is er de tegenstelling *boomsije - bestrikte zije kleeren* (1173), waarvoor hij het woord gekozen zal hebben. Gewestelijk volgens Heeroma.
1170. *huisman:* boer, plattelandsbewoner.
1174. *braveren:* in praal trachten te overtreffen.
1175. *ledig:* nietsnuttend.
1179. *m':* men; vgl. 158.
1184. *haest:* spoedig; *d'ooge:* de woorden *oog* en *oor* zijn van oorsprong onzijdig; doordat ze echter uitgingen op -e (ooge, oore), werden ze vaak als vrouwelijk beschouwd. In de *Stb.* mocht zowel de onz. als de vr. aanduiding gebruikt worden, maar in feite is *oog* in de *Stb.* steeds vrouwelijk. Bij Sl. is het vaak onzijdig: *het oog* 324, 471, 520, 528, 1323, maar ook vrouwelijk: *d'oog* 612, 868. Dat dit niet een verzachting uit *t' oog* is, blijkt uit: *De ziel-oog* 913, ons' oog 832. De oorspronkelijke -e komt voor in 506, 1134 (hier onz.?) en 1184 (hier vr.?).

Gy segt; Daer is geen leer of voordeel[1185, 1186.]
By luiden van soo weinig oordeel.
O ja; een wijse leert ook daer,
Of hy ten minsten leert een aêr.
Ja 'k ben'er met veel meer genoegen,
En voel in 't herte minder wroegen,
Dan daer men, met bevalligheit,
En uitgesochte woorden, vleit.

Daer sich deurtrapte koppen spitsen,
Om met haer fletsen, als met flitsen,[1194.]
Eens slechten en oprechten oor[1195.]
Somtijts te booren door en door.
Dat noemt men daer politiseren.
Wie 't niet en kan, die sal 't daer leeren.
Die door de werelt wil, moet zijn
Nu wit, dan swart; nu grof dan fijn.

Die in de Steên met lof wil woonen,[1201.]
Moet meest sijn aensicht av'rechts toonen,
En weten, door een loose vondt,
Elk een te praten na de mont.

1185, 1186. Het hier genoemde bezwaar is ook door Cats verwoord en bestreden:

> Lest quam my seldsaem voor, en 't scheen ook vremt te wesen,
> Dat ick in seecker boeck nu onlancks heb gelesen,
> Te weten, dat een mensch, die in de Stad verkeert,
> Veel nutte dingen siet, en goede saken leert.

Wercken II, 308*a*. (Enige regels verder het citaat uit *Im.* zie aant. 953-956).

1194. *fletsen:* vleiende woorden, gevlei; *flitsen:* pijlen. Wederom een duidelijke navolging van *BW:* II, 21 over Prins-ghevley: men maakt hun wijs dat ze van goddelijke oorsprong zijn. ‘Zulcke flitsen en fletsen deur-booren en verghiftigen haer ziele’.

1195. *Eens slechten en oprechten:* van een eenvoudig en rechtschapen man.

1201. *met lof:* op eervolle, lofwaardige wijze.

Gy sult 'er veel aen u verbinden;
Maer zijnse daerom all' uw vrinden?
Sy bieden u haer dienst wel aen,
Maer 't is slechts om haer selfs gedaen.

Schoon d' een op d' ander is verbeten,
Ia schoonse 't beide seker weten,
Dat s' op elkander zijn vol spijts;[1211.]
Noch is 't als vriendschap wederzijds.
Men kust 'er menigmael de handen,[1213-1215.]
Waer in men liever sloeg sijn tanden,
Om s' af te byten, mog 't geschiên.[1215.]
't Gaet wonder vreemt by staetsche liên.

Men moet 'er 't vleien dikwils hooren
Met jonstig' en met open' ooren,[1218.]
Om datter vriendschap en gevlei
By velen nu is eenerlei.
Het schijnt doch, dat men nu oprechtheit
Houdt, onder volk van staet, voor slechtheit;[1222.]
Als of de deugt slechts in de mont,
In schijn, en niet in zijn, bestondt.

1211. *vol spijts:* genit. partitivus; de tegenwoordige vorm in *vol drek* 193; *spijt:* wrevel, ergernis.

1213-1215. De felle ironie van deze uitval heeft Sl. aan De Brune te danken, die twee maal in zijn *Bancket-Werck* deze gedachte weergeeft: Te hove gheeft-men vele handen, maer weynigh herten, men kuster vele vinghers, die-men wel wenscht af-te-bijten: I, 331. Te hove kust men de handen die men wel wenschte af te byten. *'t Gaet grof In 't hof.* I, 39. Sl. zal dit laatste citaat wel gebruikt hebben, want ook bij de verzen 1218, 1231, 1232 worden reminiscenties hieraan gewekt: Die 't ambacht van slaverny niet gheleert en heeft, of immers wiens ooren traeg zijn, om naer 't duym-knippen te luysteren, mogen daer wel buyten blijven.

1215. *mog 't:* nog in de 17e eeuw kunnen bij enclisis hele pronomina in het schrift komen te vervallen; *mocht het* zou dus als *mocht*, *mogt* kunnen voorkomen. Dit heeft Sl. hier onder metrumdwang toegepast, maar op een primitieve wijze waarschuwt hij de lezer. In feite heeft hij nu het werkwoord verminkt.

1218. *jonstig':* welwillend.

1222. *volk van staet:* mensen van aanzien; *slechtheit:* onnozelheid, domheid.

Ia die met and'ren nu wil voort zijn,[1225-1232.1225.]
Moet van Vos-meer of Schalker-oort zijn.[1226.]
De werelt overvloeit nu doch
Van linkernijen en bedrogh.[1228.]
Wie meê niet weet van bril-verkopen,[1229.]
Die heeft'er niet veel goets te hoopen,
Wie 't ampt van kuipen niet en kan,
Die blijft'er een vergeten man.

Die na der wereltschen genoegen
Sich niet begeert noch weet te voegen,
Wordt overal bespot, veracht,
En, als een slechthooft uitgelacht.[1236.]
O! Wat al listen, lasten, lusten,
Zijn 't, die de ziele staeg ontrusten,
Dan hier dan daer, in groote steên!
Veel beter leeft men hier te vreên.

Loop, wereltsch woel-geest, als een jager,[1241-1248.]
Uw beurse vet, uw ziele mager;
Ik hebb' een goud-mijn hier in 't still':
Daer vind' ik schatten, na mijn will';

1225-1232. De strofe is een bewerking van *BW* II, 291: Men moet van schalckeroort, of vosmeer zijn, zou-men in de weereld leven. Die niet wit en zwart kent, en magh niet mede. Zoo is de weereld van bedrogh en linckernyen aen een ghenaeyt. Heer strijckuyt is ghestorven, maer hy heeft veel broers en kinders naer-ghelaten: die al het ambacht doen, van brillen te verkoopen. (strijckuyt = bedrieger.)

1225. *voort zijn:* vooruit komen.

1226. *van Vos-meer of Schalker-oort zijn:* een spreekwoord: sluw, geslepen zijn; Vosmeer ligt in N.-Br., Schalkeroort is 'n gefingeerde plaatsnaam; bij beide gaat het natuurlijk om de afleiding van vos en schalk. (N.B. Schalkwijk bestaat wel).

1228. *linkernijen:* valsheid, slimme streken. De Brune spreekt ook over *De linckernyen van de weereld: BW* I, 156, en andere plaatsen. Zo ook bij Cats.

1229. *bril-verkopen:* leugens vertellen, bedriegen; een sinds de 16e eeuw veel gebruikte uitdrukking. Volgens Tuinman: *De Oorsprong en Uitlegging Van.... Nederduitsche Spreekwoorden*. 2 dln. Middelburg 1726-1727, I, 182, is de uitdrukking ontstaan, ofwel doordat de brillen het gezicht bedrogen, ofwel doordat de brillekramers, doorgaans Joden, dikwijls bedriegers waren. De tweede verklaring is in dit verband het aannemelijkst.

1236. *slechthoofd:* sukkel, domoor.

1241-1248. De oorsprong van de strofe ligt in *BW* II, 86: De woel-geesten, die in den tick-tack en gedruys des weerelds leven, om haer beurze te vetten, en haer ziele te mageren, schijnen quansuys mede-lyden te hebben met die gene, welcke dickwils, by weer-keer, in haer eyghen-zelven dalende, en door alleen-spraken, zich met God onder-houdende, in de hemelsche goud-mijnen, een rijckdom zoecken, die voor die blinde aerd-mollen onbekent, en verborgen is.

Doch schatten, voor die blinde mollen,
Die met veel moeite d' aerd' uit hollen,
Verborgen en gansch onbewust.[1247.]
Dies zyn s' er ook niet op belust.

'k Wensch, dat mijn oogen en mijn ooren[1249-1256.]
Ter werelt nooit iet sien of hooren,[1250, 1251.]
Dan 't gheen my van de werelt trekk',
En tot Godts liefde meer verwekk'.
Wie sou, voor 't ydel aerdsch gefemel,[1253.]
Niet graeg verkiesen sulk een hemel,
Een hemel, die men voelt in 't hert,
Als 't vry van 't aerdsch gelaten wert?

Wat heeft de vroom' al ziel gespertel
In groote Steên, daer weelde dertel,
Daer hoovaerdy, en prael en pracht,
En veinsery, zyn in haer kracht!
Daer Staet- en Baet-sucht, als twee pesten,[1261-1263.]
Soo licht vergiften d' allerbesten.
Daer d'Ydelheit is op 't tooneel,
Op dat s' haer roll' aenlokk'lik speel.

1247. *onbewust:* onbekend.
1249-1256. Hier had Sl. al kunnen verwijzen naar Ps. 119: 37, die hij 1317-1319 nauwkeurig parafraseert. Er is gedachtenovereenkomst tussen deze strofe en *Im.* I, 1, blz. 3: Ydelheydt ist / alleen op het tegenwoordige leven acht te slaen / ende de dingen / die toekomende zijn niet te voorsien. Ydelheydt ist / te beminnen dat met alle snelheyt voor-by gaet / ende niet daer nae toe te haesten / daer de eeuwige blijschap altijdt blijft. Gedenckt menighmael aen dese spreucke / Eccl. 1. 8. het oogh en wort niet versadicht met sien / noch de oore en wort niet vervult van hooren. Ook 857-872 heeft hiermee nauwverwante gedachten.
1250, 1251. *iet.....Dan:* iets anders, dan; vgl. 159, 160.
1253. *gefemel:* liefelijk gevlei.
1261-1263. Er is overeenkomst van gedachte met *Im.* I, 1, blz. 3: So ist dan ydelheydt rijckdommen te soecken die vergaen sullen / ende op de selfde eenige hoope te stellen. Ydelheydt ist oock ampten te versoecken / ende tot een hoogen Staet sich selven te verheffen.

't Is seker, aensien doet gedenken,[1265.]
En menigmael aenlokk'lik wenken,[1266.]
Soo dat de vroomste wordt verleidt
Door aensien en aensienlikheit.
Laet, 't geen gy prijst, zijn heel aensienlik,
Het is ten weinigsten niet dienlik[1270.]
Voor een, dien 't moeilik valt en deert,
Dat ooit de werelt hem verheert.[1272.]

Men heeft alhier geen sorg te dragen,
Om soo veel oogen te behagen,
Als dag by dag, in groote Steên,
Zijn over-al rondom u heen.
Hy mag wel letten op syn saken,
Die 't elk aldaer te pas sal maken.
Men raekt'er dikwils in verschil,
Men zy soo vreedsaem als men wil.

Men hoeft sich hier, als in de Steden,
Niet daegliks even mooi te kleden.
Men doet alhier soo veel met py,[1283.]
Als daer met blinkend felp en zy.[1284.]
Te slaefsch is 't, sich te moeten voegen,
In kleding, na elk-eens genoegen.
Hier gaen wy, met gemak en rust,
On-opgeschikt, soo lang't ons lust.

1265. *aensien doet gedenken:* een oud spreekwoord: het zien van (iemand of) iets maakt dat men eraan denkt. In 1268 is de betekenis van *aensien* vaag, waarschijnlijk dubbelzinnig: 1e het zien, 2e het (schone) uiterlijk. Het woordenspel wordt nog verder gespeeld door ook nog *aensienlikheit:* wat de moeite van het aankijken waard is, en *aensienlik* erin op te nemen.
1266. *wenken:* ook hierbij is *aensien* (1265) onderwerp: het maakt dat er vaak aanlokkelijk gewenkt wordt.
1270. *dienlik:* van nut, van pas komend.
1272. *verheert:* beheerst.
1283. *py:* grove wollen stof.
1284. *felp:* soort fluweel met zeer lang haar (ook fulp).

Die na iet goets en soets wil pogen,
Siet hier een ander niet na d' oogen,[1290.]
Maer doet, in vryheit, onverzaegt,[1291.]
Het geen syn grage lust behaegt.[1292.]
'k Sou, woonend' in de Stadtsche straten,
Misschien veel goede dingen laten,
Die 'k, na mijns herten wensch en wil,
Alhier verrichten mag in 't stil.

Die 't hert ontlast van aerdsche sorgen,
En na Godts vreê haekt in 't verborgen,
En schat de tijt na waerd' en recht,
Wat plaets is sulk een mensch te slecht?
Wat van de werelt wort gepresen,
Dunkt sulk een hinderlyk te wesen,
Vermits 't hem van veel tijts berooft,
Die tot iet beters is belooft.

O vryheit, aengename vryheit!
Wat geeft gy 't hert al rust en blyheit!
Wat nut en voordeel brengt gy voort!
Hoe doet gy alles ongestoort!
Mijn ed'le ziel, soo vry-geboren,
Mag van geen dwank of ketens hooren,[1310.]
Daer 't Stadtsch gewoel u vast in houdt,
Al waren s' ook van enkel gout.

Wat kan de werelt dien vermaken,
Die arbeidt om haer te versaken?[+]

[+]Tit. 2. v. 12.

1290. *Siet hier een ander niet na d' oogen:* let hier niet onderdanig op de wensen en oogwenken van een ander. Het is opvallend dat De Brune dit spreekwoord ook verwerkt in *Vryheyd*, *BW* II, 267, waarvan behalve het begin nog een andere zin verband met SI. legt: 'Zonder vryheyd, is gheen blyheyd: daer die ontbreeckt, ontbreeckt het al. Wat is 't een ellendigh dingh, naer een anders ooghen te moeten zien, en te letten hoe-ze roeren, en haer stralen schieten!.... Wat kan 't my schillen, of ick aen een gouden keten, of aen een yzeren band, gheboeyt ligge!' Vgl. 1305, 1306, 1309-1312.
1291. *onverzaegt:* de z moet waarschijnlijk als ts uitgesproken worden.
1292. *grage lust:* vurige begeerte.
1310. *Mag:* kan.

Die haer gelijk een vyant acht,
En om haer loosheit houdt verdacht?[1316.]
Wy bidden immers en begeren,
Dat Godt ons' oogen af wil keeren,[+1318.]
Op dat se d' ydelheit niet sien, [+Ps. 119. v. 37.]
Die 'k hier soo veilig kan ontvliên.

Wat soud' ik mijn gesicht dan weiden[1321.]
In dingen, die de ziel verleiden?
Om welke niet te sien ik 't oog[+]
Veel nutter uit te steken poog. [+Marc. 9. v. 47.]
Gevaerlik is 't dees' open venst'ren
Te setten naer het meeste glenst'ren[1326.]
Der ydelheit, die eerst daer in
Komt sluipen, eerse 't herte winn'.

Wat stiertmen, soo verdwaest, syn oogen[+]
Na 't gheen wy doch niet hebben mogen? [+Spr. 23. v. 5.]
De werelt gaet, hoe schoon se zy,[+]
Met haer begeerlikheit, voor-by. [+1. Ioan. 2. v. 17.]
Waer sal ik, onder d' heele Sonne,[+]
Iet sien, dat lange blijven konne?[1334.] [+Pred. 2. v. 11.]
't Is ydelheit der ydelheit[+]
Al watter is in 's werelts kreit.[1336.] [+Pred. 1. v. 2.]

1316. *loosheit:* valsheid; *houdt verdacht:* voor verdacht houdt. De bepaling van gesteldheid kan in het 17e-eeuws vaker dan tegenwoordig zonder voegwoord of voorzetsel staan. *Weijnen*, blz. 67, § 86. (In 1315 komt *gelijk* als voegwoord in de bep. v. gesteldheid voor.)

1318. *wil:* soms is willen in het 17e-eeuws louter omschrijvend: daarmee krijgen we hier de beste weergave. (Dergelijke vbb. bij Vondel: L.C. Michels: *Bijdrage*, blz. 23, 24.)

1321. *mijn gesicht weiden:* mijn blikken laten rondgaan.

1326. *het meeste glenst'ren:* de grootste schittering; glenst'ren = glinsteren; de wisseling van e en i in gesloten lettergreep was heel gewoon; de *Stb.* schijnt een lichte voorkeur voor de e-vormen te hebben; ook bij Sl. is dat het geval; i voor e komt in *BL* niet voor, wel het omgekeerde: 817, 959, 1072.

1334. *konne:* deze conjunctief is wel door het rijm ingegeven, aangezien bij *mogen*, *zullen* en *kunnen* normaliter geen conj. voorkomt. *Van Helten*, § 188.

1336. *'s werelts kreit:* het aardrijk; een uitdrukking die sedert het begin van de 17e eeuw tot het literaire tijdsjargon behoort, echter in de vorm *kreits* (uit Nederrijns *kreytz*). *Kreit* beantwoordt aan Mhd. *kreiz*, Mnd. *krêt*(*e*), *kreit*. Ook Kiliaen heeft de vorm *kreyt*. Sluiters woord schijnt in Nederduitse richting te wijzen, al zal het rijm hiervoor goeddeels verantwoordelijk zijn. Ook in *Den Binckhorst* in het rijm *crijt*, 656.

Och lacy! arm' erbarmelingen,
Die star-oogt na soo niet'ge dingen,
Die gy uw leven-lank misschien
Niet weer sult met uw oogen sien!
Wanneer de Doot maer aen komt kloppen,[1341-1344.]
Soo maektse spaden ende schoppen
Met kroon en scepter haest gelijk;
Cieraet en prael met drek en slijk.[1344.]

Segt eens op 't einde van uw leven,
Wat u de werelt heeft gegeven;

1341-1344. Van Royen tekent in *BL 1717* hierbij aan: ‘Het komt'er op uit, 't geen Horatius in zijn zinnebeelden dus uitdrukt:

De doodt is 't eindt van alle ding;
Zy treft den Boer en Hoveling,
Zy maakt en hooge en laage staten
Elkanderen gelijk in 't graf.
Men moet op 't eindt der loopbaan laten
En ampt en kroon en schop en staf.’

Met Horatius' zinnebeelden doelt Van Royen op een latere editie van *Q. Horati Flacci Emblemata*.... Antwerpen 1607 van Otho Vaenius (Otto van Veen). Hierin komt een emblema voor, waarbij o.a. verwezen wordt naar *Oden* I, 4 (13, 14): pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turris. (De bleke dood trapt evenzeer op de hutten der armen als op de hoge huizen van koningen.) De Nedl. bijschriften van deze druk zijn 4-regelige alexandrijnen van G.A. Bredero. (Het bijschrift bij dit emblema is te vinden in de *Liederen en Gedichten*, uitg. van J.A.N. Knuttel, Leiden 1929, blz. 461, onder het opschrift ‘Cunctos mors una manet’, resp. in *De Werken*, III, A'dam 1890, blz. 115, 389-392.) Vaenius' bundel was zeer populair en werd herhaaldelijk herdrukt. (Zie A.G.C. de Vries: *De Nederlandsche Emblemata*, A'dam 1899, blz. XXVI-XXX, no. 35-44; J.L. Beijers' Catalogus no. 83: *212 Emblem Books*, Utr. 1952, blz. 102-104, no. 184-188.) In de 2^{e} editie van 1612 staan andere 8-regelige bijschriften, echter niet die uit *BL 1717*. In een eerste Nedl. uitgave, A'dam 1683, en de Lat. uitgave te A'dam 1684 zijn er weer andere gedichten, thans van de hand van Anthoni Jansen, maar ook deze zijn niet die van *BL 1717*. Volgens A.G.C. de Vries is nl. een Franse uitgaaf *Le Spectacle de la Vie Humaine*, Den Haag 1750, in prenten en tekst geheel gelijk aan de Lat. uitgave van 1684, slechts met bijvoeging van Franse en Nedl. prozaverklaringen van Jean le Clerc. Van *Le Spectacle* heb ik een druk ingezien van 1755, waarin de verzen geheel afwijken van *BL 1717*. Van Royen was goed bekend met Horatius' zinnebeelden, want zelf heeft hij er een partiële uitgave van gedaan onder de titel *De Leermeester der Zeden*, *Vertoont in Horatius Zinnebeelden*, z.j., met de bijschriften van A. Jansen. Van Royens opvolger, Gerrit Bos, heeft er ook nog 2 drukken van klaar gemaakt, de laatste van 1750. (De Vries, no. 40-42). De gedachte van *Oden* I, was blijkbaar zeer verbreid. Ik verwijs slechts naar *Ockenburgh*, blz. 77; *BW* I, 177, 459; Vondels *Vertroostinge aen Geeraerdt Vossius* (*De Werken* III, 400, 401.) *BL* 1342, 1343 zijn echter vooral vertaling van: Mors sceptra ligonibus aequat (de dood maakt scepters aan houwelen gelijk): een Latijnse spreuk van mij onbekende afkomst. (Vermeld zonder vindplaats bij Taco de Beer en Dr. E. Laurillard: *Woordenschat*, Den Haag 1899 en bij Van Dale: *Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, Den Haag 1950.)

1344. *Cieraet:* pracht, luister.

Och lacy! ongewisse vreugt,
Gesaust met leet en ongeneugt;
Een valsche hoop, die veel te keur stell',[1349, 1350.]
Maer op het eind' u selfs te leur stell';
Een bloem die in der yl verwelk';
Vergif in een vergulde kelk.

Sy toond' u deftige paleisen,
Maer opgepropt met sorg en peisen;[1354.]
Volk-rijke steden, schoon van glans,
Vol onrust en gewoel nochtans:
Cieraden, schatten, eere-titt'len,
Maer die tot hoovaerdy ons kitt'len;
Veel heerlikheit, maer al vermomt,[1359.]
Tot dat de Doot ter deur in komt.

O kromme zielen, domme sinnen!
Hoe meugt gy 't aerdsche soo beminnen,
Daer d' aerd' alreê sich neigt ten val,[+1363.]
En in der haest beswijken sal? [+]1. Pet. 4. v. 7.
Die 't hert hier op geen sichtbaer goet stelt,
Maer all syn goed'ren in 't gemoet stelt,[1366.]
En niemant siet, met wien hy wensch
Te wiss'len, is een salig mensch.

Men moet de goede dingen leeren
Na haer geduersaemheit weerderen:
Dies vindt alleen een wijs gemoet
Genoegen in 't onsichtbaer goet.

1349, 1350. Vergelijk *BW* II, 330: Weereldsche hope bedriegt en beschaemt ons dickwils.
1354. *Sorg en peisen:* de mogelijkheid van hendiadys levert de beste weergave: zorgelijke gedachten; de n-loze vorm *peisen* (syncope) is vroeger algemeen gangbaar geweest (nu nog in 't Vlaams); echter ook die met n: 318.
1359. *al vermomt:* geheel en al vermomd (als heerlijk), dus: vals. *Al* hoeft hier geen bijw. te zijn, ook als onbep. vnw. levert 't een goede oplossing: maar (dit) alles in een vermomming.
1363. *Daer:* terwijl toch, hoewel.
1366. *goed'ren:* rijkdom; merkwaardig gebruik, omdat *goederen* wel erg concreet is. Men had het eerder in 1365 verwacht, en *goet* in 1366.

Al wat hem ware troost sal geven,
Moet wesen van een beter leven:
Want tijd'lik is 't al wat men siet,[+]
Maer 't eeuwig goet en siet men niet.

[+]2. Cor. 4. v. 18.

Al wat gy hebt van doen nootsaeklik,[1377.]
Al wat de ziel ooit was vermaeklik,
Al wat ooit heil op aerden brogt,
Moet boven d' aerde zyn gesocht.
Hy doet wel een verkeerde keuse,
Die sich laet leiden by de neuse
Van d' yd'le werelt. O! die hoer[1383.]
Verleidtse, diese krijgt aen 't snoer.[1384.]

Waerom dus ydel, edel mensche,[1385.]
Dat uw verslaefde lust slechts wensche
De valsche glans van 't aerdsche slijk,
En sich soo seer daer op verkijk?
Waerom is niet uw sluim-siek ooge[1389.]
Meest na 't onsichtbaer goet om-hooge?
Want daerom schiep u Godt recht-op,
Om steeds te sien na 's hemels top.

'k Laet d' ydelheit aen die soo bot zyn,
Dat s', aerdsch van d'aerd', op 't aerdsch versot zyn;[1394.]
Het schoonste, dat men soekt op d' aerd',
Is doch mijn liefde gansch niet waerd:
Ik sal 'er nooit het hert op setten;
Maer steeds op beter dingen letten.
Ik ben veel hooger van gemoet,
Geschapen tot een beter goet.

1377. *van doen:* nodig.
1383. *Van:* door.
1384. *krijgt aen 't snoer:* onder haar invloed krijgt; (vroeger algemeen gangbaar).
1385. *Waerom dus ydel:* waarom (zijt ge) zo ijdel (= oppervlakkig, dwaas).
1389. *sluim-siek:* met sterke neiging tot sluimeren. De hele zin 1389, 1390 is regelrecht uit de *Emblemata*, 322: waerom en verheft ghy niet uwe sluimziecke ooghen tot een ander goed, als dat met dit gezichte kan aenschouwt werden?
1394. *aerdsch' van d' aerd':* aards door voortkomst uit de aarde. Sl. had hierbij mogen verwijzen naar 1 Cor. 15: 47, waar van de eerste mens, Adam, gezegd wordt, dat hij uit de aarde aards is.

Niet anders hebb' ik voorgenomen,
Dan dat ik mag te boven komen
De gansche werelt t'saem met al
Wat hier is in dit aerdsche dal.
Mijn sin is hemelsche versinning.[+1405.]
't Geloof is d' edel' overwinning,[+]
Die elk na Godt geaerdt gemoet
De werelt overwinnen doet.

[+]Phil. 3. 20.
[+]1. Ioa. 5. v. 4.

Den adelaer, soo eêl van aerde,[1409-1416.]
En wroet niet, met de mol, in d' aerde,[1410.]
Maer spoedt sich, door een wakk're vlucht,
Met lust, in d' hoogte, na de lucht:
Soo vliegt een Christen, als met vlerken,
Ook edelmoedig na de swerken,
En acht al 's werelts dom geswier,
Aldus verheven, niet een sier.

Wil 't volk, te seer van 't aerdsch bestoven,[1417.]
Dit noch niet loven noch gelooven,
Ik blyv' nochtans by mijn gevoel,
En kies' het tot mijn deel en doel.
Dus sal ik waerlik niemant kunnen[1421, 1423.]
Syn wellust, schat, of eer, mis-gunnen.
Dus hebb' ik wat mijn hert begeer',
En wensch op aerden doch niet meer.

1405. *sin:* gedachte; *versinning:* overdenking.
1409-1416. Weliswaar geen directe ontlening aan De Brune, maar toch opmerkelijke verwantschap met *Emblemata*, 52, 53. De Brune zegt daar, dat wij onder de vogels de arend het meest prijzen, omdat hij het hoogst vliegt. Hij komt alleen naar beneden om aas. ‘Niet anders en gaet het met die edele natueren, die God de Heere met een over-treffelicke ziele verrijckt heeft: zy werpen, en schieten zich gestadelick, boven de nevel en de dampen van deze leeghe (= lage) plaetsen, en klieven, met de vlercken des verstands, de hooghe wolcken, om altijds ontrent haer gheboort-plaetse te leven:’
1410. *aerde:* aard.
1417. *van 't aerdsch bestoven:* bedekt, besmet met het aardse.
1421, 1423. *Dus:* op deze wijze, aldus.

Soo 'k mag een heer zyn van de lusten,[1425.]
Die d' ed'le ziel, door 't aerdsch', ontrusten,
En onverhindert blijv' in 't mijn',
Hoe kan ik dan gelukk'ger zijn?
Een mensch die stil en geern' alleen is,
Met Godt, sijn hoogste lot, gemeen is,[+]
En niet met 's werelts sorg beswaert,[+]
Heeft als een hemel hier op d'aerd.

[+]Ps. 16. 5. 9.
[+]Luc. 21. v. 34.

Fabel van de Lant-muis en de Stadt-muis, Uit Horatius Serm. Lib. II. Satyr. VI.[+]

Waer mede hy te kennen geeft sijn ruste, gemak en genoegsaemheit op 't Lant, en d' onrust en moeite van 't wellustig Stadtsch leven.[+]

Hoort vrienden, hoort wat ongemeens.
Men segt, hoe dat de lant-muis eens
De stadt-muis in syn hol ontfing.
Al was syn voor-raet schoon gering,[1436.]
Hy heeft nochtans syn oude vriendt[1437.]
Van alles mild'lik toegedient.

1425. De versregel wekt herinnering aan het tweede koor uit Seneca's *Thyestes*, vs. 336-403, (*Sénèque Tragédies*, uitg. L. Herrmann, II, blz. 102-104) dat bijv. door H.L. Spiegel werd bewerkt in zijn *May-lied 1588:* Rex est qui posuit metus // et diri mala pectoris, 348, 349; (Een Koningh ist die vreze derft, // En die zyn boze lusten sterft,). In *BL* zijn nog verschillende overeenkomsten met dit koor, bijv. *BL* 1129-1136 en 1243-1248 met *Thyestes* 391 v.v. resp. 380 v.v. Of hier van onmiddellijke invloed sprake is, moet betwijfeld worden: het zijn gedachten (bijv. ook het slot van het koor) die reeds voor de klassieke schrijvers topen waren.

\+ *Fabel:* de fabel van Horatius omvat de verzen 80-117 (het einde) van de zesde satire - die eigenlijk eerder een idylle is - uit het tweede boek. Hij wordt volgens Horatius verteld door zijn buurman Cervius. De vertaling volgt het Latijn vrij nauwkeurig, zij. het wat wijdlopig en met aanpassing aan de tafelgebruiken van deze streek.

\+ *genoegsaemheit:* vergenoegdheid, voldaanheid.

1436. *schoon:* versterking van *Al*.

1437. *Hy.... syn oude vriendt:* het woord *muis* is vrouwelijk, al komt het in het Mnl. ook wel als mannelijk voor. De mannelijke aanduiding bij Sl. zal wel op rekening van het Latijn komen (*mus* immers masc., dus *amicus*, niet *amica*). In 1449 echter vrouwelijke lidwoordsvorm: der muis. (In de *Esopet*, waarin deze fabel ook voorkomt, zien we hetzelfde: Ene portmuus; Met ere veltmuus; haren gast; maar: mijn here die waert; hi sprac; seit hi.)

Hoewel hy selfs meest eet wat rouw,[1439.]
En 't suinig by malkander hou',[1440.]
't Is al ten besten voor een gast,[1441.]
Daer groote spaersaemheit niet past.[1442.]
Hy brengt sijn wech-gestopte grein,[1443.]
En al sijn voor-raet groot en klein,
Met halfgegeten stukjens spek,
Nu graeg te voorschijn met sijn bek,
Als t' eenemael daer over uit,[1447.]
Dat eens de hoogmoet zy gestuit
Der Stadt-muis, *die de spijs van 't lant*
Te walg'lik aenraekt met haar tant.[1450.]
Mits alles nu dus is bereidt,[1451.]
Daer d'huisheer sich in 't kaf uit spreidt,
Eet onkruit en van 't slechtste zaet,
Waer med' hy sich genoegen laet,
Maer 't best banquet niet aen en tast,
Soo segt op 't lest de steedsche gast:
Waer toe, *mijn vriendt*, *waer toe leeft gy*
Dus arm in dese woesteny?
Indien gy d' overvloet der Stadt
Meer dan verlaten bosschen schat,
Soo neemt de reis nu vaerdig aen,[1461.]
Om in geselschap meê te gaen:[1462.]
Vermits al wat op aerden leeft
Een sterfflik lot ontfangen heeft,

De huis-heer [...] de Lant-muis in [...] eigen huis of hol[...]

1439. *eet wat rouw:* wat onverzorgd eet (geen fijne kost); rouw, bijvorm van ruw, is bijwoord.
1440. *hou':* terwille van het rijm verkort Sl. hier het woord, in tegenstelling tot 316, waar hij een volledige vorm prefereerde, met opoffering van de rijmgaafheid. (Mogelijk is *hou'* geen ongewone verkorting van *houde*, ev. *houë*).
1441. *Is.... ten besten:* is beschikbaar.
1442. *Daer:* bij welke gelegenheid immers, omdat in zo'n geval.
1443. *grein:* eig. zaad-, graankorrel; ook, zoals hier, in collectieve zin: graan, koren.
1447. De betekenis van deze versregel: geheel erop uit als hij is.
1450. *walg'lik:* kieskeurig.
1451. *Mits:* omdat, aangezien. Na deze causale bijzin moet de hoofdzin 1456 gezien worden, en daarna de volgende causale bijzin 1452-1455.
1461. *vaerdig:* vlug.
1462. *in geselschap:* gezamenlijk; hier dus: met mij.

Noch daer en is voor klein of groot
Gansch geen ontkomen van de doot.
Daerom, *terwijl 't u beuren mag*,[1467.]
Geniet met vreugt een goeden dag.
Terwijl gy leeft, *gedenkt altijt*,
Hoe kort gy doch van leven zijt.
Dit woort beweegt de buiten-muis;
Hy springt lichtvaerdig uit sijn huis,
Sy geven sich van daer op 't padt,
En reisen t' samen na de stadt;
Op dat men 's nachts den wal bekruip',
En vry en vrank in 't duister sluip'.
't Was nu ontrent de middernacht,
Wanneerse t' samen, *soet en sacht*,
Daer komen in een machtig huis;
Een sprei van purper-roode pluis[1480.]
Blonk op den disch van wit yvoor,[1481.]
En mits'er 's avonds juist te voor[1482.]
Een boven maten heerlik feest
Was in die grote zael geweest,
Soo stondt daer noch veel schoon banquet,
In tafel-mandtjes neergeset.
De Stadtmuis neemt de lantmuis daer[1487.]
Op 't purper kleedt sorgvuldig waer.
Hy dient heel sneeg, *als weert en knecht*,[1489.]
En schaft het een na 't aêr gerecht,
Van allerhande lekkernij,
En proeft eerst wel wat smaeklikst zy.
De lantmuis is heel in syn schik,
Vermits nu in een oogenblik

1467. *terwijl 't u beuren mag:* zolang als 't u ten deel kan vallen.
1480. *pluis:* pluche; kan zowel vr. als onz. zijn; hier blijkbaar vr.
1481. *Blonk:* glansde; *disch:* tafel; in deze betekenis slechts gewestelijk of archaïstisch; (zowel bij Kiliaen als Plantijn in deze zin.). De thans gangbare betekenis van maaltijd, aangerechte tafel, in 1500.
1482. *mits:* doordat.
1487. *neemt... waer:* wijdt zorg aan.
1489. *sneeg* (= snedig): bijdehand, voortvarend.

Sijn staet soo seer verandert zy,[1495.]
En is om al de voorspoet bly,
Terwijl seer haest een groot gedruis[1497.]
Van open deuren klonk door 't huis,
En onversiens (laes! al te vroeg)
Haer beide van den disch af joeg.
Sy liepen door de zael te saem
Met vrees en schrik, *als uit den aêm*,
Terwijl'er 't heele huis door vast[1503.]
Van groote doggen wierd gebast.
Doe sprak de Lant-muis *met fatsoen:*
Ik hebb' dit leven niet van doen,
't Vaer wel, *soo vol van vrees en schrik:*
't Is tijt dat ik my weder schikk'[1508.]
Na 't bosjen, *in mijn hol*, *daer my*,
Van soo veel list en lagen vry,
De slechte wikken soeter voên,[1511.]
Als hier de lekkernijen doen.

Men neem 't niet qualik, dat ik sluite met een *Fabel*.[1513.]
Door *Fabels* heeft men 't volk, van ouds af, soet en abel,[1514.]
De *Waerheit* ingescherpt, en goede zeên beduidt.
Oprechte liefde legt het al ten besten

UIT.

1495. *staet:* lot.
1497. *Terwijl:* mag soms worden weergegeven door *maar* + nevengeschikte zin; *seer haes:* al heel gauw.
1503. *vast:* intussen, onderwijl.
1508. *ik my.... schikk':* ik mij begeef.
1511. *slechte wikken:* eenvoudige kruiden (vlinderbloemige planten).
1513. *neem:* de latere drukken hebben de onjuiste vorm *neemt*.
1514. *abel:* handig.

Bijbelteksten waarnaar verwezen wordt in het *Buiten-leven*.

41-44: Wijsh. 7:24-27 (tekst verwijst naar Wijsh. 4:24-27): Want de wijsheyt is beweeghlicker dan alle beweginge: ende vaert door / ende gaet door alle dingen van wegen hare reynigheyt. 25. Want sy is een damp der kracht Godts / ende een suyvere uytvloeyinge der heerlickheyt des Almachtigen: daerom en valt in haer niets dat besmet is. 26. Want sy is een afschijnsel des eeuwigen lichts / ende een onbevleckte spiegel van Godts werckende kracht / ende een beelt sijner goedigheyt. 27. Ende eeuigh zijnde kan sy alles doen: ende blijvende in haer selven / vernieuwt sy alle dingen: ende van geslachte tot geslachte / in de heylige zielen overgaende / maeckt sy vrienden Godts ende Propheten.
71, 72: Ps. 119:162 (tekst heeft v. 16.2.): Ick ben vrolick over uwe toesegginge / als eener die eenen grooten buyt vint.
75, 76: Eph. 5:15, 16 (tekst verwijst alleen naar Eph. 5:16): Siet dan hoe gy voorsichtelick wandelt: niet als onwijse / maer als wijse. 16. Den tijt uytkoopende / dewijle de dagen boos zijn.
144: Iac. 5:13: Is yemant onder u in lijden? dat hy bidde: is yemant goets moets? dat hy psalmsinge.
162-167: Spreuk. 18:1: Die sich afsondert / tracht na wat begeerlicks: hy vermenght sich in alle bestendige wijsheyt.
212: Matth. 5:8: Saligh (zijn) de reyne van herten: want sy sullen Godt sien.
215: Spreuk. 30:12: Een geslachte dat reyn in sijnen oogen is; endevan sijnen dreck niet gewasschen en is:
218-220: Hab. 2:6: En souden (dan) niet al deselve van hem een spreeckwoort opnemen / ende eene uytlegginge der raetselen van hem? ende men sal seggen / Wee dien die vermeerdert het gene dat sijne niet en is; (hoe lange!) ende dien / die op sich ladet dicken slijck.
231, 232: Iob. 4:19: Hoe veel te min (op) de gene die leemen huysen bewoonen welcker grontslagh in het stof is: sy worden verbrijselt voor de motten.
265-268: Gen. 11:4: Ende sy seyden; Kom aen / laet ons voor ons eene stadt bouwen / ende eenen toren / diens opperste in den hemel zy / ende laet ons eenen name voor ons maken: op dat wy niet misschien over de gantsche aerde verstroyt en worden.
277-280: I Pet. 2:11: Geliefde / ick vermane (u) als inwooners ende vreemdelingen / dat gy u onthoudt van de vleeschelicke begeerlickheden / welcke krijg voeren tegen de ziele:

293-296: Matth. 6:29: Ende ick segge u dat oock Salomon in alle sijne heerlickheyt niet en is bekleet geweest / gelijck een van desen.
298-300: Ps. 23:2, 3: Hy doet my nederliggen in grasige weyden: hy voert my sachtkens aen seer stille wateren. 3. Hy verquickt mijne ziele; hy leyt my in het spoor der gerechtigheyt / om sijns naems wille.
303, 304: Matth. 4:8: Wederom nam hem de duyvel mede op eenen seer hoogen bergh / ende toonde hem alle de koninckrijcken der werelt / ende hare heerlickheyt.
309-315: Ps. 104: Looft den HEERE mijne ziele: O HEERE mijn Godt / gy zyt seer groot / gy zyt bekleet met majesteyt ende heerlickheyt. 2. Hy bedeckt sich met het licht / als met een kleet: hy reckt den hemel uyt als een gordijne. 3. Die sijne opperzalen soldert in de wateren: die van de wolcken sijnen wagen maeckt: die op de vleugelen des winds wandelt. 4. Hy maeckt sijne Engelen geesten: sijne dienaers tot een vlammende vyer. 5. Hy heeft de aerde gegront op hare grontvesten: sy en sal nimmermeer noch eeuwelick niet wanckelen. 6. Gy hadtse met den afgront als een kleet overdeckt: de wateren stonden boven de bergen. 7. Van u schelden vloden sy / sy haesteden haer wech voor de stemme uwes donders: 8. De bergen resen op / de dalen daelden / ter plaetse die gy voor hen gegrondet had. 9. Gy hebt een pale gestelt / die sy niet overgaen en sullen: sy en sullen de aerde niet weder bedecken. 10. Die de fonteynen uytsendt door de dalen / datse tusschen de geberghten henen wandelen. 11. Sy drencken al het gedierte des velts: de woudtezels brekender haren dorst(mede). 12. By deselve woont het gevogelte des hemels / een stemme gevende van tusschen de tacken. 13. Hy drenckt de bergen uyt sijne opperzalen: de aerde wort verzadight van de vrucht uwer wercken. 14. Hy doet het gras uytspruyten voor de beesten / ende het kruyt tot dienst des menschen / doende het broot uyt de aerde voortkomen. 15. Ende den wijn / die het herte des menschen verheught / doende het aengesichte blincken van olie; ende het broot / dat het herte des menschen sterckt. 16. De boomen des HEEREN worden verzadight / de cederboomen van Libanon / die hy geplant heeft. 17. Alwaer de vogelkens nestelen: des oyevaers huys zijn de denneboomen. 18. De hooge bergen zijn voor de steenbocken: De steen-rotzen zijn een vertreck voor de konijnen. 19. Hy heeft de mane gemaeckt tot de gesette tijden: de sonne weet haren ondergangh. 20. Gy beschickt de duysternisse ende het wort nacht / in den welcken al het gedierte des woudts uyttreet / 21. De jonge leeuwen / briesschende om eenen roof / ende om hare spijse van Godt te soecken. 22. De sonne opgaende / maken sy sich wech / ende liggen neder in hare holen. 23. De

mensche gaet (dan) uyt tot sijn werck / ende na sijnen arbeydt tot den avont toe. 24. Hoe groot zijn uwe wercken / O HEERE? gy hebtse alle met wijsheyt gemaeckt / het aertrijck is vol van uwe goederen. 25. Dese zee / die groot ende wijt van ruymte is; daer in is het wriemelende gedierte / ende dat sonder getal / kleyne gedierten met groote. 26. Daer wandelen de schepen / (ende) de Leviathan / dien gy geformeert hebt / om daer inne te speelen. 27. Sy alle wachten op u / dat gy (hen) hare spijse geeft te sijner tijt. 28. Geeft gyse hen / sy vergaderense: doet gy uwe hant open / sy worden met goet verzadight. 29. Verberght gy u aengesichte / sy worden verschrickt: neemt gy haren adem wech / sy sterven / ende sy keeren weder tot haren stof. 30. Sendt gy uwen Geest uyt / soo wordense geschapen / ende gy vernieuwt het gelaet des aerdtrijcks. 31. De Heerlickheyt des HEEREN zy tot in der eeuwigheyt: de HEERE verblijde sich in sijne wercken. 32. Als hy de aerde aenschouwt / soo beeft sy: als hy de bergen aenroert / soo roocken sy. 33. Ick sal den HEERE singen in mijn leven: ick sal mijnen Godt psalmsingen / terwijle ick noch ben. 34. Mijne overdenckinge van hem / sal soete zijn: ick sal my in den HEERE verblijden. 35. De sondaers sullen van der aerde verdaen worden / ende de godtloose en sullen niet meer zijn. Looft den HEERE / mijne ziele. Halelu-Iah.

310-313: Spreuk. 6:6-11 (tekst heeft 6:6 etc.): Gaet tot de miere / gy luyaert: siet hare wegen / ende wort wijs: 7. Dewelcke geenen Oversten / Amptman / nochte Heerscher hebbende / 8. Haer brood bereyt in den somer / hare spijse vergadert in den oogst. 9. Hoe lange sult gy / luyaert / nederliggen? wanneer sult gy van uwen slaep opstaen? 10. Een weynigh slapens / een weynigh sluymerens / een weynigh hantvouwens al nederliggende: 11. Soo sal uwe armoede (u) overkomen als een wandelaer; ende u gebreck als een gewapent man.

335, 336: Iob. 37:22: (Als) van het Noorden het gout komt: (maer) by Godt is eene vreesselicke majesteyt. (Bij het woord vreesselicke majesteyt geeft de *Stb.* de volgende aantekening: T.w. welcker glantz oneyndelick meerder is / dan der sonne.)

332-335: Sirach (= Ecclesiasticus) 43:2: De sonne wanneer mense aenschouwt / verkondight (Godt) in haren opgangh: sy is een wonderlick instrument / een werck des Allerhooghsten.

337, 340: Pred. 11:7: Voorder / het licht is soet / ende het is den oogen goet de sonne te aenschouwen.

338: Ps. 19:6: Ende die is als een bruydegom / uytgaende uyt sijne slaepkamer: zij is vrolick als een helt / om het padt te loopen.

339: Ies. 61:10: Ick ben seer vrolick in den HEERE / mijne ziele verheugt haer in mijnen Godt / want hy heeft my bekleet met de kleederen des heyls / den mantel der gerechtigheyt heeft hy my omgedaen:

gelijck eenen bruydegom sich met Priesterlicken cieraet verciert / ende als een bruyt haer verciert met hare gereetschap.
340: Richt. 5:31: Alsoo moeten omkomen alle uwe vyanden / O HEERE! die hem daer en tegen lief hebben / (moeten zijn) als wanneer de sonne opgaet in hare kracht. Ende het lant was stil / veertigh jaer.
341-344: 2 Sam. 23:4: ende hy sal zijn gelijck het licht des morgens (wanneer) de sonne opgaet: des morgens sonder wolcken / (wanneer) van den glants na den regen / de grasscheutkens uyt der aerden (voortkomen.)
345: Pred. 12:4: Ende de twee deuren na de strate sullen gesloten worden / als'er is een nedrigh geluyt der malinge / ende hy opstaet op de stemme des vogelkens / ende alle de sangeressen nedergebogen zullen werden.
346: Ps. 104:12: zie hiervoor bij v. 309-315.
351, 352: Ps. 4:7, 8: Vele seggen; Wie sal ons het goede doen sien? verheft gy over ons het licht uwes aenschijns / O HEERE. 8. Gy hebt vreughde in mijn herte gegeven / meer dan ter tijt / als haer koorn ende haren most vermenighvuldigt zijn.
353: Ps. 104:22, 23 en Ps. 104:14 etc. bij v. 379, 380: zie hiervoor bij v. 309-315.
381-384: Ps. 65:11 etc.: Gy maeckt sijne opgeploegde aerde droncken; gy doetse dalen (in) sijne vooren: gy maeckt het weeck door de droppelen / gy zegent sijn uytspruytsel. 12. Gy kroont het jaer uwer goetheyt: ende uwe voetstappen druypen van vettigheyt. 13. Sy bedruypen de weyden der woestijne / ende de heuvelen zijn aengegort met verheuginge. 14. De velden zijn bekleet met kudden / ende de dalen zijn bedekt met koorn: sy juychen / oock singense.
458: Spreuk. 15:15: Alle de dagen des bedruckten zijn quaet: maer een vrolick herte is eene geduerige maeltijt.
462: Sirach 30:22 (*BL 1680* verwijst naar 20:22; *BL 1716* naar 34:22, latere teksten naar Spr. 34:22): Vreughde des herten is des menschen leven selve / ende vrolickheyt des mans verlenght hem sijne dagen.
511: Hand. 25:23, een naar ons gevoel gezochte verwijzing: Des anderen daeghs dan als Agrippa gekomen was / ende Bernice met groote pracht / ende als sy ingegaen waren in het richthuys met de Overste over duysent / ende de mannen die de voornaemste der stadt waren / wiert Paulus door Festi bevel (voort) gebracht.
517-520: Matth. 4:8: Wederom nam hem de duyvel mede op eenen seer hoogen bergh / ende toonde hem alle de Koninckrijcken der werelt / ende hare heerlickheyt.
570, 571: Iac. 1:14: Maer een yegelick wort versocht / als hy van sijne eygene begeerlickheyt afgetrocken ende verlockt wort.
573-575: 1 Ioan. 2:15: En hebt de werelt niet lief, noch 't gene in de

werelt is: soo yemant de werelt lief heeft / de liefde des Vaders en is niet in hem.
576: Matth. 6:24: Niemant en kan twee heeren dienen / want of hy sal den eenen haten / ende den anderen lief hebben / of hy sal den eenen aenhangen / ende den anderen verachten. Gy en kondt niet Gode dienen ende den Mammon.
585: Ps. 39:7: Immers wandelt de mensche (als) in een beelt / immers woelense ydellick: men brenght by een / ende men weet niet wie het na sich nemen sal.
586: Pred. 2:22, 23: Wat heeft doch die mensche van al sijnen arbeyt / ende van de quellinge sijns herten / dien hy is bearbeydende / onder de sonne? 23. Want alle sijne dagen zijn smerten / ende sijne besigheyt is verdriet: selfs des nachts en rust sijn herte niet: dat selve is oock ydelheyt.
638: Spreuk: 14:13: Het herte sal oock in 't lachen smerte hebben: ende het laetste van die blydtschap is droefheyt.
649-652: Gen. 2:8 etc.: Oock hadde de HEERE Godt eenen hof geplant in Eden / tegen het Oosten; ende hy stelde aldaer den mensche / dien hy geformeert hadde. 9. Ende de HEERE Godt hadde alle geboomte uyt het aerdtrijck doen spruyten / begeerlick voor het gesichte / ende goet ter spijse: ende den boom des levens in het midden van den hof: ende den boom der kennisse des goets ende des quaets. 10. Ende eene riviere was voortgaende uyt Eden / om desen hof te bewateren / ende wert van daer verdeelt / ende wert tot vier hoofden. 11. De naem der eerster (riviere) is Pison: dese is het die het gantsche lant van Navila omloopt / daer het gout is: 12. Ende het gout deses lants is goet: daer is (ook) Bedola / ende de steen Sardonix. 13. Ende de naem der tweeder riviere is Gthon: dese is het die het gantsche land Tus omloopt. 14. Ende de naem der derder riviere is Hiddekel; dese is gaende na het Oosten van Assur: ende de vierde riviere is Phrath. 15. Soo nam de HEERE Godt den mensche / ende settede hem in den hof Eden / om dien te bouwen / ende dien te bewaren. 16. Ende de HEERE Godt geboodt den mensche / seggende: Van alle boom deses hofs sult gy vrijelick eeten. 17. Maer van den boom der kennisse des goets ende des quaets / daer van en sult gy niet eeten: want ten dage / als gy daer van eet / sult gy den doot sterven. 18. Oock hadde de HEERE Godt gesproken: Het en is niet goet dat de mensche alleen zy; ick sal hem eene hulpe maken (die) als tegen hem over zy. 19. Want als de HEERE Godt uyt der aerden alle het gedierte des velts / ende al 't gevogelte des hemels gemaeckt hadde / soo bracht hyse tot Adam / om te sien / hoe hyse noemen soude: ende soo als Adam alle levendige ziele noemen soude / dat soude sijn naem zijn. 20. So hadde Adam genoemt de namen van al het vee / ende van 't gevogelte des hemels / ende van al

het gedierte des velts: maer voor den mensche en vont hy geene hulpe (die) als tegen hem over ware. 21. Doe dede de HEERE Godt eenen diepen slaep op Adam vallen / ende hy sliep: ende hy nam eene van sijne ribben / ende sloot der selver plaetse toe (met) vleesch. 22. Ende de HEERE Godt bouwede de ribbe / die hy van Adam genomen hadde / tot eene vrouwe: ende hy brachtse tot Adam. 23. Doe seyde Adam; Dese is dit mael been van mijne beenen / ende vleesch van mijnen vleesche: men salse Manninne heeten; om datse uyt den man genomen is. 24. Daerom sal de man sijnen vader ende sijne moeder verlaten / ende sijnen wyve aenkleven / ende sy sullen tot een vleesch zijn. 25. Ende sy waren beyde naeckt / Adam ende sijn wijf / ende sy en schaemden haer niet.

656: Gen. 4:14-17: Siet / gy hebt my heden verdreven van den aerdtbodem / ende ick sal voor u aengesicht verborgen zijn; ende ick sal swervende / ende doolende zijn op der aerde / ende het sal geschieden / dat / al die my vint / my sal dootslaen. 15. Doch de HEERE seyde tot hem: Daerom al wie Kain doot-slaet / sal sevenvoudigh gewroken worden: ende de HEERE stelde een teecken aen Kain / op dat hem niet en versloege / al wie hem vonde. 16. Ende Kain gingh uyt van 't aengesicht des HEEREN: ende hy woonde in 't land Nod / ten Oosten van Eden. 17. Ende Kain bekende sijne huysvrouwe / ende sy wert bevrucht / ende baerde Hanoch: ende hy bouwde eene stadt / ende noemde den naem der selver stadt na den naem sijns soons Hanoch.

657-664: Hebr. 11:9, 10: Door 't geloove is hy een inwoonder geweest in het lant der belofte / als in een vreemt (lant) ende heeft in tabernakelen gewoont met Isaac ende Iacob / die mede-erfgenamen waren der selver belofte. 10. Want hy verwachtede de stadt die fondamenten heeft / welcker konstenaer ende bouwmeester Godt is.

667, 668: Hebr. 13:14: Want wy en hebben hier geen blijvende stadt / maer wy soecken de toekomende.

673: 1 Tim. 3:16: Ende buyten allen twijffel de verborgentheyt der Godtsaligheyt is groot: Godt is geopenbaert in den vleesche / is gerechtveerdight in den Geest / is gesien van de Engelen / is gepredickt onder de Heydenen / is gelooft in de werelt / is opgenomen in heerlickheyt.

675: Mich. 5:1: Ende gy Bethlehem Ephratha / zijt gy kleyn om te wesen onder de duysenden van Iuda? uyt u sal my voortkomen / die een Heerscher sal zijn in Israel: ende wiens uytgangen zijn van oudts / van de dagen der eeuwigheyt.

675, 676: Matth. 2:23 (de tekst verwijst naar 2:24): Ende (daer) gekomen zijnde / nam hy sijne woonplaetse in de stadt genaemt Nazareth: op dat vervult zoude worden dat door de Propheten

geseght is / dat hy Nazarenus sal geheeten worden.
676, 677: Ioan. 2:11 (de tekst verwijst naar 1:11) en 4:46: Dit beginsel der teeckenen heeft Iesus gedaen te Cana in Galileen / ende heeft sijne heerlickheyt geopenbaert: ende sijne discipelen geloofden in hem.
4:46. Soo quam dan Iesus wederom tot Cana in Galileen / daer hy het water wijn gemaeckt hadde. Ende daer was een seker Koninclick (hovelingh) wiens sone kranck was te Capernaum.
679, 680: Luc. 22:39: Ende uytgaende vertrock hy / gelijck hy gewoon was / na den olijfbergh: ende hem volghden oock sijne discipelen.
679, 680: Luc. 4:42 en 5:16: Ende als het dagh wiert / gingh hy uyt ende trock na een woeste plaetse: ende de scharen sochten hem / ende quamen tot by hem / ende hielden hem op / dat hy van haer niet en soude wechgaen. 5:16. Maer hy vertrock in de woestijnen / ende badt (aldaer.).
683, 684: Marc. 13:1-3: Ende als hy uyt den Tempel gingh / seyde een van sijne discipelen tot hem / Meester / siet hoedanige steenen / ende hoedanige gebouwen! 2. Ende Iesus antwoordende seyde tot hem / Siet gy dese groote gebouwen? Daer en sal niet (eenen) steen op den (anderen) steen gelaten worden / die niet afgebroken en sal worden. 3. Ende als hy geseten was op den olijfbergh tegen den Tempel over / vraeghden hem Petrus / ende Iacobus / ende Ioannes / ende Andreas alleen.
685-688: Marc. 1:35: Ende 's morgens vroegh / als het noch diep in den nacht was / opgestaen zijnde gingh hy uyt / ende gingh henen in een woeste plaetse / ende badt aldaer.
692-695: Matth. 17:1-5 (de tekst verwijst naar 17:1 etc.): Ende na ses dagen nam Iesus met hem Petrum ende Iacobum / ende Ioannem sijnen broeder / ende brachtse op eenen hoogen bergh alleen. 2. Ende hy wiert voor haer verandert van gedaente: ende sijn aengesicht blonck gelijck de sonne / ende sijne kleederen wierden wit / gelijck het licht. 3. Ende siet / van haer wierden gesien Moses ende Elias met hem t'samensprekende. 4. Ende Petrus antwoordende seyde tot Iesum: HEERE / 't is goet dat wy hier zijn / soo gy wilt / laet ons hier drie tabernakelen maken / voor u eenen ende voor Moses eenen / ende eenen voor Elias. 5. Dewijle hy noch sprack / siet een luchtige wolcke heeft haer overschaduwet. Ende siet een stemme uyt de wolke / seggende / Dese is mijn geliefde Sone / in den welcken ick mijn welbehagen hebbe / hoort hem.
695, 696: Matth. 3:13, 17: Doe quam Iesus van Galilea na den Iordaen tot Ioannem / om van hem gedoopt te worden. 17. Ende siet / een stemme uyt de hemelen / seggende / Dese is mijn Sone mijn geliefde / in den welcken ick mijn welbehagen hebbe.
697: Hos. 2:18: Ende ick sal u my ondertrouwen in eeuwigheyt: Ia

ick sal u my ondertrouwen in gerechtigheyt ende in gerichte / ende in goedertierenheyt ende in barmhertigheden.
698-700: Hoogl. 7:11: Komt / mijn Liefste / Laett ons uytgaen in het velt / laet ons vernachten op de dorpen.
705, 707: Luc. 2:8, 9: Ende daer waren herders in die selve lantstreke / haer houdende in 't velt / ende hielden de nachtwacht over hare kudde. 9. Ende siet een Engel des HEEREN stond by haer / ende de heerlickheyt des HEEREN omscheense / ende sy vreesden met groote vreese.
707-709: Dan. 9 en 10 (waaruit hier de belangrijkste fragmenten gekozen worden): Daniël belijdt voor God dat het Joodse volk gezondigd heeft en smeekt om barmhartigheid (9:1-19). 20. Als ick noch sprack / ende badt / ende beleedt mijne sonde / ende de sonde mijnes volcks van Israel / ende mijne smeeckinge nederwierp voor het aengesichte des HEEREN mijnes Godts / om des heyligen berghs wille mijnes Godts: 21. Als ick noch sprack in den gebede: soo quam de man Grabriel / dien ick in den beginne / in een gesichte gesien hadde / snellick gevlogen / my aenrakende ontrent den tijt des avont-offers. 22. Ende hy onderrichtede [my /] ende sprack met my / ende seyde / Daniel / nu ben ick uytgegaen / om u den sin te doen verstaen. Enz. 23-27.
Daniel vast (10:1-3). 4. Ende in den vier en twintighsten dagh der eerster maent / soo was ick aen den oever der groote riviere / welcke is Hiddekel. 5. Ende ick hief mijne oogen op / ende sagh: ende siet daer was een Man met linnen bekleet / ende sijne lendenen waren omgordt met fijnen goude van Uphaz. 6. Ende sijn lichaem was gelijck een turkois / ende syn aengesichte gelijck de gedaente des bliksems / ende sijne oogen gelijck vyerighe fackelen / ende sijne armen / ende sijne voeten / gelijck de verwe van gepolijst koper: ende de stemme sijner woorden was gelijck de stemme eener menighte. 7. Ende ick Daniel alleene sagh dat gesichte / maer de mannen die by my waren en sagen dat gesichte niet: doch een groote verschrickinge viel op haer / ende sy vloden om sich te versteken / 8. Ick dan wiert alleene overgelaten / ende sagh dit groote gesichte / ende daer en bleef in my geene kracht overigh: ende mijne cierlickheyt wiert aen my verandert in eene verdervinge / soo dat ick geen kracht en behielt: 9. Ende ick hoorde de stemme sijner woorden: ende doe ick de stemme sijner woorden hoorde / soo viel ick in eenen diepen slaep op mijn aengesichte / met mijn aengesichte ter aerde. 10. Eñ siet / een hant roerde my aen / ende maeckte dat ick my beweeghde op mijne knijen / ende de palmen mijner handen. 11. Ende hy seyde tot my / Daniel / gy seer gewenschte man / merckt op de woorden die ick tot u spreken sal / ende staet op uwe stantplaetse

/ want ick ben als nu tot u gesonden: ende doe hy dat woort tot my sprack / stont ick beevende. 12. Doe seyde hy tot my / enz.
735, 736: 1 Thess. 4:11: Ende dat gy u beneerstight stille te zijn / ende uwe eygene dingen te doen / ende te wercken met uwe eygene handen / gelijck wy u bevolen hebben:
775: 1 Ioan. 5:19: Wy weten dat wy uyt Godt zijn / ende dat de geheele werelt light in het boose.
777:1 Ioan. 2:16: Want al dat in de werelt is / (namelick) de begeerlickheyt des vleeschs / ende de begeerlickheyt der oogen / ende de grootsheyt des levens / en is niet uyt den Vader / maer is uyt de werelt.
784: Luc. 12:49-51: Ick ben gekomen om vyer op de aerde te werpen: ende wat wil ick indien het alreede ontsteken is? 50. Maer ick moet met eenen doop gedoopt worden: ende hoe worde ick geperst / tot dat het volbracht zy! 51. Meynt gy dat ick gekomen ben om vrede te geven op de aerde? Neen / segge ick u / maer veel eer verdeeltheyt.
811, 812: 2 Kon. 9:30: Ende Iehu quam te Iizreël: als Izebel (dat) hoorde / soo blanckettede sy haer aengesicht / ende vercierde haer hooft / ende keeck ter venster uyt.
814-816: Iac. 4:4: Overspeelders ende overspeelderessen / en weet gy niet dat de vrientschap der werelt een vyantschap Godts is? Soo wie dan een vrient der werelt wil zijn / die wort een vyant Godts gestelt.
867, 868: Pred. 1:8: Alle dese dingen worden (soo) moede / dat het niemant soude konnen uytspreken: de ooge en wort niet verzadight met sien / noch de oore en wort niet vervult van hooren.
885-888: Ps. 37:4: Ende verlust u in den HEERE; soo sal hy u geven de begeerten uwes herten.
897, 898, 902: Hebr. 13:14: Want wy en hebben hier geen blijvende stadt / maer wy soecken de toekomende.
900: 1 Cor. 7:31: Ende die dese werelt gebruycken / als niet misbruyckende. Want de gedaente deser werelt gaet voorby.
907, 908: Col. 3:1, 2: Indien gy dan met Christo opgeweckt zijt / soo soeckt de dingen die boven zijn / daer Christus is sittende aen de rechter(hant) Godts: 2. Bedenckt de dingen die boven zijn / niet die op de aerde zijn.
925-928: Pred. 12:7: Ende dat het stof wederom tot aerde keere / als het geweest is: ende de geest weder tot Godt keere / die hem gegeven heeft.
944: Ies. 61:10: Ick ben seer vrolick in den HEERE / mijne ziele verheugt haer in mijnen Godt / want hy heeft my bekleet met de kleederen des heyls / den mantel der gerechtigheyt heeft hy my omgedaen: gelijck eenen bruydegom sich met Priesterlicken cieraet verciert / ende als een bruyt haer verciert met hare gereetschap.
961, 962. 1 Cor. 15:33: En dwaelt niet. Quade t'samensprekingen verderven goede zeden.
1016: Spreuk. 14:13: Het herte sal

oock in 't lachen smerte hebben: ende het laetste van die blydtschap is droefheyt.
1023, 1024: Spreuk. 15:15: Alle de dagen des bedruckten zijn quaet: maer een vrolick herte is eene geduerige maeltijt.
1034: Ps. 119:134: Verlost my van des menschen overlast / ende ick sal uwe beveelen onderhouden.
1084: Eph. 5:16: Den tijt uytkoopende / dewijle de dagen boos zijn.
1314: Tit. 2:12: Ende onderwijst ons / dat wy de godtloosheyt ende de wereltsche begeerlickheden versakende / matiglick / ende rechtveerdelick / ende Godtsalighlick leven souden in dese tegenwoordige werelt.
1317-1319: Ps. 119:37: Wendt mijne oogen af datse geen ydelheyt en sien: maeckt my levendigh door uwe wegen.
1323, 1324: Marc. 9:47: Ende indien uwe ooge u ergert / werptse uyt: het is u beter maer een ooge hebbende in het Koninckrijck Godts in te gaen / dan twee oogen hebbende in het helsche vyer geworpen te worden.
1329, 1330: Spreuk. 23:5: Sult gy uwe oogen laten vliegen op het gene dat niet en is? want het sal sich gewisselick vleugelen maken; gelijck een arent / die na den hemel vliegt.
1331, 1332: 1 Ioan. 2:17: Ende de werelt gaet voorby / ende hare begeerlickheyt: maer die den wille Godts doet / blijft in der eeuwigheyt.
1333, 1334: Pred. 2:11: Doe wendde ick my tot alle mijne wercken / die mijne handen gemaeckt hadden / ende tot den arbeyt dien ick werkende gearbeyt hadde: siet het was al ydelheyt / ende quellinge des geests / ende daer in en was geen voordeel onder de sonne.
1335, 1336: Pred. 1:2: Ydelheyt der ydelheden / seyt de Prediker / ydelheyt der ydelheden / Het is al ydelheyt.
1363, 1364: 1 Petr. 4:7 (de tekst verwijst naar 4:17): Ende het eynde aller dingen is naby: Zijt dan nuchteren / ende waekt in de gebeden.
1375, 1376: 2 Cor. 4:18: Dewijle wy niet en aenmercken de dingen die men siet / maer de dingen die men niet en siet. Want de dingen die men siet zijn tijtlick / maer de dingen die men niet en siet, zijn eeuwigh.
1405: Phil. 3:20: Maer onse wandel is in de hemelen / waer uyt wy oock den Salighmaker verwachten / (namelick) den Heere Iesum Christum.
1406-1408: 1 Ioan. 5:4: Want al dat uyt Godt geboren is / overwint de werelt: ende dit is de overwinninge die de werelt overwint / (namelick) ons' geloove.
1430, 1432: Ps. 16:5-9: De HEERE is het deel mijner erve / ende mijns bekers: gy onderhout mijn lot. 6. De snoeren zijn mij in liefelicke plaetsen gevallen; ja eene schoone erffenisse is my geworden. 7. Ick sal den HEERE loven / die my raet heeft gegeven: Selfs by nachte / onderwijsen my mijne nieren. 8. Ick stelle den HEERE geduerighlick voor my: om dat hy aen mijne

rechterhant is / en sal ick niet wanckelen. 9. Daerom is mijn herte verblijt / ende mijne eere verheught haer: oock sal mijn vleesch seker woonen.
1431: Luc. 21:34: Ende wacht u selven / dat uwe herten niet t'eeniger tijt beswaert en worden met brasserije / ende dronckenschap / ende sorghvuldigheden deses levens / ende dat u dien dagh niet onversiens (over) en kome.

Oorspronkelijke lezing van de plaatsen, waarin leestekens, aaneenschrijvingen etc. gewijzigd zijn.

In het voorwerk:

Bladzijde:	65, r. 4 Behagen sal
	70, r. 2 Geest-en sinrijcke
	70, v. 15 brand
	72, r. 2 Eruditi, pii
	74, r. 3 Hoog geleer-
	76, v. 24 en Iesus
	76, v. 37 welgestelt gemoet
	76, v. 38 lust voldoet,

In de tekst van *BL:*

8	cierliks sag.
79	Men vraeg (er is misschien een apostrof)
79	niet.
183	of klein of
244	't gewoel
421	sal my's
483	stelt
542	keer,
590	staet-en baet-sucht
591	d'een
599	is inde
633	iemant's
640	gal,
649	allereerst'oprechtheit
691	alleen
696	te voor,
719	plaetste mogen
781	wroeten,
810	gekken

896	woon plaets
955	Soo k
1064	kruis,
1107	gestelt
1241	jager.
1261	Staet-en Baet-sucht
1461	aen.
1464	heeft.
1514	van ouds, af,

Bibliografie
Overzicht van de werken, waarin Sluiter wordt besproken.

(De met □ gemerkte werken zijn behandeld bij de waarderingsgeschiedenis van het *Buiten-Leven*. Het daar vermelde wordt hier niet herhaald.)

JEREMIAS DE DECKER (1609-1666) schreef twee gedichten voor Sluiter: een lofdicht op de *Psalmen* en een condoleance bij het overlijden van Sluiters vrouw.

Op de // Geestelijcke Gesangen // Van den // Hooggeleerden D. // Wilhelm Sluyter, // Predicant tot Eybergen.

'T Sluyt (segtmen) niet met al', 't zijn ongerijmde dingen,
Wanneer men ietwes sots of spelen hoort of singen.
Maer all' wat Sluyter speelt op sijn' geleerde Luyt,
All' wat hy quinckeleert, galmt ons een Rijm in d'ooren,
Dat sielen streelt en sticht: hy laet ons hier niet hooren,
Dat niet op sijn beroep, niet op Gods woord en sluyt.

Troost // Aen den selven // Over de Dood sijner Huysvrouwe.

Den Hemel uw' Sibylle, uw' perle uw' Margarete,
Soo suyver *Sluyter*, siende, en heylig van gewete,
Sprack endlijck, dit juweel dient aen geen slijck vertrout;
Dees perle is al te schoon om in den leem te blincken;
En doet haer' leeme kas daer op in d'aerde sincken,
En vat uw' perrel op, en setse in 't eeuwig goud.

Rym-oeffeningen, t'Amsteldam 1702, derde druk. In het *Tweede en Leste Boeck des Vervolgs*, blz. 89. (Daarna volgt op blz. 90 een lofdichtje op werk van Volckerus van Oosterwyck.)

In 1697 heeft ABRAHAM BÓGAERT *Byschriften op W. Sluiters Buitenleven* gedicht, die zowel in *De // Gedichten // van // Abraham Bógaert // Te Amsterdam, // By Willem Barents, Boekverkooper op de Nieuwe- // zydts Voorburgwal, over de Nieuwestraat. 1723.* // blz. 603-614, opgenomen zijn, als in *BL 1717*.

ADRIAAN PARS: *Index Batavicus*, // *of // Naamrol // van de // Batavise en Hollandse // Schrijvers. // Tot Leiden // By Abraham de Swart // CI□. I□. CCI.* noemt op blz. 243 Sluiter als lofdichter van Volckerus van Oosterwyck voor diens berijming van de Catechismus van 1666.

□ LAMBERT BIDLOO: *Panpoëticon Batavum*, // *Kabinet // Waar in de Afbeeldingen van Voornaame // Nederlandsche Dichteren*, // *Versameld*, *en konstig Geschilderdt*, *door // Arnoud van Halen*, // *En onder Uytbreyding*, *en Aanmerkingen*, *over de Hollandsche // Rym-konst*, *geopendt*, *door // Lamb. Bidloo. // Te Amsterdam*, // *By Andries van Damme*, // *Boekverkooper bezuyden de Beurs*, *1720*. Blz. 106-111.

□ JOAN DE HAES: *Het // Leven // van // Geeraert Brandt // In 's Gravenhage*, // *By Kornelis Bouquet // MDCCXL:* vermelding van de vriendschap tussen Sl. en Brandt, ontstaan via Vollenhove, bij wie Sl. Brandts gedichten leerde kennen. Hierna schreef Sl. Brandt een vierregelig gedichtje en een brief; blz. 32, 33, 128, 129.

□ P.G. WITSEN GEYSBEEK: *Biographisch*, *Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche Dichters*, 6 dln. 1821-1827; V, blz. 293-296: een tamelijk waarderend artikel over Sluiter, dat lange tijd - en terecht - gezag hield. Behalve een beoordeling geeft het enige biografische aanduidingen, een citaat uit *BL* (201-224) en het gedichtje van De Decker op M.S. Hoornaert. (N.B. Witsen G. was een groot bewonderaar van Cats, maar allerminst van Vondel; zijn voor- en afkeur wijzen wel op een zekere vlakheid van geest.)

□ MATTHIJS SIEGENBEEK: *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Haarlem 1826, blz. 184, besteedt één zin van acht regels aan Sluiter.

□ HENDRIK BARON COLLOT D'ESCURY: *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen*, 7 dln., Amsterdam 1825-1844; A IV (2), blz. 427 vergelijkt Sluiter hierin met Camphuysen, dat hij meermalen voor vervolgers moet vluchten. In zijn rust besteedde hij naarstig zijn tijd met stichtelijke gezangen. In de literatuuropgave van Van der Aa wordt verwezen naar A IV (2) 447 (sic), maar ook naar A IV (1) 190. De daar behandelde ‘letterkundige van groote verwachting’ is echter niet onze dichter. Verscheiden exemplaren van Collot d'Escury zijn, vermoedelijk door de binders, verminkt. De exemplaren van de Gem. Bibl. te Rotterdam en van de U.B. te Nijmegen bevatten buiten het register niets over Sluiter, die ik eerst in de K.B. bij Collot d'Escury behandeld vond.

□ L.A.J.W. SLOET: *Geldersche beroemde Mannen. Willem Sluiter*. in de *Geldersche Volks-Almanak* 1836, blz. 150-159, noemt Sluiters voorouders,

zijn studie te Utrecht, wijst erop dat zijn opdrachten niet vleiend zijn, zoals in die tijd gebruikelijk was, maar mannelijk, spreekt over zijn vrouw en zijn werk, dat ten dele gedateerd wordt, vermeldt verblijf in Overijsel en Holland - waarschijnlijk bij Vollenhove -, waarna zijn leven-alleen, dat Sluiter verdedigde in *EHWL*. De periode na 1669 is volgens Sloet de vruchtbaarste geweest. Vlucht in 1672 met bezoek aan Gravin Justina van Nassau in Alkmaar. Beroep Rouveen en overlijden te Zwolle.

De *Geldersche Volks-Almanak* 1837, blz. 147-154, bevat ‘Twee onuitgegeven gedichten van W. Sluiter.’

I *Tot dank voor een bovenkamertje*, *door zijn nicht hem ingeruimd*. In Arnhem, 9 september 1673.

II *Op 't onverwacht bezoek van de gravinnen van Styrum* op 30 maart 1671.

 In een reeks anonieme artikelen over het geestelijk lied (door H.J. KOENEN) in *De Olijftak* IV, Rotterdam 1838, wordt Sluiter besproken op blz. 407-410. Het begin is naar de aanhef van Collot d'Escury. Na de waardering volgen vijf titels van Sluiters gezangenbundel. De belangrijke inleiding van Sl. op de *Psalmen* wordt ten dele geciteerd om zijn ideeën over 't gezang te illustreren.

M.A. AMSHOFF: *Bijzonderheid uit Eibergen*, *betrekkelijk W. Sluiter* en *Trek van christelijke verdraagzaamheid* in de *Geldersche Volks-Almanak* 1839, blz. 165, 166, resp. 167, 168. Het eerste artikel vertelt over plaatselijke gebruiken - ten minste tot 1795 - waarbij de liederen van Sluiter werden gezongen; het tweede over de waarschuwing om te vluchten die Sl. in 1672 van katholieke zijde ontving.

 J.C. KOBUS: *Een Stille in den Lande*, *of Karaktertrekken uit het Leven van Margaretha Sibilla Hoornaert*, *Vrouw van Willem Sluiter* in *Christophilus*, *Christelijk Jaarboekje voor 1841*, Nijmegen 1840, blz. 92-103. Kobus' verhaal volgt vooral Sluiters *Doods Echt-Scheidinge*, waarna hij het gedicht van De Decker afdrukt. In een voetnoot op blz. 98 staat een opmerking die mogelijk van belang is. Kobus zegt dat het woord ‘Kruisschool van Jezus’ vaak bij Sl. voorkomt, een gebruik dat hij waarschijnlijk ontleend heeft aan M. Valentijn Wudrian (te Hamburg): *Kruysschoole*, *ofte Merckteken des Christendoms. Uit het Hoogd. te Amst. by W. van Beaumont*. 1659. (3^{e} druk). In het ex. dat Kobus voor zich had, stond een versje door Sluiter geschreven, dat gereproduceerd wordt. Ik heb het boek van Wudrian niet kunnen bemachtigen.

De *Geldersche Volks-Almanak* van 1841 verschaft een tweetal gedichten van Sluiter: I *Aan mijn broer*, *Matthias Sluiter te 's Gravenhage. Met mijn vreugt en liefde sangen;* d.d. 21 Maij 1671. (blz. 132, 133). II *Aan de eerbare*, *godtvruchtige Juffrouw*, *Juffr. Barta Verdun*, *huisvrouw van den Heer N. Bubben*,

Pred. tot Sevenhage, *met mijne vreugt en liefdesangen;* d.d. 21 Julij 1671 (blz. 134, 135). Uit het gedicht blijkt dat Mevrouw Bubben-Verdun een nicht van Sluiter is.

 B. TER HAAR: *Proeve van eene Beantwoording der Vraag: 'Welken invloed heeft het Christendom gehad op de Poëzij?' Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Deel II*, *Tweede Stuk*. Leyden 1843, blz. 195-538. Blz. 493 handelt voor twee derden over Dirk (sic!) Sluyter. Niets dat ook niet in *Offergave* staat.

 H. VERWOERT: *Handwoordenboek der Vaderlandsche Geschiedenis*, 2 dln. Nijmegen 1851, II, blz. 226: een heel kort stukje met enige levensgegevens.

FREDERIK MULLER: *Beschrijvende Catalogus van 7000 Portretten van Nederlanders* ... etc. Amsterdam 1853, vermeldt op blz. 238 onder n°. 4967a een borstbeeld van rechts gezien, in mantel met calot; in ovaal zonder randwerk; met vierregelig vers van R. Schutte; door B. de Bakker. Meer inlichtingen verstrekt Muller niet. Dit portret staat in Wessings uitgave als titelprent voor de *Tien Boeken der Gezangen*. Baptist de Bakker (ook wel Barent de Bakker) was een Amsterdams graveur in de trant van Luyken, maar verre diens mindere. Werkzaam tussen 1762 en 1804. Zie Christ. Kramm: *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders*, Amsterdam 1857, I, blz. 48; Dr. U. Thieme und Dr. F. Becker: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Leipzig 1908, II, blz. 380; F.G. Waller: *Biographisch Woordenboek van Noord Nederlandsche Graveurs*, 's-Gravenhage 1938.

 B. GLASIUS: *Godgeleerd Nederland. Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*, 3 dln., 's-Hertogenbosch 1851-'56. III, blz. 367, 368. Biografische gegevens.

Geldersche Volks-Almanak XXII, 1856, blz. 230-232, geeft een onuitgegeven brief d.d. 12 juli 1670 van Sluiter aan Brandt, door deze op 18 aug. ontvangen via een zekere Juffrouw Van Eden, die beiden goed bekend was.

 Geschiedenis der Christelijke Kerk, *in Tafereelen*, V, Amsterdam 1859, blz. 239, waarin B. TER HAAR over Sluiter en Vollenhove schrijft. Kort en oppervlakkig levensbericht over Sl. Overigens als in *Proeve*, en uitvoeriger in *Offergave*, Utrecht 1862, blz. 221-223.

DR. R. BENNINK JANSSONIUS: *Geschiedenis van het Kerkgezang bij de Hervormden in Nederland*, Arnhem 1860, blz. 114-117, 290, onder de titel: Gezangen uit en voor het leven des Volks. Eerst een geromantiseerde ontmoeting met Sluiter ergens buiten, in de buurt van Eibergen. Voor hem is

zijn dichten niet louter ontspanning, ook plicht van staat. Schr. erkent Sl's. verdienste, vooral om zijn eenvoud en het vrij zijn van een mystiek waas. Enige biografica. Sl. blijft nog stervenden tot het heengaan bereiden door de liederen n°. 185 en 190 in het *Evangelische Gezangboek*, echter in de bewerking van Ahasverus van den Berg.

 ANASTASIUS: *Willem Sluyter* in *Het Leeskabinet*, Amsterdam 1864, IV, blz. 81-89, geeft een levensschets, met een uitvoerige uitweiding over het overlijden van Sluiters vrouw. Hij verklaart diens vluchten uit de onverdraagzaamheid der Roomsen: Sl. was door zijn gedichten een bekende figuur. Vermoedelijk verbleef hij in '65 bij Vollenhove in Den Haag. Vermelding van overleveringsgegevens (de kroon met Pinksteren, Sluiterlinde). Voor de tweede vlucht vrijwel letterlijk het verhaal uit de *Geld. Volks-Almanak 1839*. Sl. zou korte tijd in Rouveen hebben gestaan. Opgave van de nakomelingen, van Sluiters portret in Neede (hiervoor gereproduceerd) en van de tijdsorde der gedichten (volgens Wessing, bij wie echter de *Gezangen* van een jaar later dateren).

 Dr. J.W. SLUITER: *Nog iets over Willem Sluiter* in *Het Leeskabinet*, Amsterdam 1865, II, blz. 1-8, verstrekt een aantal biografische correcties op het artikel van Anastasius en houdt een pleidooi voor Sluiter, waarbij erop gewezen wordt dat er in die tijd nog geen kerklied was, behoudens de gebrekkige psalmberijming van Datheen. De gedichten zijn i.h.a. blij van toon, Sluiter is geen lofredenaar van voorbije tijden, al wijst hij wel aan dat er nogal wat schort onder zijn volkje. Schr. wijst op enige stijleigenaardigheden van Sluiter: vernuftige woordspelingen, verouderde en uitheemse woorden. Aan het slot een opsomming der nog levende mannelijke nakomelingen.

 Dr. J. VAN VLOTEN: *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, Tiel 1865, blz. 307-310 begint met een excerpt en met citaten uit Sluiters werk om hem te tekenen. In 1659 verblijdde hij met de *Psalmen* zijn gemeente. Zijn werk werd weldra overal gelezen; ('weldra': zie hierover Heeroma in *Ts.*). Verder levensbeschrijving en vermelding van enige werken.

P. DUYS: *De Redding van een Dichter*. 1672. in *Nederland* 1865, III, blz. 269-294. In de vorm van een novelle vertelt P. Duys hoe Sluiter aan een samenzwering van roomse boeren ontsnapt door een waarschuwing van een der betrokkenen, Jan Huitink. Odink deelt in *De Graafschap* V, blz. 27 mee, dat het verhaal volgens een brief van Duys, Kampen d.d. 20 juli 1873, grotendeels verdichting is en voor de historie geen waarde heeft.

 Dr. J. VAN VLOTEN: *Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der zeventiende Eeuw*, Arnhem 1869, blz. 560-568. Voor de gedichten nog een korte in-

leiding. Daarna een fragment uit *BL* (v. 185-252), uit *EHWL*, de Bedezang voor onze krijgsmachten (1672) en een fragment uit de *Lyk-Reden*.

 Dr. W.J.A. JONCKBLOET: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* 2, 2 dln., Groningen 1873-'74, II, blz. 226, 227 (in de eerste druk nog niets) kraakt Sluiter op niets ontziende wijze.

 A.J. VAN DER AA: *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, XVII, Haarlem 1874, blz. 738-740, wijkt twee maal van Wessing af in de opgave van Sluiters broers en zusters, plaatst *Psalmen* en *BL* tussen 1664 en '65. Verdere werken worden genoemd, enige levensdata en een beoordeling (Witsen Geysbeek). Van der Aa geeft vrij veel literatuur op, maar niet steeds betrouwbaar.

 CD. BUSKEN HUET: *De laatste Pleisterplaats* blz. 149-167 in Novellen^2, Batavia 1875. Een verhaal over een verdichte predikant W. Sluyter, die lange tijd in Eibergen stond. Hierbij komt de Sluiter van *EHWL* ook ter sprake (blz. 150, 151) in een karakterisering van enkele regels.

J. VAN VLOTEN: *Beknopte Geschiedenis der Nieuwe Letteren*, Amsterdam 1876, blz. 344. Niet in het kielzog van Vondel, Hooft, Huygens of Cats plaatst Van Vloten hier enige dichters met een meer eigen karakter dan talrijke andere zeventiende-eeuwers: Stalpaert, Revius, Van Zevecote, Rhijnenburg, Sweerts, Maerts, Van Lodenstein en Sluiter.

J.W. REGT: *Neêrlands Beroemde Personen*, *naar hunne Geboorteplaatsen*, Arnhem-Nijmegen 1876, blz. 58, 59. In enige regels wordt Sluiter besproken en geëerd met de titel ‘Vader Sluiter’.

 Dr. W.J.A. HUBERTS, W.A. ELBERTS en F. Joz. P. VAN DEN BRANDEN: *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde*, Deventer 1878, blz. 520, verstrekken biografica. In de opsomming der werken staan de *Gezangen* chronologisch niet juist. In de tweede druk (1891) van J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden is de omvang van het artikel verdubbeld (blz. 728, 729). De schrijvers veronderstellen dat Sluiter leefde met zijn beide kinderen. Enige beoordeling. Opgave van een aantal uitgaven der *Werken*.

A. WINKLER PRINS: *Encyclopaedie*. De eerste druk (Amsterdam 1880, XIII) bevatte een tamelijk uitvoerig artikel over Sluiter, die hierin gewoontegetrouw een gemoedelijk en stichtelijk dichter heet. De *Psalmen*, *BL* en *Vreugt- en Liefde-sangen* worden voor 1665 geplaatst, als de laatste druk van de gezamenlijke werken wordt die van 1776 genoemd. In de laatste druk van

de Encyclopaedie (de zesde, Amsterdam-Brussel 1953, XVI) is het artikel belangrijk geslonken.

 J.C. KOBUS en Jhr. W. DE RIVECOURT: *Biographisch Woordenboek van Nederland*, Arnhem-Nijmegen 1886, II, blz. 891-893. Te Zutphen of Deventer bezocht Sl. de Latijnse scholen. Levensbeschrijving vnl. volgens Wessing, beoordeling volgens Witsen Geysbeek. Sl. was bevriend met Vollenhove, De Decker, Lodenstein, Sweerts en Brandt. Een gezang (n°. 190) is opgenomen in de *Evangelische Gezangen*.

Een deuoot ende Profitelijck Boecxken, uitgegeven door D.F. SCHEURLEER, 's-Gravenhage 1889. Scheurleer noemt in de inleiding (blz. XXV) Sluiter een der eersten die verzet aantekenden tegen het gebruik van wereldse melodieën voor de geestelijke zangen; hij gebruikte dan ook bij voorkeur geestelijke wijzen.

J.F. VAN SOMEREN: *Beschrijvende Catalogus van Gegraveerde Portretten van Nederlanders*, 3 dln. Amsterdam 1888-1891. III, blz. 583. Verwijzing naar Mullers Cat. n°. 4967. Onder n°. 5150 een ander portret van Sl.: ten voeten uit, links, zittend, in kamerkleed, bij een tafel met boeken en bij haardvuur. Geëtst door J. Luyken. *BEHSWL* 1712. (De plaat was echter veel ouder nl. voor de druk van 1687. B. de Bakker heeft voor de uitgave van 1767 de prenten van Luyken gekopieerd).

J.W. ENSCHEDÉ: *De Melodie van het Wilhelmus* in *Oud-Holland* XII, 1894, blz. 182, noemt Sluiter als een 17e-eeuwer bij wie de maat in het ene deel van een melodie anders is dan in het tweede deel, b.v. *Psalmen* 1661, blz. 66, 68, 74.

In *De Navorscher*, L, Utrecht 1900, blz. 420-422; 422-427 wordt geantwoord op de vraag naar de geslachtslijst van W. Sluiter door A. AARSEN, die de levensdata van Sl. en zijn eerste nakomelingen nauwkeurig beschrijft, en door J.B. VAN YSSELDIJK, die de latere nakomelingen bespreekt.

P. VAN EEGHEN en J.PH. VAN DER KELLEN: *Het werk van Jan en Casper Luyken*, 2 dln. Amsterdam 1905, I, blz. 6, 7, 31, 147. Hierin de beschrijving van de prenten van Luyken, waarvan de titelprent van *BL1680* een bewerking blijkt van de ets voor een vroegere uitgave bij Boeckholt, namelijk van diens eigen *Zielsklachten* etc. (1679).

 G.F. HASPELS: *De Geestelijke Poëzie* in *Uit onzen Bloeitijd. Schetsen van het Leven onzer Vaderen in de XVIIe eeuw*. Serie I, n°. 8, Baarn 1909, blz. 32.

 G. KALFF: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, IV, Groningen 1909, blz. 502-507. Eerst biografische gegevens. In tegenstelling tot zijn vriend Vollenhove heeft Sl. geen belangstelling voor de zaken des lands, maar leeft en dicht hij uitsluitend voor zijn gemeente. Waardering van zijn werk en bespreking van zijn autobiografieën, waarin de minderwaardigheid van het stadsleven steeds op de achtergrond staat. Voor de tijdgenoten was Sl. een waar dichter.

 Dr. A. VAN DER HOEVEN: *De Letterkunde* in *Uit onzen Bloeitijd*, Serie III, n°. 7, Baarn 1913, blz. 45. Enige levensgegevens; de plaats van Sluiter in de literatuur wordt bepaald met de niet vermelde hulp van Kalff en Ter Haar, de doelstelling van zijn gedichten met een citaat uit het belangrijke voorwoord op *Psalmen*.

J.A.F. KRONENBURG: *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, 9 dln. Amsterdam z.j. (1903-1914), VII, blz. 177-180, 248; VIII, blz. 471, 472. Een bespreking van Sluiters *Lof der Heilige Maagt Maria* en het katholieke tegenwerk *Eerescherm* van P.T.A. (Theophilus Adams). Een literaire waardering ervan ('vloeiend en in Catsiaanse deun'), waarin Sl. een rederijkerskind van zijn tijd genoemd wordt. De opdracht aan Maria van Heekeren noemt de schrijver kies en eerwaardig. Het werk staat op dezelfde grondslag als de Maria-leer van de katholieke kerk.

 Dr. A.W. BRONSFELD: *De Evangelische Gezangen*, Utrecht 1917, blz. 265, 462-472; bespreking van gezang 185 en 190 en naar aanleiding daarvan een overzicht van Sluiters leven en werken. De schr. verwondert zich erover dat niet meer liederen zijn opgenomen.

 H.W. HEUVEL: *Willem Sluyter van Eibergen. Beelden uit het Achterhoeksche Leven in de 17e eeuw*. Eibergen z.j. (1919). Een vriendelijk boekje, met groot begrip voor Sluiter geschreven, maar van geringe wetenschappelijke betekenis door het ontbreken van bronnenopgave. Dit is des te meer te betreuren, daar Heuvel vrij zeker grondige studie van Sluiter gemaakt heeft. Hij vertrouwt blijkbaar Wessings biografie, waaraan in wetenschapskringen te weinig waarde gehecht was, maar ook het verhaal van P. Duys.

 ALBERT VERWEY gaf een bespreking van Heuvels boekje in *De Beweging*, XV, 1919, blz. 314, 315, waarin hij Sluiter een leerling van Cats, volgeling van Voet en verwant met Thomas van Kempen noemt. Enige Eibergse Sluiteriaanse gebruiken uit aantekeningen van A.H. Nijland.

In een artikel van Dr. A.TH. PLANTEN: *Uit de Geschiedenis van Neede*, *Gelre XXII*, 1919, blz. 69-73 wordt bij reparatie van de grote torenklok in

1681 onder de aanwezige notabelen Daniël Sluyter uit Neede genoemd: mogelijk de op een na oudste broer van Willem? Dit zou dan in strijd zijn met de inleiding, blz. 8, waar gezegd is, dat de broers en zusters de Graafschap verlaten hadden. Deze opmerking berustte op het artikel van Mr. H.J. Steenbergen: *Archief de Graafschap*, V, blz. 57, die verklaart dat slechts een enkele van Tilman Sluiters kinderen in de Achterhoek bleef: Albert. Daniël werd evenals Willem predikant en zal dan niet als notabele aangeduid worden. Een zoon van Albert kan in 1681 bezwaarlijk notabel heten, als de vader nog geen veertig is.

 Dr. K.H. DE RAAF en J.J. GRIS: *Stroomingen en Gestalten*, Rotterdam 1920, blz. 286, 287. Sluiter staat buiten het gewoel van zijn tijd, slechts met de *Bedezang* van 1672 even betrokken bij de gebeurtenissen. Beoordeling van zijn dichterschap. Zowel zijn *Lof der Heilige Maagt Maria* als zijn neiging tot eenzaamheid herinnert aan de middeleeuwse geest. Zijn mooie lied *Op het gesang van de Nachtegaal* (uit *SWL*) doet denken aan Gezelle.

Het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, V, 1921, kol. 753-755, verstrekt over het geheel betrouwbare gegevens. Voor de samenbundeling van *BL* en *EHWL* in 1668 wordt Delft genoemd. Er zijn wel enige fouten in de datering der gedichten binnengeslopen. Zo worden ook hier de *Gezangen* direct na de *Psalmen* genoemd. Vergelijk inleiding blz. 15. De *Triumpherende Christus* wordt in 1669 geplaatst. Van de druk van 1839 wordt gesuggereerd, dat het de eerste is met een levensbeschrijving; (die van 1778 wordt niet genoemd) hierna zouden er nog 4 ongedateerde drukken van de *Werken* verschenen zijn. (Verwarring der drukken 1739, 1778 en 1839). Het artikel komt van de hand van Mej. H.J.A. Ruys.

FRANS BASTIAANSE: *Overzicht van de Ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde*, 4 dln, Amsterdam z.j. (1914-1927). In deel II komen enige fragmenten van Sluiter voor uit *SWL*: blz. 226-228. Op blz. 221 heeft de schr. laten blijken dat hij Sl. van vrij geringe betekenis acht.

TH.E.C. KEUCHENIUS en D.C. TINBERGEN: *Nederlandsche Lyriek*, 3 dln., Leiden 1920-1922. Deel III, blz. 158-172, geeft acht gedichten van Sluiter, dat is meer dan van Lodenstein, Poirters, Brandt, Oudaen en Dullaert. Ook hier zijn weer de meeste gedichten gekozen uit *SWL*.

 J. TE WINKEL: *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*[2], Rep. der Ver. Ndl. II, Haarlem 1924, blz. 79-84 en 106, bespreekt leven en werken, waarop Heeroma commentaar gegeven heeft wat de datering betreft in *Ts.*, evenals op de toevoeging van *SWL* in 1668 achter *EHWL*. (Zie ook hiervoor aant. 2, blz. 13). *BL* wordt uitvoerig, *EHWL* wat korter weer-

gegeven. Volgens Te Winkel heeft Sluiter zijn ambt in Rouveen niet meer vervuld.

 J. GRESHOFF en J. DE VRIES: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Arnhem 1925, blz. 83. Slechts enige regels.

J. GRESHOFF en A.F. MIRANDE: *Lyriek* II in *Mozaiek*, Serie B, n°. 4, Zwolle z.j. (1929?). Deze bloemlezing bevat op blz. 111, 112 het gedicht 'Op het singen van den Leeuw'rik' (uit *SWL*).

De *Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche Volk*, V, Kampen z.j. (1929), blz. 201 verstrekt een artikel van een halve kolom van Dr. C. TAZELAAR, waarin *BL* niet genoemd wordt. Op blz. 248 wordt Sluiters portret gereproduceerd.

 Dr. C. TAZELAAR: *Willem Sluyter van Eibergen. Een 17e eeuwsch Volksdichter* in *Op den Uitkijk. Tijdschrift voor het Christelijk gezin*, VII, 1931; blz. 529, 537, 584, 631, 715, 743 v.v. Deze met illustraties verluchte artikelenreeks beschrijft 'Sluyters Leven', waarin T. erop wijst dat vooral de beweging van Tachtig Sl. deed vergeten. Volgens T. heeft Sl. niet meer te Rouveen gestaan. 'Sluyters werk' wordt in drie soorten verdeeld: stichtelijke verzen, gedichten over natuur- en buitenleven, geestelijke hymnen. In de *Psalmen* en *Gezangen* komen meermalen liederen voor die iets hebben van de melodieuze toon van Gezelle. Het derde artikel behandelt 'Sluyters verzen over het Natuur- en Buitenleven', het vierde zijn 'Geestelijke Hymnen', de twee laatste de *Eibergsche Sanglust*, niet de belangrijkste bundel, maar wel de directste vervulling van Sl.'s ideaal: een voortgezette en blijvende preek, die hij altijd en overal wil laten zingen.

J. KARSEMEIJER: *De dichter Jeremias de Decker*, Amsterdam z.j. (1934). Het register verwijst naar zes plaatsen voor Sl., o.a. op blz. 38, 39: De Decker blijkt sympathie gehad te hebben voor het werk van Van Oosterwyck en Sluiter. Er heerst echter onzekerheid over de relaties tussen Sl. en De Decker. K. spreekt over een klein waarderend gedicht van De Decker op de in 1659 (!) verschenen 'Geestelijcke Gesangen' (aldus werden de *Psalmen* vaak aangeduid) en over het gedichtje op Sl.'s vrouw. Elders slaat K. de bewerking van de klaagliederen van Jeremias door De Decker aanzienlijk hoger aan dan die van Sl. (blz. 155).

 P. VAN RENSSEN: *Verstolen Schoonheid. Een Verzameling Oud-Hollandsche Religieuse Gedichten. Waaronder geheel onbekende. Aanteekeningen bij elk gedicht van P. van Renssen*. Kampen z.j. (1937), blz. 14-16, 66-68, 92-94. De bundel bevat twee gedichten uit de *Psalmen* en een uit de *Gezangen*. De dichter Van

Renssen heeft de vrijheid genomen de teksten hier en daar te veranderen en te besnoeien. Hij geeft op ieder gedicht een lichtelijk lyrisch commentaar.

 Dr. J. KARSEMEIJER bespreekt in *Dichterschap en Werkelijkheid* (onder redactie van W.L.M.E. van Leeuwen), Utrecht z.j. (1937), blz. 113, Sluiter en Van Lodenstein, bij wie hij naast veel valse beeldspraak en overdreven retorica telkens diepe en innige regels aantreft. Sluiter krijgt een levensbeschrijving van negen regels.

 MARTIEN BEVERSLUIS: *Willem Sluyter. Bloemlezing uit zijn Gedichten*. Libellen-serie n°. 294, Baarn z.j. (1938). De bloemlezing geeft geen fragment uit *BL*. Waar Beversluit in de beknopte inleiding de werken overziet, is hij literair-historisch onbetrouwbaar.

De *Katholieke Encyclopaedie*, XXI, Amsterdam 1938, blz. 632, 633 geeft een zeer kort artikel, dat in de tweede druk (XXII, 1954) praktisch ongewijzigd is. N.B. *Oosthoek's Geïllustreerde Encyclopaedie* vermeldt in haar drie drukken Sluiter, evenmin als de *E.N.S.I.E.*

VICTOR E. VAN VRIESLAND heeft een gedicht van Sluiter uit *SWL* opgenomen in zijn *Spiegel van de Nederlandsche Poëzie door alle Eeuwen*, Amsterdam 1939, blz. 243.

In het artikel *Vondel's Rompstand* van J. VAN GINNEKEN in *Liber Amicorum van B.H. Molkenboer O.P.*, Amsterdam 1939, blz. 149-156, wordt een verdeling van de bekendste Nederlandse dichters en schrijvers gegeven volgens hun rompstand, die voor verwantschap borg staat. De verdeling berust op invoeling bij het lezen der werken, en is door Van Ginneken met zijn studenten opgesteld. In de groep abdominaal-koel staat Sluiter met o.a. Bredero, Hooft, Lodenstein en Luyken. Cats staat in de groep abdominaal-warm, die hier het dichtste bij staat. Huygens is hiervan zo ver mogelijk verwijderd in: longitudinaal-koel. De Brune is buiten beschouwing gebleven.

In het *Letterkundig Woordenboek*, 's-Gravenhage-Batavia, 1941, blz. 453, wijdt K. TER LAAN een kort artikel aan Sluiter, waarin *BEHSWL* het voornaamste werk, geprezen door Lodenstein en De Decker (?), genoemd wordt. Enige onjuistheden komen terug in het vrijwel gelijkluidende, maar enige regels langere artikel van de latere bewerking: *Letterkundig Woordenboek voor Noord en Zuid*, 's-Gravenhage-Djakarta, 1952, blz. 487: Sl. predikant te Eibergen sinds 1654 (zie hiervoor: blz. 57) en het lofdicht van Vollenhove wordt in 1662 gezet (afgedrukt in *Psalmen* 1661).

 Dr. J. KARSEMEIJER spreekt andermaal over Sl. in *Panorama der Nederlandse*

Letteren (van Dr. J. Haantjes en Prof. Dr. W.A.P. Smit), Amsterdam 1948, blz. 217, 218. Wederom worden de overeenkomsten en verschillen tussen Lodenstein en Sluiter vermeld: de laatste is minder ascetisch, roemt bijvoorbeeld de voortreffelijkheid van de wijn (citaat); zijn werk is ook op analfabeten gericht.

 ANTON VAN DUINKERKEN vergeleek Nicolaus van Milst met Willem Sluiter in zijn boekje over *Nicolaus van Milst (1645-1706)*, verschenen in de serie *Batavia Sacra* bij de uitgeverij Het Spectrum te Utrecht in 1949 (blz. 89).

 Prof. Dr. G.A. VAN Es heeft zich in de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, 's-Hertogenbosch-Antwerpen-Brussel z.j., V, blz. 336-345, niet gemakkelijk van Sluiter afgemaakt. Integendeel, hij tekent hem ten voeten uit en werk voor werk wordt behandeld. Onjuistheden daarbij in de datering zijn door Heeroma in *Ts.* aangewezen. Bij de uitvoerige behandeling van *BL* is de hiervoor (blz. 26-28) aangetoonde structuur aan Van Es ontgaan. 'Dit gedicht (*EHWL*) is, evenmin als het vorige (*BL*), strak van lijn of hecht van compositie', blz. 342.

 Dr. K. HEEROMA neemt vier gedichten van Sluiter op in zijn *Protestantse Poëzie der 16de en 17de eeuw*, II, Amsterdam 1950, blz. 106-114: twee uit *SWL*, een uit de *Christelicke Doodts-betrachting* en een uit de *Psalmen*. In de inleiding, blz. XIX, wordt Sl. beschreven als specifiek gewestelijk dichter, aan de periferie van het literaire verkeer, als piëtist van nature, als bestrijder van het wereldlijke lied - met Camphuysen en Lodenstein - en didacticus voor boeren.

In een breed opgezette Utrechtse doctorale scriptie uit 't jaar 1951 (niet gepubliceerd): *Willem Sluiter. Zijn geestelijke Liederen en enkele Autobiografische Gedichten* heeft drs. C. BLOKLAND o.a. een poging gedaan de onduidelijkheden bij de datering van het *BL* op te lossen. Heel even legt B. ook contact tussen De Brune en Sluiter, als hij het heeft over de gelijke doelstelling van hun liederen: de liedvorm middel om de inhoud beter vast te houden, daarbij verwijzend naar Von Winning, blz. 144. Ook worden door hem overeenkomsten en verschillen met Cats en Huygens aangewezen. Het is niet aan mij verdere gegevens uit deze interessante studie te vermelden.

Zes Woorden van Willem Sluiter is de titel van een artikel van Dr. K. HEEROMA in *Driemaandelijkse Bladen*, N.S. V, 1953, blz. 123-128, over Sluiters dialectismen. Sl. schrijft algemeen Nederlands, maar soms ontsnapt hem een Achterhoeks woord. H. betreurt het dat Sl. blijkbaar niet uit de eerste drukken bestudeerd kon worden - ook niet voor *WNT*. De latere drukken vertonen veel hinderlijke fouten. De zes woorden zijn *gezeet:* zitplaats, *geplaar:*

geplas, *luchte:* lantaarn, *klasse:* klis, *boomsije:* bombazijnen en *deel:* tháns algemeen gangbaar voor dorsvloer. De woorden worden alle in de affectieve sfeer gebruikt. Jammer is dat H. niet de vindplaatsen aangeeft. (De eerste drie zijn uit *EHWL*, resp. blz. 35, 24, 32 (uitg. 1680); boomsije: *BL* 1169, de andere: *Vreugt- en liefde-sangen* blz. 14, 18). Het aantal gewestelijke woorden zal wel groter zijn. Ik wil aan dialectologen voorleggen: *gespreek* 388, *swaerde* 1142, *vloer* 1157, *disch* 1481, misschien: *nekken* 405, alle uit *BL*. Zie ook inleiding blz. 48.

In zijn inaugurale rede: *De Nedersaksische Letterkunde*, Groningen-Djakarta 1953, zet Dr. K. HEEROMA o.a. de principes uiteen, volgens welke Sluiter wel onder zijn leeropdracht (Nedersaksische Taal- en Letterkunde) valt, maar streekgenoten als Vollenhove en Revius niet (blz. 12 v.v.).

Het eerste nummer van de vijfde jaargang van *Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereeniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting* (dec. 1954) is geheel gewijd aan Sluiter, bij gelegenheid van de herdenking (1953) van het feit, dat Sluiter 300 jaar geleden in Eibergen als predikant werd ingehaald. (Op 22 december 1956 is als laatste actie in deze herdenking een gedenksteen onthuld in de buitenmuur van de kerk der Ned. Herv. Gemeente te Eibergen.)

 HENDRIK ODINK opent de aflevering met een zeer lezenswaardig biografisch artikel, *Willem Sluiter - Predikant-dichter*, blz. 2-36. Hier kan slechts op enkele punten uit de inhoud gewezen worden. Odink stelt - tegen de algemene opinie tot dan toe - weer vertrouwen in Wessings biografie, zodat hij diens data overneemt. Hij heeft ook de brieven te Leiden geraadpleegd, waaruit hij weet dat Sl. niet onvoorwaardelijk in zijn geliefde Achterhoek wil blijven. N.a.v. de opdracht van de *Lof.... Maria* merkt O. op dat Sl. toch niet zo geheel en al van het verkeer met de buitenwereld afgesloten was. Het waardeloze van het verhaal over de vlucht van Sl. in 1672 volgens Duys toont O. aan; volgens zijn leermeester Lenderink had de r.k. buurman Teunis Hulsker de dominee gewaarschuwd. In Sluiters lied, dat werkelijk voortleefde onder het volk, ziet O. de voortzetting van het oude volkslied, dat al in de Gouden Eeuw onderging. Enige vergissingen in de tekst zijn de aanduiding van Lodenstein met de naam Jacobus van Lodensteijn (blz. 5) en de datum 18 sept. 1666 voor de vrede van Kleef (blz. 16); volgens Aitzema is het 18 april en dit zal, gezien de context, ook door O. bedoeld zijn. Of Sl. nog in Rouveen gestaan heeft, is onzeker, meent O. (De meeste schrijvers zeggen van niet, maar zonder bewijs; zo ook *NNBW* en Van Es in *G.L.N.*).

 Het tweede artikel in *Archief de Graafschap* is de herdenkingsrede: *Willem Sluiter*, door Dr. K. HEEROMA uitgesproken in de Grote Kerk te Eibergen

op 12 okt. 1953. H. wil Sl. begrijpen door hem te zien als dominee, dichter en mens in zijn eigen tijd en ruimte: het afgelegen boerenland is de omgeving, waarin Sl. zichzelf kan zijn. Met citaten uit het *BL* laat H. zien dat natuurervaring ongemerkt overgaat in Godservaring. Sl. wordt vergeleken met Vollenhove en Lodenstein. De zuivere menselijkheid van de dichter wordt geïllustreerd aan *Doods Echt-Scheidinge*. Sluiters literair-maatschappelijke en cultuur-vormende waarde is vooral gelegen in het geestelijk lied dat hij aan de Achterhoek gegeven heeft, een lied waarmee hij aansloot aan 't Achterhoeks levensgevoel, zoals ook de Moderne Devotie had gedaan. Dit en het vorige artikel zijn verlucht met een zevental reproducties, o.a. met het portret van Sluiter en dat van zijn zuster Maria.

Tenslotte wijdt Mr. H.J. STEENBERGEN in *Archief de Graafschap*, blz. 55-62, een studie aan *De Sluiters en hun familie*. Het tweede huwelijk van Willems vader door Wessing vermeld, blijkt in feite het derde te zijn. De ouders van Sluiters vrouw worden ons getekend als mensen van enige eruditie, geparenteerd aan Deventers patriciaat. Verder worden wij ingelicht over Sluiters broers en zusters, en over zijn nageslacht. We vinden er in de geslachtslijn van Sluiters zoon Joannes de namen dergenen aan wie Wessing zijn biografie opdroeg. (In de bronnenopgave dateert Mr. S. Wessings biografie in 1779).

 De grote onzekerheden in *De datering van Sluiters gedichten* worden door Dr. K. HEEROMA grotendeels opgelost in *Ts.* LXXIII, 1955, blz. 68-89. H. heeft hiervoor de bereikbare drukken (maar niet *BL 1668*, dat niet in de centrale cartotheek van de K.B. stond) en de brieven aan Vollenhove (te Leiden) gebruikt en bevonden dat Wessing ten onrechte door Te Winkel en Van Es werd gewantrouwd. Een voor een worden de werken gedateerd, waarbij *BL* de uitvoerigste behandeling krijgt (blz. 75-80). H.'s redenering is. door mij overgenomen (blz. 11) en gepreciseerd; in de aanduiding van de plaats van herkomst, (H.: Deventer of Zutphen) heb ik een afwijkendemening (Delft), maar de hypothese van H. blijft van waarde. Overigens meent H. (blz. 86) bij de bespreking van *EHWL* ook dat dit bij dezelfde drukker het licht zag als *BL; EHWL* verscheen in Delft. Uitvoerig (blz. 80-85) wordt ook de uitgave van de *Gezangen* en van *SWL* behandeld, waarvan Odink als eerste erop gewezen heeft, dat die van 1687 dateren. H. gaat hierop dieper in, en stelt ons *SWL* voor als een soort proefbundeltje voor de *Gezangen*. De overige bundels worden verder gedateerd, met telkens een toelichting uit de correspondentie, maar moeilijkheden hadden die zelden opgeleverd. Wessing is vermoedelijk abuis, als hij de sterfzangen in 1667 *geschreven* meent. Dat zal wel grotendeels voor 1665 geweest zijn.

Dr. TJ. W.R. DE HAAN: *Achterhoek? Ja Achterhoek* in *Folklore in Ruurlo*, 20 en 21 augustus 1955, blz. 9-12. De naam Achterhoek is geen schamper

uitvindsel van Hollanders; hij is sinds het midden van de vorige eeuw gebruikelijk bij onverdachte streekminnaars. Sluiter gebruikt het woord in *EHWL* (dat op 1666 gedateerd wordt) maar diens ‘in dees' achter-hoek’ moet worden verstaan als ‘in het wel zeer afgelegen Eibergen’.

C.M. GEERARS heeft in een kort artikel aandacht besteed aan Van Royens druk van *BL: Willem Sluiters Eenzaam Buitenleven geëmblematiseerd*, N.Tg. IL, 1956, blz. 166-168. Ten onrechte (Inleiding blz. 21) wordt dit de tiende druk genoemd. Cats en Bógaert zijn het meest gebruikt; de gedichten van de laatste waren speciaal op het *BL* geschreven. Van Royen en Bógaert hebben vaker samengewerkt.

Bijlage
Op het Lantleven En de Heilige Gezangen Van den Godtzaligen en hooghgeleerden Heere Willem Sluiter, Leeraer des H. Euangeliums te Eibergen.

Secura quies et nescia fallere vita.+

Wie is belust, om naar zyn' wensch,
Gelijk een recht gelukkigh mensch,
Zyn' tijt te slijten en te sluiten?
Die ga t' Eibergen, en verkeer'
Met Sluiter, 's hemels tolk, en leer'
Zijn Bybelpoëzy van buiten.
Een hart moet opengaan van lust,
Dat hier gewaar wort, hoe gerust
Dees Leeraar leeft en onbekommert:
't Zy dat hy eenzaam hout gesprek[10, 11.]
Met stommen in zyn boekvertrek;
Of zingt, van eikeblaân belommert;
Of adem schept op 't ruime velt,
Met zyn gepeinzen best verzelt.

+ *Secura quies* etc.: Veilige rust en leven, dat van geen bedrog weet. (Vergilius, *Georgica* II, 466).

10, 11. 11. Vgl. met *BL* 47, 48. In regel 15 van het lofdicht komt Scipio's uitspraak heel duidelijk te voorschijn.

Geen ledigheit was oit min ledigh.
Hier speelt of dicht hy dit en dat,
Of vouwt, of leest, of schrijft een bladt,
Op dat hy Jesus eer verdedigh.
Hier groet hy met een morgendicht
Godts zoon, het rechte morgenlicht:[20.]
Zyn middaghsyver roemt hier sterker
d' Alvoênde hant, die elk verzaat:[22.]
Hier zingt hy d' avontzon te laat,[23.]
En vreest geen spook uit 's afgronts kerker.
Hier zingt hy u 't geboorteliet
Van Davids zoon, wiens erfgebiet[26.]
Het duistre Rijk der nacht komt sarren:[27.]
Hier klimt die helt ten kruisbergh op:
Hier bloedt zyn dootzweet, drop by drop:
Hier wijst hem 't graflicht naar de starren.
Hier leertge 't ware Christendom,[31.]
Dat 's afgronts lasterkeel verstomm',[32.]
O Sluiter, en zyn lasterstreken;
En hout den dierbren tijt te ra,[34.]
Eer hy herwenscht worde al te spa;
En hekelt schendige gebreken.[36.]
Gy wijst de jeught het rechte spoor:
Gy moedight haar, om rustigh door[38.]
Te streven, daar gy rust in 't weilant.[39.]
Gy smeedt den kruishelt eenen schilt,

20. *rechte:* ware.
22. *verzaat:* verzadigt.
23. *d'avontzon te laat:* te laat voor de avondzon, nog tot laat in de avond.
26. *Davids zoon:* Jezus Christus.
27. *sarren:* uitdagen, tarten.
31. *leertge:* verkondigt gij (= Sl.).
32. *lasterkeel* en *lasterstreken:* samenstellingen die ook Vondel gebruikt; *laster* heeft hier de betekenis van: wandaad, zonde, het schandelijkei.h.a.; *verstomm':* mag doen verstommen (conj.).
34. Vgl. *BL* 432; *hout:* het onderwerp *ge* (31) is samengetrokken; ook bij *hekelt* (36).
36. *schendige:* schandelijke.
38. *moedight:* moedigt aan.
39. *daar:* terwijl.

Daar helsch geweer op wort gespilt.[41.]
't Begin en einde is 's werelts Heilant.
Als gy uw zinnen spelen voert,
Gy bidt, en dankt en streelt, en roert,
En trekt een heilschat uit Godts bladeren.
Maryen voeren dan het woort,[46.]
Dat 's hemels hart op nieuw bekoort:
Dan klinkt de toon der oude vaderen.
Nu valt de ziel, die Misdaân boet,
De hemelsche gena te voet;
Dan rystze bly en begenadight.
Nu hijght het afgejaaghde hart
Naar Jesus heilbron, bang van smart;
Dan juicht het, aan Godts disch verzadight.
Zoo scheit uw ziel al eerze scheit,[55.]
Uit dit moerasch in d' eeuwigheit,
Met uw Muzijk om hoogh gevaren.
Dan vlecht de Maymaant rozenhoên.
't Gevogelt tylpt u na in 't groen.
Hier ruyscht geen wint in loof noch blaren.
De Nachtegaal in 't bosch benijt
Den zangprijs u, en zwelt van spijt;
Haar keel en tongmuzijk leght achter.
De Berkel, daar hy, onder 't riet
Gedoken, stroomt en nederschiet,
Geeft u gehoor, en vloeit veel zachter.
Dan stuift de werelt wech, als mist,
Voor u: gy kunt den Haat, vernist[68-70.]
Met loosheit, hier gerust ontschuilen,
Ontwijken 't net der boze spin
En zout dat leven, naar uw zin,
Met een rijxkroon noô verruilen.
Is iemant op wat rooks verzot,

41. *geweer:* wapen(geweld).
46. *Maryen:* Maria's.
55. *scheit:* gaat weg, maakt zich los (in de eerste betekenis); sterft (in de tweede).
68-70. Vgl. *BL* 601-608.

Uw erfgoet, heil en vreught is Godt.
Een ydel brein laat zich bekooren,
Maar gy niet, met Sirenezangh,
Die met geen wasch, maar met den klank
Van uw gezangen stopt uwe ooren.
O vreught! ô jeught! ô eenzaamheit!
O Wel hem, die dat leven leit,[80.]
Van 's hemels gunst des waardt geoordeelt![81.]
Zinge elk dien Leeraar en zyn leer
Dien hemelschen Poëet ter eer'.
Zoo leeftmen d' afgunst tot een voorbeelt.
Een gulde tijt, die honigh lept[85.]
Uit rots en steen, wort dus herschept.
Geen leven quam het leven nader[87-89.]
Van d'allereerste onnozelheit,
Eer 't Paradijs haar wert ontzeit,
En 't kint de doot at met den vader.

J. Vollenhovius,[+]
Dienaer der Gemeinte Jesu Christi tot Zwoll.

80. *Wel hem:* schijnetymologie op Sluiters voornaam Willem. Dit naamspel ook al in vs. 3, 5.
81. *Van:* door; *des:* daartoe.
85. *honigh lept:* vgl. *BL* 604.
87-89. Vgl. *BL* 649-654.
\+ *Johannes van Vollenhove* werd op 2 juni 1631 geboren te Vollenhove. In 1654 werd hij na studie in Utrecht en Groningen predikant te Vledder (Dr.), een jaar later te Zwolle. Na afwijzing van een beroep naar Leeuwarden kwam hij in 1665 als dominee te 's-Gravenhage. In 1674 ging hij als predikant met het gezantschap naar Engeland en werd toen Doctor honoris causa in de theologie aan de universiteit van Oxford. Koning-stadhouder Willem, wiens hofpredikant hij was, schonk hem zijn beeltenis in goud voor zijn zang op de troonsbestijging (1689). Gelijksoortige onderscheidingen ontving Vollenhove van de koning van Zweden en de keurvorst van Brandenburg. Wegens hardnekkige doofheid trok hij zich in emeritaat terug in 1705 en overleed op 14 maart 1708. Onder zijn tijdgenoten kon Vollenhove zich in zekere vermaardheid verheugen; vooral zijn voorbeeld Vondel beoordeelde hem gunstig. De latere literaire kritiek heeft voor de deftige, retorische en weinig doorleefde werken van Vollenhove, waarvan de *Kruistriomf* (1656) het belangrijkste is, niet veel waardering.
Literatuur: T.A. Romein: *De Hervormde Predikanten van Drenthe*, Groningen 1861, blz. 227; Kalff, IV, blz. 496-502; Te Winkel, Rep. II, blz. 97-100; *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, V, blz. 246-248.